

DE ROL VAN MUZIEK ALS FOLTERING OP GEVANGENEN.

Masterproef neergelegd tot het behalen van
de graad van Master in de criminologische wetenschappen
door (01410510) (Bernolet Christophe)

Academiejaar 2016-2017

Promotor :
Prof. Dr. Tom Decorte

Commissaris :
Rebecca Deruiter

WOORD VOORAF

De masterproef is het sluitstuk van de opleiding Criminologie, de laatste noodzakelijke stap die een student criminologie zet voor het behalen van het diploma Criminologische Wetenschappen. Hierbij zou ik graag enkele mensen bedanken die mij in dit leerproces bijstonden.

Eerst en vooral gaat mijn dank uit naar Prof. Dr. Tom Decorte voor zijn begeleiding, interesse en steun. Ondanks zijn drukke agenda, stond hij mij steeds bij met raad en daad.

Vervolgens wens ik Sofie Alossery en Gilles Karmasyn te bedanken om mij te ondersteunen in de zoektocht naar het bronnenmateriaal. Tot slot wil ik Simon Goyvaerts en Ciara van Kempen bedanken om de moedige taak op zich nemen van deze masterproef na te lezen.

Christophe Bernolet
augustus 2017

INHOUDSTAFEL

HOOFDSTUK 1. INLEIDING	1
HOOFDSTUK 2. INTERNATIONAAL RECHTSKADER	3
1. Inleiding	3
2. Rechtsbescherming.....	3
3. Definiëring	5
3.1 Vindplaats.....	5
3.2 Opzettelijke handeling.....	6
3.3 Hevig lichamelijk of geestelijk leed.....	6
3.4 Specifiek oogmerk.....	8
3.5 Overheid als dader.....	9
4. Rechtspraak	10
4.1 Invloed nationaal recht	10
4.2 Invloed internationaal recht.....	14
4.3 Evolutief gegeven.....	18
5. Conclusie.....	20
HOOFDSTUK 3. ONDERVRAGINGEN	22
1. Inleiding	22
2. Oorsprong.....	22
3. Slaapdeprivatie alvorens ondervraging	24
3.1 Amerikaanse detentiecentra	24
3.2 Israël.....	26
3.3 Griekenland	27
3.4 Chili, Portugal en Joegoslavië.....	28
4. Drukmiddel tijdens ondervraging.....	29
4.1 Amerikaanse detentiecentra	29
4.2 Uruguay, Iran, Griekenland en Chili.....	30
5. Aankondiging van fysieke foltering	31
6. Gebruikte muziek	32
7. Effecten	33
8. Bekentenissen.....	35
9. Conclusie.....	37
HOOFDSTUK 4. VERNEDERING EN MACHTSVERTOON	40
1. Inleiding	40
2. Lange geschiedenis	40
3. Begeleiding bij vernederende contexten	41
4. Gedwongen zingen in fysiek zware omstandigheden	43
4.1 Nazi-Duitsland	43
4.2 Turkije.....	46
5. Culturele vernedering.....	47
6. Conclusie.....	49

HOOFDSTUK 5. HEROPVOEDING	51
1. Inleiding	51
2. Griekenland	51
3. Nazi-Duitsland	52
4. Verenigde Arabische Emiraten	53
5. Chili	53
6. Sovjet-Unie.....	54
7. Conclusie.....	55
HOOFDSTUK 6. MASKERING	56
1. Inleiding	56
2. Fysieke foltering.....	56
3. Oriëntatie en comfort	58
4. Moraliteit van daden.....	59
5. Conclusie.....	60
HOOFDSTUK 7. CONCLUSIE	62
BIBLIOGRAFIE	65

HOOFDSTUK 1. INLEIDING

Muziek is een kunstvorm gekend door alle culturen in alle tijden. Iedereen krijgt er in zijn leven mee te maken, meestal zelfs dagelijks. Het bevordert de gezondheid en functioneert als een vorm van sociale cohesie. Muziek kan ontroeren, vrolijk maken en mensen verbinden, maar minder is geweten over het duistere potentieel van muziek. Zo verscheen op 20 mei 2003 een eerste nieuwsartikel over het gebruik van heavy metal tijdens Amerikaanse ondervragers in Irak om gevangenen te breken.¹ Deze praktijk kreeg kortstondige globale media-aandacht, maar was in geen geval een unieke gebeurtenis. In dit onderzoek tonen we namelijk aan hoe het slechts een van de vele vormen van het extensieve gebruik van muziek als foltering en onmenselijke en vernederende behandeling is. We tonen aan hoe muziek als foltering enerzijds een veel langere en bredere geschiedenis heeft, en dat er anderzijds vele sociale, politieke, legale en culturele redenen aan de basis liggen van het gebruik van muziek als foltering. In al deze gevallen is de deelname aan de muzikale activiteit niet vrijwillig ingegeven: gevangenen worden gedwongen muziek te luisteren, spelen of zingen.

Het onderwerp van muziek als foltering is voor het overgrote deel nog onontgonnen gebied. Tot op heden werd namelijk nog geen enkel onderzoek verricht naar de verschillende gevallen van muziek als foltering. In dit onderzoek gaan we nog een stap verder in onze bijdrage, door via een criminologisch relevante vergelijking van deze gevallen ook de verschillende functies ervan te onderzoeken. We beantwoorden dan ook de vraag: *“Welke verschillende functies en gevallen van muziek als foltering op gevangenen vonden plaats doorheen de geschiedenis?”* In de conclusie maken we een synthese tussen de verschillende functies van muziek als foltering en het geldend internationaal rechtskader omtrent foltering. We tonen ook aan waarom nu juist muziek wordt gebruikt eerder dan een andere vorm van geluid en reiken suggesties aan die kunnen helpen een halt toe te roepen aan deze schijnbaar eeuwig wederkerende praktijk.

We bakenen hiervoor drie kernbegrippen af: ‘muziek’, ‘foltering’ en ‘gevangenen’. Muziek definiëren we als een bewust voortgebracht geheel van klanken via stem(men) en/of instrument(en). Deze term houden we breed om het veelzijdige aspect van deze praktijk te dekken. Foltering definiëren we als iemand bewust psychologisch of fysiek leed toebrengen. Hiermee gaan we initieel breder dan het begrip in juridische betekenis, maar we onderzoeken ook afzonderlijk hoe de functies en vormen zich verhouden tot het internationale verbod op foltering. Een gevangene is in dit onderzoek een persoon die van zijn bewegingsvrijheid is

¹ BBC, *Sesame street breaks Iraqi POWs*, 20 mei 2003, www.news.bbc.co.uk/2/hi/3042907.stm (geraadpleegd op: 5 juni 2017).

berooft, waarbij een veroordeling al dan niet aan te pas komt, noch is de plek waar hij/zij zich bevindt van belang. Dit kan bijvoorbeeld een gevangenis, een geheime instelling of zelfs een vrachtwagen zijn.

Het onderzoek werd gevoerd aan de hand van een literatuurstudie. De lezer zal merken dat het geheel oogt als een collage van cases. Deze werden geselecteerd op basis van de beschikbaarheid van geschreven bronnen. Het is mogelijk dat deze praktijk ook nog in andere landen voorkwam, maar hier waren minstens ten tijde van het voeren van dit onderzoek geen geschreven bronnen over. Gezien de beperkte beschikbaarheid van bronnen behoren ook overheidsdocumenten, verslagen van ngo's en krantenartikelen tot de gehanteerde bronnen. Voor sommige delen moesten we dan ook genoegen nemen met slechts een beperkt aantal bronnen. De lezer zal verder merken hoe we de verwijzingsstijl van de Interuniversitaire Commissie Juridische Verwijzingen en Afkortingen gebruiken.

We beginnen dit onderzoek met de bespreking van het internationaal rechtskader rond foltering. Hier kijken we eerst naar de internationale rechtsbescherming tegen foltering, vervolgens op welke manier verdragen en rechtspraak dit begrip definiëren en tot slot bespreken we ook rechtspraak die muziek als foltering behandelt.

Daarna onderzoeken we de verschillende functies van muziek als foltering van gevangenen. De *eerste functie* is het gebruik van muziek in het kader van ondervragingen. Dit verdelen we onder in muziek ter slaapdeprivatie alvorens ondervraging, als drukmiddel tijdens een ondervraging en als aankondiging van fysieke foltering. De *tweede functie* is die van muziek als vernedering en machtsvertoon. Dit verdelen we onder in muziek als begeleiding bij vernederende contexten, het gedwongen zingen in fysiek zware omstandigheden en culturele vernedering. Als *derde functie* onderzoeken we muziek als foltering in de context van heropvoeding. De *vierde en laatste functie* is wanneer muziek werd gebruikt in het kader van maskering. Dit verdelen we onder in maskering van fysieke foltering, van oriëntatie en comfort, en van de moraliteit van de daden van de toebrenger. We sluiten dit onderzoek af met een algemene conclusie.

HOOFDSTUK 2. INTERNATIONAAL RECHTSKADER

1. Inleiding

Alvorens de methoden en functies van muziek als foltering te bestuderen, is het nodig te verduidelijken wat nu precies juridisch gezien onder het begrip ‘foltering’ valt. Daarom onderzoeken we in dit hoofdstuk vooreerst de internationale rechtsbescherming tegen foltering. Vervolgens onderzoeken we op welke manier deze verdragen het begrip definiëren en afbakenen, met aandacht voor de nuance met onmenselijke en vernederende behandeling. Tot slot onderzoeken we ook rechtspraak die specifiek muziek als foltering behandelt. Deze toont aan welke impact nationale en internationale rechtspraak kunnen hebben op de praktijk, alsook hoe ook deze praktijk onderhevig is aan het evolutieve karakter van het begrip foltering.

2. Rechtsbescherming

Verschillende internationale en regionale verdragen bieden bescherming tegen foltering. Deze bescherming kwam er als verweer tegen willekeur bij de uitoefening van de staatsmacht. De kern van deze gedachte is dat de mens er niet is voor de staat, maar de staat er is voor de mens. Zo luidt artikel 5 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens: “*Niemand zal onderworpen worden aan folteringen, noch aan een wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing.*”² Andere codificaties namen dit verbod in de loop der jaren over. Zo vindt men in artikel 3 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (hierna: EVRM) vrijwel exact dezelfde verwoording. Dit artikel luidt namelijk: “*Niemand mag worden onderworpen aan foltering of aan onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing.*”³ Ook het Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten vermeldt in artikel 7: “*Niemand mag worden onderworpen aan folteringen, noch aan wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing.*”⁴ Het verbod is daarnaast terug te vinden in tal van andere internationale verdragen.⁵

² Art. 5 Universele verklaring van de rechten van de mens van 31 maart 1949, *BS* 31 maart 1949, 2488.

³ Art. 3 Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950, *BS* 19 augustus 1955, 5029.

⁴ Art. 7 Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten van 19 december 1966, *BS* 6 juli 1983, 8815.

⁵ Zie bijvoorbeeld: art. 2 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *BS* 28 oktober 1999, 40678; Art. 1 Inter-Amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling van 9 december 1985, *International Legal Materials* 1986, 519; Art. 5 Amerikaans verdrag inzake de rechten van de mens van 22 november 1969, *International Legal Materials* 1970, 673; Art. 5 Afrikaans handvest voor de mensen- en volkerenrechten van 27 juni 1981, *International Legal Materials* 1982, 58.

Ook verdragen inzake internationaal humanitair recht onderschrijven het verbod op foltering. Het gemeenschappelijke artikel 3 van de vier Geneefse Conventies verbiedt namelijk “*wrede behandeling en marteling van personen die niet actief deelnemen aan de vijandelijkheden*” en verwerpt verder ook de “*schending van de persoonlijke waardigheid, met name door vernederende en onterende behandeling*”.⁶ Zij die niet onder de toepassing van deze bepaling vallen, kunnen alsnog beroep doen op de fundamentele garanties van het eerste en tweede aanvullende protocol, welke eveneens foltering en andere mishandeling uitsluiten.⁷ Tot slot verbieden ook nog verschillende soft law documenten foltering zoals de Verenigde Naties gedragscode voor wetshandhavers en de standaardminimumregels voor de behandeling van gevangenen.⁸ Deze documenten zijn niet juridisch bindend, maar vormen omwille van het vaak uitgebreide karakter ervan een belangrijke maatstaf bij de beoordeling van de behandeling van gevangenen.⁹

Het verbod op foltering en onmenselijke en vernederende behandeling behoort tot de niet-derogeerbare rechten. Dit zijn absolute rechten waarvan geen afwijking mogelijk is. Zo noemt bijvoorbeeld artikel 15 van het EVRM artikel 3 van ditzelfde verdrag als één van de artikelen waarvan de verdragspartijen nooit mogen afwijken, ook niet in het geval van oorlog of een andere algemene noodtoestand die het bestaan van de natie bedreigt.¹⁰ Ook andere verdragen sluiten de derogatie van het verbod uit.¹¹ Kortom, de mensenrechtenverdragen zijn consistent in hun absoluut verbod op foltering en onmenselijke en vernederende behandeling.

⁶ Art. 3 Internationale overeenkomst voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de strijdkrachten te velde van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822; Art. 3 Internationale overeenkomst voor de verbetering van het lot der gewonden, ziekten en schipbreukelingen van de strijdkrachten ter zee van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822; Art. 3 Internationale overeenkomst betreffende de behandeling van krijgsgevangenen van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822; Art. 3 Internationale overeenkomst betreffende de bescherming van burgers in oorlogstijd van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822.

⁷ Art. 75, §2 Aanvullend protocol bij de conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977, *BS* 7 november 1986, 15196; Art. 4, §2 Aanvullend protocol bij de conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van niet-internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977, *BS* 7 november 1986, 15196.

⁸ Resolutie 34/169 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (17 december 1979), UN Doc. A/RES/34/169 (1979); Resolutie 663C (XXIV) van de Economische en Sociale raad van de Verenigde Naties (31 juli 1957), UN Doc. A/CONF/611 (1957).

⁹ I. HEYNDRICKX en T. RUYSS, “Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie”, *RBDI* 2006, afl. 39, (99) 110.

¹⁰ Art. 15 Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950, *BS* 19 augustus 1955, 5029.

¹¹ Art. 4, §2 Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten van 19 december 1966, *BS* 6 juli 1983, 8815; Art. 2, §2 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *BS* 28 oktober 1999, 40678; Art. 5 Inter-amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling van 9 december 1985, *International Legal Materials* 1986, 519; Art. 27 Amerikaans verdrag inzake de rechten van de mens van 22 november 1969, *International Legal Materials* 1970, 673.

3. Definiëring

3.1 Vindplaats

Hoewel de mensenrechtenverdragen consistent zijn in hun absoluut verbod op foltering en onmenselijke en vernederende behandeling, verklaren ze nagenoeg nergens wat daar dan precies mee bedoeld wordt. Chronologisch gezien is de Verklaring inzake de bescherming van alle mensen tegen onderwerping aan foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing, aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in 1975, de eerste plaats waar men een eigenlijke definitie kan vinden.¹² Een tweede document dat een aanzet deed voor een beschrijving van foltering is het Inter-Amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling in 1985 (hierna: Inter-Amerikaans verdrag).¹³

In het Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing uit 1984 (hierna: VN-Verdrag tegen foltering), waar tijdens het schrijven van dit onderzoek 161 landen partij bij waren, staat echter de meest invloedrijke definitie van foltering. Het definieert in artikel 1 namelijk dat foltering *“iedere handeling is waardoor opzettelijk hevige pijn of hevig leed, lichamelijk dan wel geestelijk, wordt toegebracht aan een persoon met zulke oogmerken als om van hem of van een derde inlichtingen of een bekentenis te verkrijgen, hem te bestraffen voor een handeling die hij of een derde heeft begaan of waarvan hij of een derde wordt verdacht deze te hebben begaan, of hem of een derde te intimideren of ergens toe te dwingen dan wel om enigerlei reden gebaseerd op discriminatie van welke aard ook, wanneer zulke pijn of zulk leed wordt toegebracht door of op aanstichten van dan wel met de instemming of gedogen van een overheidsfunctionaris of andere persoon die in een officiële hoedanigheid handelt”*.¹⁴

Deze definitie werd een heus referentiepunt, aangezien vele latere definities hevig steunden op de bewoording.¹⁵ Het Joegoslaviëtribunaal stelde zelfs dat deze definitie een consensus

¹² Resolutie 3452 (XXX) van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (9 december 1975), UN Doc. A/RES/3452 (1975).

¹³ Art. 2 Inter-Amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling van 9 december 1985, *International Legal Materials* 1986, 519.

¹⁴ Art. 1 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *BS* 28 oktober 1999, 40678.

¹⁵ Art. 7, 2, e Statuut van Rome inzake het internationale strafregister van 17 juli 1998, *BS* 1 januari 2000, 40368; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Akayesu*, 2 september 1998, nr. ICTR-96-4-T; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Furundžija*, 21 juli 2000, nr. IT-95-17/1, overw. 111; EHRM, *Salman/Turkije*, 27 juni 2000, nr. 21986/93, overw. 114.

weerspiegelt, representatief voor het internationaal gewoonterecht.¹⁶ Op basis van deze definitie van het begrip ‘foltering’ kunnen we de vier volgende basiskenmerken afleiden, die we hieronder nader zullen toelichten:

- (1) een opzettelijke handeling;
- (2) die hevig lichamelijk of geestelijk leed toebrengt;
- (3) met een specifiek oogmerk;
- (4) waarvan de overheid de dader is, of minstens verantwoordelijkheid voor draagt.

3.2 Opzettelijke handeling

Artikel 1 bepaalt vooreerst dat het leed toegediend moet worden via een opzettelijke handeling. Om als foltering in aanmerking te komen, is zowel het direct als het indirect opzet voldoende.¹⁷ Ondanks de bewoording is het tevens niet nodig dat de folteraar effectief een handeling stelt, foltering kan immers ook bestaan uit het niet handelen wanneer hiermee ernstige pijn of leed voorkomen of beëindigend kan worden.¹⁸

3.3 Hevig lichamelijk of geestelijk leed

Het vereiste van het toebrengen van hevige pijn of leed, lichamelijk dan wel geestelijk wordt aanschouwd als het meest typerende kenmerk van foltering.¹⁹ Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) zei al eerder hoe foltering de verergerde vorm is van onmenselijke en vernederende behandeling, door verder ook te stellen hoe op foltering “een speciaal stigma” rust en hoe men deze term enkel mag gebruiken voor praktijken met een bepaalde graad van intensiteit en wreedheid.²⁰ Uit de rechtspraak van verschillende mensenrechtenorganen blijkt dan ook een getrappt onderscheid tussen diverse categorieën van mishandeling. Zo maakte de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens (hierna: ECRM) al in 1969 duidelijk dat foltering de zwaarste vorm van mishandeling is en steeds onmenselijke behandeling uitmaakt. Onmenselijke behandeling valt op zijn beurt dan weer

¹⁶ Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Furundija*, 10 december 1998, nr. IT-95-17/1-T, overw. 160.

¹⁷ Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Limaj et al.*, 30 november 2005, nr. IT-03-66-T, overw. 238; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Martić*, 21 juni 2007, nr. IT-95-11-T, overw. 77.

¹⁸ Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Kunarac et al.*, 22 februari 2001, nr. IT-96-23&23/1, overw. 483; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Brđanin*, 1 september 2004, nr. IT-99-36-T, overw. 480; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Martić*, 12 juni 2007, nr. IT-95-11-T, overw. 74.

¹⁹ S. DEWULF, *The signature of evil: (re)defining torture in international law*, Cambridge, Intersentia, 2011, 82.

²⁰ EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71, overw. 167; EHRM, *Aksoy/Turkije*, 18 december 1996, nr. 21987/93, overw. 63.

onder de bredere categorie van vernederende behandeling.²¹ Ook andere mensenrechtenorganen maken in navolging van de Europese instellingen op dezelfde wijze een onderscheid tussen de verschillende vormen van mishandeling.²²

Waar we de scheidingslijn tussen foltering en onmenselijke en vernederende behandeling dan echter moeten trekken, is niet zo duidelijk. Voor onmenselijke en vernederende behandeling is namelijk geen definitie voorhanden. De rechtspraak van de Europese instellingen, welke uitgebreid wordt aangehaald door de Inter-Amerikaanse tegenhangers, biedt enige houvast.²³ Zo stelde de Europese Commissie dat onmenselijke behandeling op zijn minst het opzettelijk toebrengen van ernstig mentaal of fysiek leed omvatte. Vernederende behandeling werd omschreven als het vernederen van iemand in aanwezigheid van anderen of deze aan te zetten om tegen zijn wil te handelen.²⁴

Het voornaamste criterium om foltering te onderscheiden van onmenselijke en vernederende behandeling is de ernst van de behandeling.²⁵ Voor foltering wordt dit criterium immers veel strenger geïnterpreteerd, aangezien dit hevige pijn of leed vereist. Sommige methoden zoals verkrachting worden als zodanig ernstig beschouwd dat zij vrijwel automatisch aan dit vereiste beantwoorden. Bij anderen zal de ernst in concreto beoordeeld moeten worden door rekening te houden met de precieze omstandigheden, de duur, de fysieke en mentale schade en in sommige gevallen zelfs het geslacht, de gezondheid en de leeftijd van het slachtoffer.²⁶ Het is verder ook mogelijk dat verschillende praktijken die op zichzelf niet de vereiste minimumgrens voor foltering bereiken, deze grens wel halen wanneer ze samen beoordeeld worden.²⁷ We merken hier op dat het vernederende of onmenselijke karakter van de praktijk niet vrij is van een zekere culturele relativiteit.²⁸ Het VN-Mensenrechtencomité, de Inter-

²¹ ECRM, *Denemarken, Noorwegen, Zweden en Nederland/Griekenland*, 5 november 1969, nr. 3321/67, 11.

²² VN-Mensenrechtencomité, *Bleier/Uruguay*, 29 maart 1983, nr. 30/1978, overw. 13.4; Inter-Amerikaans Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: IAHRM), *Loayza-Tamayo/Peru*, 17 september 1997, nr. 11.154, overw. 57.

²³ I. HEYNDRICKX en T. RUYSS, "Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie", *RBDI* 2006, afl. 39, (99) 112.

²⁴ ECRM, *Denemarken, Noorwegen, Zweden en Nederland/Griekenland*, 5 november 1969, nr. 3321/67, 12.

²⁵ EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71, overw. 167.

²⁶ EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71, overw. 162; EHRM, *Selmouni/Frankrijk*, 28 juli 1999, nr. 25803/94, overw. 101; EHRM, *Jalloh/Duitsland*, 11 juli 2006, nr. 54810/00, overw. 67.

²⁷ EHRM, *Aksoy/Turkije*, 18 december 1996, nr. 21987/93, overw. 63; EHRM, *Aydin/Turkije*, 25 september 1997, nr. 57/1996/676/866, overw. 185; EHRM, *Nevmerzhitsky/Oekraïne*, 5 april 2005, nr. 54825/00, overw. 81.

²⁸ I. HEYNDRICKX en T. RUYSS, "Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie", *RBDI* 2006, afl. 39, (99) 129.

Amerikaanse Commissie, maar ook de internationale tribunalen zoals het Joegoslaviëtribunaal verwezen naar deze Europese rechtspraak en namen ze over.²⁹

Een belangrijke vaststelling is dat de beoordeling van de ernst evolueert in de tijd. De vereiste minimumgrens van pijn en leed wordt namelijk steeds lager. Het EHRM verklaarde reeds meerdere keren dat het EVRM een levend instrument is dat men in het licht van hedendaagse omstandigheden dient te interpreteren.³⁰ Zo stelde het verder dat praktijken die in het verleden onmenselijke en vernederende behandeling uitmaakten, in het licht van gewijzigde omstandigheden foltering zouden kunnen uitmaken.³¹ Het VN-Verdrag tegen foltering verplicht daarom ook de lidstaten om de regels omtrent ondervragingstechnieken, instructies en mogelijke methoden systematisch te herzien en beoordelen.³²

Tot slot beklemtonen we dat het onderscheid tussen foltering en onmenselijke en vernederende behandeling voornamelijk academisch is, aangezien de drie gradaties allemaal op dezelfde manier verboden zijn door de internationale instrumenten. Het opzet hiervan bestond eruit te vermijden dat landen het absoluut verbod op foltering zouden omzeilen door bepaalde gehanteerde methoden als onmenselijke en vernederende behandeling onder te brengen eerder dan foltering. Vanuit deze invalshoek heeft de vaststelling van ‘foltering’ voornamelijk een symboolwaarde.³³

3.4 Specifiek oogmerk

Het is algemeen aanvaard dat naast een opzettelijke handeling die hevig lichamelijk of geestelijk leed toebrengt, ook een specifiek oogmerk vereist is.³⁴ Artikel 1 van het VN-Verdrag tegen foltering geeft hier reeds zes voorbeelden van: (1) verkrijgen van inlichtingen,

²⁹ VN-Mensenrechtencomité, *Vuolanne/Finland*, 7 april 1989, nr. 265/1987, overw. 92; IAHRM, *Maritza Urrutia/Guatemala*, 27 november 2003, nr. 11.043, overw. 88; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Kvočka et al.*, 2 november 2001, nr. IT-98-30/1-T, overw. 143; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Krnojelac*, 15 maart 2002, nr. IT-97-25, overw. 182.

³⁰ EHRM, *Tyrer/Verenigd Koninkrijk*, 25 april 1978, nr. 5856/72, overw. 31; EHRM, *Soering/Verenigd Koninkrijk*, 7 juli 1989, nr. 14038/88, overw. 102.

³¹ EHRM, *Selmouni/Frankrijk*, 28 juli 1999, nr. 25803/94, overw. 101.

³² Art. 11 juncto 16 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *BS* 28 oktober 1999, 40678.

³³ I. HEYNDRICKX en T. RUYSS, “Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie”, *RBDI* 2006, afl. 39, (99) 133.

³⁴ Art. 1 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, *BS* 28 oktober 1999, 40678; Art. 2 Inter-Amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling van 9 december 1985, *International Legal Materials* 1986, 519; EHRM, *Terzi en Erkmen/Turkije*, 28 juli 2009, nr. 31300/05, overw. 31; ECRM, *Denemarken, Noorwegen, Zweden en Nederland/Griekenland*, 5 november 1969, nr. 3321/67, 13; ECRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 25 januari 1976, nr. 5310/71, 377; IACRM, *Mejía/Peru*, 1 maart 1996, nr. 10.970, overw. 37.

(2) verkrijgen van een bekentenis, (3) bestraffing, (4) intimidatie, (5) dwang of (6) voor enigerlei reden gebaseerd op discriminatie van welke aard ook.³⁵ Dit is een louter indicatieve lijst en dus zeker niet exhaustief.³⁶ Artikel 2 van het Inter-Amerikaans verdrag geeft in dit verband ook nog foltering voor een strafrechtelijk onderzoek, foltering als preventieve maatregel en zelfs foltering voor eender welk doel aan.³⁷ Een ander doel dat rechtspraak al aanvaardde is vernedering.³⁸

Hoewel de toebrenger een specifiek oogmerk dient na te streven, moet de foltering echter niet louter omwille van dit oogmerk toegebracht worden. Dit hoeft dus niet zijn enige doel te zijn en zelfs niet het voornaamste. Het is voldoende dat het oogmerk deel van de motivatie tot handelen was.³⁹ Tot slot moet de toebrenger dit specifieke oogmerk ook niet bereiken om als foltering in aanmerking te komen.⁴⁰

3.5 Overheid als dader

Foltering kan niet door zichzelf worden toegebracht, er moet altijd minstens één toebrenger zijn. Art. 1 van het VN-verdrag vereist dat om als foltering in aanmerking te komen, het leed toegebracht wordt “*door of op aanstichten van dan wel met de instemming of gedogen van een overheidsfunctionaris of andere persoon die in een officiële hoedanigheid handelt*”.⁴¹ Dit vereiste mag echter niet op een te strikte manier geïnterpreteerd worden. Het volstaat dat er een verband bestaat tussen de toebrenger en een persoon die handelt in een officiële hoedanigheid. Of deze laatste deel is van een *de jure* dan wel van een *de facto* autoriteit of al dan niet handelde binnen zijn bevoegdheid doet hier geen afbreuk aan.⁴²

³⁵ Art. 1 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, BS 28 oktober 1999, 40678.

³⁶ Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Delalić et al.*, 16 november 1998, nr. IT-96-21, overw. 470; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Kvočka et al.*, 2 november 2001, nr. IT-98-30/1-T, overw. 140.

³⁷ Art. 2 Inter-Amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling van 9 december 1985, *International Legal Materials* 1986, 519.

³⁸ Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Akayesu*, 2 september 1998, nr. ICTR-96-4-T, overw. 687; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Furundžija*, 21 juli 2000, nr. IT-95-17/1, overw. 111.

³⁹ Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Delalić et al.*, 16 november 1998, nr. IT-96-21, overw. 471; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Krnojelac*, 15 maart 2002, nr. IT-97-25, overw. 184; Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Semanza*, 15 mei 2003, nr. ICTR-97-20-T, overw. 343.

⁴⁰ S. DEWULF, *The signature of evil: (re)defining torture in international law*, Cambridge, Intersentia, 2011, 233.

⁴¹ Art. 1 Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, BS 28 oktober 1999, 40678.

⁴² S. DEWULF, *The signature of evil: (re)defining torture in international law*, Cambridge, Intersentia, 2011, 363.

4. Rechtspraak

4.1 Invloed nationaal recht

4.1.1 Voorafgaand

In dit deel gaan we dieper in op rechtspraak die het onderwerp muziek als foltering behandelt. Een eerste arrest dat we bespreken is dat van het Hooggerechtshof van Israël in 1999. Dit arrest is niet enkel goed gedocumenteerd, er wordt ook heel expliciet het gebruik van muziek op gevangenen in behandeld. Het maakt enerzijds duidelijk hoe internationaal recht slechts zijn invloed kan hebben wanneer dit gerespecteerd wordt, maar anderzijds voornamelijk hoe nationale rechtspraak ook zijn stempel kan drukken op het gebruik van muziek als foltering, mits aandacht voor de mogelijke beperkingen. De befaamde Amerikaanse ‘torture memo’ van 2002 haalde dit arrest ook aan, waarover meer bij het volgende arrest.

Het systematisch gebruik van geweld, mishandeling en misbruik dat bij de ondervragingen van de Sjabak (algemene veiligheidsdienst) in Israël gepaard gaat, vormt reeds jaren een hoofdzorg van verschillende humanitaire organisaties.⁴³ In de periode voorafgaand aan dit arrest werd reeds een gerechtelijke onderzoekscommissie, beter bekend als de Landau-commissie, opgericht om de ondervragingstechnieken van de Sjabak te onderzoeken. In het rapport van oktober 1987 oordeelde de commissie dat een gematigde graad van fysieke en psychologische druk niet vermeden kan worden. Volgens hen zou een effectieve ondervraging zelfs onmogelijk zijn.⁴⁴ De Landau-commissie verantwoordde deze aanbevelingen op legaal vlak via het principe van ‘noodzakelijkheid’ van het Israëliësch strafrecht. Dit principe bevrijdt een persoon van criminele aansprakelijkheid als ze handelen om zware schade te vermijden aan hem of anderen.⁴⁵

Ondanks duidelijke schending van de hierboven besproken internationale wetgeving ondersteunde de Knesset, het parlement van Israël, in november 1987 dit rapport door de voorgestelde aanbevelingen volledig te bekrachtigen.⁴⁶ Sinds de aanbevelingen van de

⁴³ Voornamelijk B’Tselem, HaMoked, Committee Against Torture, Human Rights Watch en Amnesty International.

⁴⁴ LANDAU-COMMISSIE, *Report of the commission of inquiry into the methods of investigation of the general security service regarding hostile terrorist activities*, Jeruzalem, 30 oktober 1987, 80.

⁴⁵ S. COHEN en D. GOLAN, *The interrogation of Palestinians during the Intifada: ill-treatment, moderate physical pressure or torture?*, Jeruzalem, B’Tselem, 1991, 24.

⁴⁶ M. PHILLIPS, *Torture for security: the systematic torture and ill-treatment of Palestinians by Israel*, Ramallah, Al-Haq, 1995, 54.

commissie in 1987 folterde de Sjabak duizenden gevangenen.⁴⁷ Eén van de gebruikte middelen hierbij was het gedwongen luisteren naar muziek. Deze opsluitingen gebeurden niet alleen door de Sjabak, ook leden van het Israëlische leger en de politie arresteerden en ondervroegen Palestijnen verdacht van een veiligheidsbedreiging.⁴⁸

Sinds het Landau-rapport kreeg het Hooggerechtshof van Israël honderden petitie van gedetineerden die klaagden over de methodes die tegen hen gebruikt werden.⁴⁹ Het Hof weigerde het grootste percentage van petitie en stond zo toe dat de Sjabak verder ging met het folteren bij ondervragingen. Het Hof liet zelfs expliciet het gebruik toe van “fysieke en psychologische druk tegen gedetineerden die van een bedreiging voor de nationale veiligheid verdacht werden” in een reeks van 1996-rechtzaken.⁵⁰ In één arrest werd het onophoudelijke gebruik van muziek reeds opgeworpen, wat het Hof negeerde.⁵¹ Deze uitspraken gaven Israël de tegenstrijdige status van de enige (zelf achtende) democratische staat ter wereld te zijn waar het gebruik van foltering niet alleen goedgekeurd werd door de wetgevende macht, maar ook door de rechterlijke.⁵² Dit maakt reeds duidelijk hoe internationale wetgeving slechts haar impact kan hebben, wanneer ze gerespecteerd wordt. Uiteindelijk, onder intense druk van de internationale gemeenschap en een aantal mensenrechtengroeperingen, plande het Hooggerechtshof in januari 1998 zijn ongeprecedenteerde rechtszaak om de wettelijkheid van de ondervragingsmethoden gebruikt door de Sjabak te onderzoeken.⁵³

4.1.2 Uitspraak

Het Hooggerechtshof van Israël kwam op 6 september 1999 tot een ongeziene uitspraak. Het onderzocht de toelaatbaarheid van vijf gehanteerde methoden door de Sjabak: schudden, slaapdeprivatie, de kikkerhurk, het hard aanspannen van handboeien en de shabach-positie. Deze laatste positie bestaat uit de combinatie van het zitten op een kleine, lage stoel geheld naar voren met de handen vastgebonden achter de rug, terwijl de verdachte zijn hoofd wordt

⁴⁷ S. COHEN en D. GOLAN, *The interrogation of Palestinians during the Intifada: ill-treatment, moderate physical pressure or torture?*, Jeruzalem, B'Tselem, 1991, 128.

⁴⁸ M. PHILLIPS, *Torture for security: the systematic torture and ill-treatment of Palestinians by Israel*, Ramallah, Al-Haq, 1995, 92.

⁴⁹ Y. GINBAR, *Legitimizing torture*, Jeruzalem, B'Tselem, 1997, 4.

⁵⁰ AMNESTY INTERNATIONAL, *Israel and the occupied territories*, Londen, Amnesty International, 1997, 3.

⁵¹ Hooggerechtshof (ISR), *Khader Mubarak/Sjabak*, 17 november 1996, nr. 3124/96.

⁵² AMNESTY INTERNATIONAL, *Israel and the occupied territories*, Londen, Amnesty International, 1991, 10.

⁵³ *Ibid.*, 53.

bedekt met een ondoorzichtige zak tot aan de schouders en er onophoudelijk luide muziek wordt afgespeeld in de cel.⁵⁴

De staat ontkende het gebruik van deze shabach-positie niet. Zij meenden echter dat de veiligheid van de bewakers vereiste dat de gevangenen hun handen werden vastgebonden. De ondoorzichtige zak en de luide muziek waren volgens de staat bedoeld om contact te vermijden tussen de verdachte in kwestie en andere verdachten.⁵⁵ De klachten over slaapdeprivatie kwamen voort uit de combinatie van het wachten in de shabach-positie, de luide muziek en de non-stop ondervragingen. De eisers beweerden dat de slaapdeprivatie diende om de gevangenen te doen breken van uitputting. Volgens de staat was het slaaptkort echter louter een gevolg van de lange duur die nu eenmaal nodig is voor het uitvoeren van een ondervraging.⁵⁶

Het Hooggerechtshof oordeelde dat het schudden van gedetineerden, de kikkerhurk en het op overdreven manier handboeien verboden technieken uitmaakten.⁵⁷ Over het gebruik van luide muziek begon het Hof met te stellen dat het begreep dat de staat wou verhinderen dat verdachten communiceerden, gezien dit de kans op succes van een ondervraging nadien kon belemmeren. Volgens het Hof veroorzaakte het blootstellen aan krachtige luide muziek voor een lange periode echter lijden en bovendien gepaard ging met vastgebonden zijn in een oncomfortabele positie met het hoofd bedekt. Het gebruik van deze methode werd daarom ook verboden bevonden.⁵⁸

Over de slaapdeprivatie, onder meer veroorzaakt door de luide muziek, stelde het Hof eerst dat men niet kon verwachten dat iemand die ondervraagd werd dezelfde nachtrust genoot als iemand die dat niet werd. Vervolgens oordeelde het Hof echter dat de slaapdeprivatie hier niet langer een neveneffect was, inherent aan de ondervraging, maar een doel op zich. Dit viel volgens het Hof niet binnen het toepassingsgebied van een eerlijk en redelijk onderzoek en werd daarom ook als verboden geacht.⁵⁹ Hiermee nam het Hof afstand van zijn vorige uitspraken in 1996 waar het gematigd gebruik van fysieke en psychologische druk onverminderd goedkeurde.

⁵⁴ Hooggerechtshof (ISR), *Committee Against Torture et al./ Israël et al.*, 6 september, 1999, nr. 4054/95, overw. 10.

⁵⁵ *Ibid.*, overw. 11.

⁵⁶ *Ibid.*, overw. 13.

⁵⁷ *Ibid.*, overw. 25-28.

⁵⁸ *Ibid.*, overw. 29.

⁵⁹ *Ibid.*, overw. 31.

4.1.3 Gevolgen

Jammer genoeg is Israël een geval van wat Henry Shue in 1978 reeds beweerde: “Foltering wordt vaak gezien als de ultieme binnenweg. Eens het wordt toegelaten onder eendere welke voorwaarden, wordt de verleiding om het te gebruiken steeds groter.”⁶⁰ Na de uitspraak van het Hooggerechtshof verminderde het gebruik van foltertechnieken initieel. Dit bleek slechts een kort hoopgevend moment dat al snel vervaagde, want wanneer de Tweede Intifada een jaar later uitbrak, keerde de Sjabak terug naar fysieke dwang als standaardpraktijk.⁶¹ In de periode 2001-2010 werden er 645 klachten neergelegd bij het Ministerie van Justitie omtrent de Sjabak-ondervragers, maar niet één klacht leidde tot het openen van een gerechtelijk onderzoek.⁶²

Hoewel de uitspraak van het Hooggerechtshof het algemeen gebruik van foltering slechts kort heeft doen verminderen, lijkt het wel het gebruik van muziek een halt te hebben toegeroepen. Zo beschrijft een eerste bron, gebaseerd op interviews met 73 gedetineerden in 2005, hoe de shabach-methode veranderde na de uitspraak. De handen van de gedetineerden werden niet meer strak achter hun rug gebonden, de ondoorzichtige zak maakte nu plaats voor enkel een ondoorzichtige bril en de luide muziek die ermee gecombineerd werd, was volgens de getuigenissen verdwenen.⁶³ Een andere bron, gebaseerd op 121 interviews met Palestijnen gedetineerd in Petach Tikwa in 2009 stelt expliciet dat geen van de gedetineerden het gebruik van luide muziek vermeldde, maar voegt er wel aan toe dat de gevolgen die de muziek teweegbracht nu op andere manieren worden nagestreefd. Zo wordt de slaapdeprivatie nu bereikt door een constant knipperlicht in de cel.⁶⁴ Hoewel deze twee studies dus het verdwijnen van muziek als foltermethode in Israël lijken te beamen, is er echter ook een online artikel dat schrijft hoe soldaten in 2015 luide muziek gebruikten in een militaire basis om enkele jongeren, die gearresteerd werden op een demonstratie, te depriveren van hun slaap.⁶⁵

Uit het bestaande bronnenmateriaal valt dus eerder af te leiden dat het gebruik van muziek als foltering hierna niet meer voortkwam, alleszins niet meer op een systematische manier zoals

⁶⁰ H. SHUE, “Torture”, *Philosophy and Public Affairs* 1978, afl. 7, (124) 141.

⁶¹ Y. GINBAR, *Torture and ill-treatment in GSS interrogations following the supreme court ruling*, Jeruzalem, Public Committee Against Torture, 2001, 10.

⁶² Y. WOLFSON, *Kept in the dark*, Jeruzalem, HaMoked, 2010, 8.

⁶³ Y. LEIN, *Absolute prohibition: the torture and ill-treatment of Palestinian detainees*, Jeruzalem, B’Tselem, 2007, 51.

⁶⁴ Y. WOLFSON, *Kept in the dark*, Jeruzalem, HaMoked, 2010, 54.

⁶⁵ B’TSELEM, *Three days of unchecked abuse: Israeli soldiers severely abuse six Gazan detainees*, 8 mei 2016, www.btselem.org/beatings_and_abuse/20160508_soldiers_abuse_gazan_detainees (geraadpleegd op: 12 augustus 2016).

voorheen. In het gebruik van deze methode door militairen na de uitspraak, toont zich een eerste gebrek van de uitspraak van Hooggerechtshof. Deze is namelijk beperkt tot de ondervragingsmethoden van enkel de Sjabak, terwijl dit zoals hierboven reeds vermeld niet het enige Israëliëse orgaan is dat gemachtigd is om ondervragingen te houden.⁶⁶ De omvang en het effect van de uitspraak worden verder beperkt door het feit dat het Hof slechts uitspraak deed over vijf methoden. Naast deze gebreken adresseert het hof ook niet of de methoden gehanteerd door de Sjabak nu eigenlijk foltering uitmaken. Over de schending van internationaal recht spreken ze zich dus niet expliciet uit, enkel dat deze vijf methoden “verboden zijn”.

Niettegenstaande deze lang geanticiperde ontwikkeling, toont een betere analyse van de beslissing dus dat het Hooggerechtshof faalt om een ondubbelzinnig einde te maken aan een praktijk van systematische foltering. De uitspraak van het Hof toont echter wel aan dat, wanneer het internationaal recht genegeerd wordt, het mogelijk is om via nationale rechtspraak een invloed te hebben op het gebruik van muziek als foltering. De gebreken van de uitspraak leren ons dat nationale rechtspraak best vertrekt vanuit een brede basis die alle daders en methoden in de uitspraak betreft, alsook duidelijk de methoden veroordeelt als schending van internationaal recht.

4.2 Invloed internationaal recht

4.2.1 Uitspraak

Een tweede arrest dat we behandelen is *Ierland/Verenigd Koninkrijk* voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in 1978. Dit is een waar ‘pioniersarrest’ aangezien het een van de eerste internationale arresten was die het begrip foltering afbakende, maar wat het des te relevanter maakt voor dit onderzoek is dat het EHRM onder meer de onderwerping aan een constant, luid geluid op gevangenen in afwachting van ondervraging onderzocht. De uitspraak van dit arrest toont welke invloed internationale rechtspraak kan hebben op het gebruik van muziek op gevangenen, onder meer omwille van zijn invloed op de Amerikaanse ondervragingstechnieken jaren nadien. De feiten kunnen als volgt worden samengevat.

Tijdens de Ierse onlusten, waar conflicten voornamelijk werden uitgevochten tussen het ‘IRA’ en het Britse leger en de Noord-Ierse politie, werden 342 mensen gearresteerd in augustus 1971. Honderden werden na enkele dagen reeds vrijgelaten, maar 12 daarvan werden overgeplaatst naar een geheim ondervragingscentrum van 11 tot 17 augustus. Hetzelfde lot

⁶⁶ M. PHILLIPS, *Torture for security: the systematic torture and ill-treatment of Palestinians by Israel*, Ramallah, Al-Haq, 1995, 92.

overkwam twee anderen in oktober 1971. Deze 14 personen werden later bekend als de ‘hooded men’ en werden onderworpen aan de gecombineerde toepassing van vijf specifieke technieken. Deze zintuigdepriverende technieken werden uitsluitend op deze 14 toegepast en bestonden uit:

- (1) Urenlang tegen een muur staan in een stress-houding.
- (2) Het plaatsen van een zwarte zak over het hoofd van de gedetineerden, behalve tijdens ondervragingen.
- (3) De onderwerping aan een constant, luid geluid in afwachting van de ondervraging.
- (4) Slaapdeprivatie in afwachting van de ondervraging.
- (5) Deprivatie van eten en drinken.⁶⁷

In december 1971 startte Ierland een zaak tegen het Verenigd Koninkrijk met daarin onder meer de bewering dat zij artikel 3 van het EVRM geschonden hadden. Indertijd moest een zaak nog eerst behandeld worden door de ECRM, alvorens het eventueel voor het EHRM verscheen in hoger beroep. De ECRM kwam met zijn verslag in januari 1976 en concludeerde unaniem dat het gecombineerd gebruik van de vijf technieken foltering uitmaakte. De Commissie kwam hiertoe door eerst te stellen dat het gebruik van de technieken niet alleen verder gaat in gradatie dan onmenselijke behandeling, maar ook hoe de zintuigelijke deprivatie de persoonlijkheid zowel fysiek als mentaal beïnvloedde. De Commissie voegde hier nog aan toe dat “de systematische toepassing van de technieken met als doel informatie te verkrijgen, een duidelijke overeenkomst vertoont met de systematische foltermethoden die al eeuwen bekend zijn” en “hoewel de vijf technieken misschien niet leiden tot blijvende gevolgen, vormt dit wel een modern systeem van foltering.”⁶⁸

De zaak kwam na hoger beroep alsnog bij het EHRM, die uitspraak deed in januari 1978. In het feitenrelaas valt te lezen hoe de Britse inlichtingendienst de technieken mondeling aanleerde aan het Noord-Ierse politiekorps op een congres in april 1971.⁶⁹ Het Hof oordeelde eerst met 16 tegen 1 dat het gebruik van de vijf technieken onmenselijke en vernederende behandeling uitmaakte. Vervolgens oordeelde het Hof met 13 stemmen tegen 4 dat het gebruik van de vijf technieken echter geen foltering uitmaakte en verwierp hiermee de uitspraak van de Commissie. Dit deed het omdat: “Hoewel de vijf technieken, bij gecombineerd gebruik, ongetwijfeld onmenselijke en vernederende behandeling uitmaakten, hoewel hun doel het bekomen van bekentenissen en informatie was, hoewel ze systematisch

⁶⁷ EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71, overw. 96.

⁶⁸ ECRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 25 januari 1976, nr. 5310/71, 402.

⁶⁹ EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71, overw. 97.

gebruikt werden, hadden ze niet de vereiste intensiteit van lijden en wreedheid zoals door het woord foltering begrepen wordt.”⁷⁰

In de dissidente opinies van rechters Zekia, Evrigenis, Matscher en O’Donoghue verantwoordden ze waarom ze wel vinden dat de toepassing van de vijf technieken, naast onmenselijke en vernederende behandeling, ook foltering uitmaakte. Zo vinden zij enerzijds dat de vereiste intensiteit wel was bereikt, maar ook dat er meer belang gehecht diende te worden aan het systematische gebruik. Rechter O’Donoghue zegt in zijn dissidente opinie ook hoe: “Foltering moet men niet alleen beschouwen als iets dat voorkomt in middeleeuwse kerkeren, waar duimschroeven en pijnbanken gebruikt werden. In de hedendaagse wereld kan er weinig twijfel over bestaan dat foltering ook kan bestaan op enkel mentaal vlak.”⁷¹

4.2.2 Heropening?

In 2014 onderzochten onderzoeksjournalisten van de Ierse openbare omroep duizenden documenten uit het Britse nationaal archief. Uit de hieruit volgende reportage *The torture files*, uitgezonden in juni 2014, bleek onder meer hoe de Britse overheid destijds wist dat hun hoofdargument in de rechtszaak, namelijk dat de effecten van de vijf toegepaste technieken niet ernstig noch langdurend waren, een leugen was. Ze onthielden niet alleen documenten over de ernst en omvang van de technieken, maar ook hoe de toepassing van deze technieken werd goedgekeurd door het Britse kabinet. Zo vonden de onderzoeksjournalisten een memo uit maart 1977 van toenmalig minister van Binnenlandse Zaken Merlyn Rees aan toenmalig premier James Callaghan. Hierin schrijft Rees hoe “de beslissing om de foltermethoden in Ierland in 1971/72 te gebruiken, genomen werd door ministers.” Hij vervolgt hoe: “wanneer foltermethodes gebruikt worden in Noord-Ierland die tegenstrijdig zijn met de visie van de regering, ben ik van mening dat de schuldige agenten of soldaten veroordeeld of gedisciplineerd moeten worden, maar in het geval van 1971/72 werd een politieke beslissing genomen.”⁷²

Deze bevindingen kregen veel publieke aandacht in Ierland en het Verenigd Koninkrijk.⁷³ Dit heropende de maatschappelijke debatten en leidde zelfs tot de vraag van de Ierse regering aan

⁷⁰ EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71, overw. 167.

⁷¹ Ibid., annex.

⁷² RTÉ, *The Torture Files*, 4 juni 2014, www.rte.ie/news/player/prime-time-web/2014/0604 (geraadpleegd op: 26 september 2016).

⁷³ BBC, *British government authorised use of torture methods in NI in early 1970s*, 5 juni 2014, www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-27714715 (geraadpleegd op: 26 september 2016).

het EHRM om de zaak te heropenen.⁷⁴ Zij geloofde namelijk dat op basis van het nieuwe materiaal, de mishandeling geleden door de ‘hooded men’ als foltering gezien kan worden.⁷⁵ Een zaak wordt maar zelden heropend bij het EHRM, aangezien dit het principe van kracht van gewijsde contesteert, maar het is wel mogelijk onder regel 80 van de ‘rules of court’ van het EHRM. De voorwaarde hiervoor is drieledig. In de eerste plaats moet een nieuw feit ontdekt zijn dat mogelijk een bepalende invloed op de beslissing kan hebben. Bovendien moet dit feit onbekend zijn voor het Hof en kon niet geacht worden gekend te zijn geweest voor de eisende partij ten tijde van de uitspraak. Ten slotte is vereist dat de aanvraag voor heropening wordt ingediend binnen een periode van zes maanden na het ontdekken van het nieuwe feit, waar in dit geval aan voldaan is indien de feiten uit de reportage de Ierse overheid voordien nog onbekend waren.⁷⁶

De heropening van het arrest *Ierland/Verenigd Koninkrijk* zou interessant zijn om te kijken of het huidige juridische klimaat rond ‘foltering’ een andere uitspraak zou opleveren. Temeer omdat zoveel internationale rechtspraak steunde op dit arrest om eigen praktijken, waaronder het gebruik van muziek, te verantwoorden. Zo verwezen enerzijds zowel de hierboven besproken Landau-commissie van 1987 als het Israëlische Hoogerechtshof in 1999 omtrent de toelaatbaarheid van ondervragingsmethoden naar de uitspraak van deze zaak.⁷⁷ Aangezien het Hoogerechtshof in haar arrest stelt hoe “gelijkaardige ondervragingsmethoden werden gebruikt in *Ierland/Verenigd Koninkrijk*” en “het Europees Hof oordeelde dat deze methoden geen foltering uitmaakten”⁷⁸ is het aanneembaar dat hier de oorzaak ligt waarom de ondervragingsmethoden van eigen land niet expliciet als foltering werden bestempeld.

Anderzijds verwees ook de ‘torture memo’ van 2002, waar Procureur-Generaals advies gaven over de legaliteit van ondervragingsmethoden aan George W. Bush, naar dit arrest. Zo concluderen ze dat dit arrest en het hiervoor vermeldde arrest van 1999 in Israël een “brede waaier van methoden erkennen die niet onder de noemer foltering vallen, deze lijken, op grond van internationaal recht, een agressieve interpretatie van wat onder foltering valt toe te

⁷⁴ R. O’REILLY, *Torture retold: how the ‘hooded men’ case has come back under the spotlight*, 12 juni 2014, www.irishtimes.com/news/crime-and-law/torture-retold-how-the-hooded-men-case-has-come-back-under-the-spotlight-1.1829676 (geraadpleegd op: 26 september 2016).

⁷⁵ BBC, *Hooded men: Irish government bid to reopen ‘torture’ case*, 2 december 2014, www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-30296397 (geraadpleegd op: 26 september 2016).

⁷⁶ Regel 80 Rules of court van het Europees hof voor de rechten van de mens van 14 november 2016, www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf (geraadpleegd op: 7 maart 2017).

⁷⁷ LANDAU-COMMISSIE, *Report of the commission of inquiry into the methods of investigation of the general security service regarding hostile terrorist activities*, Jeruzalem, 30 oktober 1987, 68.

⁷⁸ Hoogerechtshof (ISR), *Committee Against Torture et al./Israël et al.*, 6 september, 1999, nr. 4054/95, overw. 30.

laten.”⁷⁹ Op deze manier probeerde de regering-Bush het misbruik van gevangenen tijdens de ‘war on terror’ te verantwoorden als minder dan foltering. In de memo staat tevens vermeld hoe ook de regering-Reagan op deze zaak steunde om te kunnen concluderen dat de term foltering pas van toepassing is bij extreme, weloverwogen en ongewoon wrede praktijken.⁸⁰ Het niet volgen van de uitspraak van de ECRM door het EHRM had dus grote gevolgen voor de gehanteerde ondervragingsmethoden in andere landen jaren nadien, waaronder ook voor het gebruik van muziek zoals hieronder duidelijk zal worden in hoofdstuk 3, 4 en 6.

4.3 Evolutief gegeven

Andere arresten die ook het gebruik van muziek als foltering behandelen tonen aan hoe, zoals hierboven reeds aangehaald, de minimumgrens van pijn en leed vereist om als foltering in aanmerking te komen steeds lager komt te liggen. Deze wijken namelijk af van de eerder strenge interpretatie van het arrest *Ierland/Verenigd Koninkrijk*. Een eerste arrest is *Akkoç/Turkije* voor het EHRM. Uit het feitenmateriaal blijkt hoe Nebahat Akkoç tijdens haar tien dagen lange gevangenschap in 1994 door Turkse politieofficieren werd uitgekled, overgoten met koud en warm water, blootgesteld aan elektrische schokken en er luide muziek speelde in haar cel.⁸¹ Het EHRM stelde in haar uitspraak van 10 oktober 2000 eerst hoe de psychologische druk die het slachtoffer geleden had tot lange-termijnsymptomen van angst en onzekerheid had geleid.⁸² Vervolgens concludeerde het Hof dat gezien de ernst van de mishandeling en de omringende omstandigheden, het hier om een heel serieus en wreed leed ging dat als foltering in aanmerking kwam.⁸³

Uit het feitenmateriaal van een tweede arrest *Maritza Urrutia/Guatemala* blijkt hoe Maritza Urrutia op 1992 door het Guatemalteekse leger gevangen werd gehouden in een geheim detentiecentrum. Hier bleef ze acht dagen opgesloten in een kamer, geboeid aan een bed met een kap over het hoofd, de lichten in de kamer aan en een radio die altijd op het maximale volume speelde. Ze werd daarenboven onderworpen aan lange en onophoudelijke ondervragingen.⁸⁴ Het Inter-Amerikaans Hof oordeelde hierover op 27 november 2003 dat de gehanteerde ondervragingsmethoden en –omstandigheden in deze zaak mentale foltering

⁷⁹ MINISTERIE VAN JUSTITIE VERENIGDE STATEN, *Memorandum for Alberto R. Gonzalez: counsel to the president*, Washington D.C., 1 augustus 2002, 31.

⁸⁰ *Ibid.*, 28.

⁸¹ EHRM, *Akkoç/Turkije*, 10 oktober 2000, nr. 22947/93, overw. 25.

⁸² *Ibid.*, overw. 116.

⁸³ *Ibid.*, overw. 117.

⁸⁴ IAHRM, *Maritza Urrutia/Guatemala*, 27 november 2003, nr. 11.043, overw. 58.

uitmaakten, aangezien deze met opzet werden voorbereid en toegebracht om de persoonlijkheid van het slachtoffer te vernietigen en deze te demoraliseren.⁸⁵

Het arrest dat dit evolutieve karakter het best aantoont is *Al Nashiri/Polen*. Hier sprak het EHRM zich uit over de ‘uitlevering’ van Abd Al-Rahim Al Nashiri aan geheime CIA-detentiecentra. Op basis van CIA-rapporten, documenten en getuigenissen werd duidelijk dat er verschillende ondervragingsmethoden werden gebruikt, waaronder de verminderde inname van calorieën, isolatie, stressposities, waterboarden, maar ook onophoudelijk luide muziek voor en tijdens de ondervragingen.⁸⁶

Het EHRM deed haar uitspraak over onder meer artikel 3 van het EVRM op 24 juli 2014. Dit deed het door eerst te stellen dat de methoden werden toegebracht op een georganiseerde manier met voorbedachte rade.⁸⁷ Daarna stelde het dat de behandeling waaraan Al Nashiri onderworpen was gedurende zijn gevangenschap in Polen, foltering uitmaakte.⁸⁸ Vervolgens oordeelde het EHRM dat de Poolse overheid wist dat de overdracht van Abd Al-Rahim Al Nashiri naar en van haar grondgebied een “buitengewone uitlevering” uitmaakte, wat een “buitengerechtigde overdracht van personen uit een rechtsgebied of staat naar een andere, met als doel opsluiting of ondervraging buiten het normale rechtssysteem en met een reëel risico op foltering of onmenselijke of vernederende behandeling” omvat.⁸⁹ Tot slot oordeelde het EHRM dat aangezien er in deze omstandigheden een sterke mogelijkheid op een schending van artikel 3 bestond, die zelfs als intrinsiek aan de overdracht aanschouwd moest worden, de Poolse overheid daarom zelf ook artikel 3 schond.⁹⁰ Hier gaat het EHRM dus een stap verder door niet enkel te stellen dat het gecombineerde gebruik van muziek met andere ondervragingsmethoden foltering uitmaakt, maar dat ook de verleende toestemming het grondgebied te gebruiken in het kader van een buitengewone uitlevering op zichzelf een schending van het verbod op foltering uitmaakt.

Het gebruik van muziek en zelfs specifiek “rock muziek op maximaal volume” komt ook reeds voor in de neergelegde feiten van *Abu Zubaydah/Letland* en *Al Nashiri/Roemenië*.⁹¹ Deze zaken lopen momenteel nog voor het EHRM en gaan ook over de ‘uitlevering’ van personen verdacht van terroristische daden aan geheime CIA-detentiecentra. Of België ook

⁸⁵ IAHRM, *Maritza Urrutia/Guatemala*, 27 november 2003, nr. 11.043, overw. 94.

⁸⁶ EHRM, *Al Nashiri/Polen*, 24 juli 2014, nr. 28761/11, overw. 55, 59 en 282.

⁸⁷ *Ibid.*, overw. 515.

⁸⁸ *Ibid.*, overw. 516.

⁸⁹ *Ibid.*, overw. 518.

⁹⁰ *Ibid.*, overw. 519.

⁹¹ EHRM, *Abu Zubaydah/Letland*, nr. 46454/11 (hangende), overw. 17, 22 en 25; EHRM, *Al Nashiri/Roemenië*, nr. 33234/12 (hangende), overw. 13, 14, 15 en 93.

een veroordeling zoals Polen en mogelijk ook Letland en Roemenië zou kunnen oplopen is twijfelachtig, hoewel België het gebruik van zijn luchthavens en luchtruim toeliet voor vluchten geassocieerd met de zogenaamde buitengewone uitleveringen van de CIA. Zo maakten tussen 2001 en 2005 de CIA vliegtuigen N829MG en N1HC vier tussenstops op de luchthavens van Antwerpen en Brussel.⁹² Het Europees Parlement riep dan ook in 2007 de Belgische overheid al op om de resultaten van alle onderzoeken omtrent de medeplichtigheid aan het buitengewone uitleveringsprogramma van de CIA bekend te maken en “betreurde het feit dat België nog geen grondig onderzoek had gevoerd naar het gebruik van de Belgische luchthavens en het Belgisch luchtruim door vliegtuigen die duidelijk betrokken waren aan buitengewone uitleveringsprogramma of het transport van gedetineerden”.⁹³ Ook in twee recente resoluties riep het Europees Parlement de lidstaten opnieuw op om hun betrokkenheid in de illegale uitlevering, gevangenhouding en foltering op hun grondgebied te onderzoeken.⁹⁴

5. Conclusie

In dit hoofdstuk zagen we hoe verschillende internationale en regionale verdragen zoals het EVRM, UVRM, Inter-Amerikaans verdrag en het VN-Verdrag tegen foltering bescherming bieden tegen foltering en onmenselijke en vernederende behandeling. Dit verbod hoort tot de niet-derogeerbare rechten. De meest invloedrijke definitie staat in het VN-verdrag tegen foltering. Hieruit vallen vier basiskenmerken af te leiden. Het *eerste kenmerk* is het vereiste van een ‘opzettelijke handeling’, hiervoor is zowel het direct als indirect opzet voldoende.

Het *tweede* en meest typerende *kenmerk* is hoe deze handeling ‘hevig lichamelijk of geestelijk leed’ toebrengt. Rechtspraak maakt duidelijk dat foltering de zwaarste vorm van mishandeling is en steeds onmenselijke behandeling uitmaakt. Onmenselijke behandeling valt op zijn beurt onder de bredere categorie van vernederende behandeling. Het voornaamste criterium om deze van elkaar te scheiden is de ernst van de behandeling. Voor foltering wordt dit criterium immers veel strenger geïnterpreteerd. Hiervoor is een beoordeling in concreto nodig. Het is ook mogelijk dat verschillende praktijken die op zichzelf de minimumgrens voor foltering niet bereiken, dit wel halen wanneer ze samen beoordeeld worden. Deze minimumgrens evolueert in tijd en wordt steeds lager.

⁹² OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, *Globalizing torture*, New York, Open Society Foundations, 2013, 69.

⁹³ Resolutie 2006/2200(INI) van het Europees Parlement (14 februari 2007), nr. P6_TA(2007)0032 (2007), overw. 130.

⁹⁴ Resolutie 2014/2997(RSP) van het Europees Parlement (11 februari 2015), nr. P8_TA(2015)0031 (2015), overw. 6; Resolutie 2016/2573(RSP) van het Europees Parlement (8 juni 2016), nr. P8_TA(2016)0266 (2016), overw. 19.

Het *derde kenmerk* is dat foltering toegediend moet worden ‘met een specifiek oogmerk’. Dit wordt erg breed geïnterpreteerd, zo aanvaardt rechtspraak zelfs “vernedering” en “voor eender welk doel”. Dit specifiek oogmerk moet noch het enige noch het voornaamste doel zijn, noch bereikt worden om als foltering in aanmerking te komen.

Het *vierde* en laatste *kenmerk* is dat het een handeling moet zijn waarvan de overheid de dader is of minstens verantwoordelijk is. Ook dit wordt breed geïnterpreteerd. Het volstaat dat er een verband is tussen de toebrenger en een persoon die handelt in een officiële hoedanigheid. Of deze laatste deel is van een de jure dan wel van een de facto autoriteit of al dan niet handelt binnen zijn bevoegdheid doet hier geen afbreuk aan.

Met het arrest van het Hooggerechtshof van Israël toonden we aan hoe internationaal recht slechts zijn invloed kan hebben wanneer dit gerespecteerd wordt, maar ook hoe nationale rechtspraak zijn stempel kan drukken op het gebruik van muziek als foltering. Dit arrest stelt immers dat de blootstelling aan krachtige luide muziek voor een lange periode lijden veroorzaakt en hoe slaapdeprivatie niet langer inherent is aan de ondervraging, maar een doel wordt op zich. Hierdoor worden beide methoden verboden, waarna het gebruik ervan minstens niet meer systematisch voortkomt. In het arrest *Ierland/Verenigd Koninkrijk* concludeert het EHRM als eerste hoe het gecombineerd gebruik van een constant, luid geluid met andere methoden op gevangenen geen foltering uitmaakt, maar slechts een vernederende en onmenselijke behandeling. Deze uitspraak toont aan welke invloed internationale rechtspraak kan hebben, aangezien dit arrest gebruikt werd door Amerika om hun gebruik van muziek als ondervragingsmethode te verantwoorden.

Andere arresten die ook het gebruik van muziek als foltering behandelen tonen het evolutieve karakter van foltering aan. Zo concludeert het EHRM in het arrest *Akkoç/Turkije* en het Inter-Amerikaans Hof in het arrest *Maritza Urratia/Guatemala* dat het gecombineerd gebruik van luide muziek samen met andere methoden foltering uitmaakt. In de zaak *Al Nashiri/Polen* oordeelt men niet alleen dat het gecombineerde gebruik van muziek met andere ondervragingsmethoden foltering uitmaakt. Ook de verleende toestemming van Polen an sich om het grondgebied te gebruiken, wat het risico op muziek als foltering inhoudt, schendt het verbod op foltering.

HOOFDSTUK 3. ONDERVRAGINGEN

1. Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we een eerste functie van muziek als mishandeling, namelijk hoe luide muziek werd gebruikt in het kader van ondervragingen om bekentenissen of informatie te verwerven. Hiervan onderzoeken we eerst de oorsprong, waarna we deze functie in drie vormen onderverdelen. Een eerste vorm is wanneer luide muziek gebruikt wordt om een gevangene systematisch van zijn slaap te depriveren in de periode voorafgaand aan de ondervraging, vanuit het idee hem op deze manier te verzwakken. Een tweede is wanneer luide muziek gebruikt wordt tijdens de ondervraging zelf als een (extra) sensorisch drukmiddel. Een laatste vorm is wanneer muziek via conditionering wordt gebruikt als aankondiging van fysieke foltering. Aangezien deze functie het best gedocumenteerd is, gaan we vervolgens dieper in op welke muziek hiervoor werd gebruikt, welke effecten dit had op de gevangenen en op de effectiviteit van deze functie om betekenissen te verkrijgen.

2. Oorsprong

Het gebruik van muziek in het kader van ondervragingsmethoden is ontstaan in de periode van de koude oorlog, als gevolg van een tweeledige reactie op het schijnbare gebruik van hersenspoeling op Amerikaanse soldaten door de Sovjet-Unie en China tijdens de Koreaanse Oorlog. Enerzijds financierden de veiligheidsdiensten van Canada, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk hierdoor in de jaren 50 psychologisch onderzoek naar akoestische ondervragingstechnieken.⁹⁵ Anderzijds implementeerde de Amerikaanse luchtmacht vanaf het einde van de Koreaanse Oorlog in 1953 een gespecialiseerde opleiding ‘Survive, Evade, Resist, Escape’ (SERE).

Eén van de voornaamste doelstellingen van de SERE-opleiding was om piloten bloot te stellen aan de mogelijke behandeling die ze zouden krijgen wanneer ze gevangen werden door een vijand, zodat ze dit leerden weerstaan zonder te bezwijken en zo bekentenissen af te leggen. Dit aspect van de opleiding was initieel gebaseerd op de ervaringen van voormalige Amerikaanse krijgsgevangenen tijdens de Koreaanse oorlog.⁹⁶ Hoewel het onduidelijk is wanneer het gebruik van muziek exact deel van de opleiding werd, was het wel degelijk één

⁹⁵ A. MCCOY, *A question of torture: CIA interrogation from the cold war to the war on terror*, New York, Metropolitan Books, 2006, 28.

⁹⁶ J. PIESLAK, *Sound targets: American soldiers and music in the Iraq war*, Bloomington, Indiana University Press, 2009, 79.

van de methoden gehanteerd in SERE.⁹⁷ In 1963 werden de technieken gecodificeerd in het CIA ondervragingshandboek ‘KUBARK’, waardoor ze nu ook zelf de methoden zouden toepassen.⁹⁸ Volgens dit handboek slagen de methoden er namelijk zelfs in bij zeer weerstandige personen om de weerstand te breken, door “de regressie van de persoonlijkheid te veroorzaken”.⁹⁹ Vanaf de oorlog in Vietnam werd de SERE-training ook gegeven aan het leger en de marine.¹⁰⁰

Tijdens het hoogtepunt van de koude oorlog werd de trainingsvorm vervolgens aangeboden aan dictatoriale en militaire regimes die socialistische of communistische elementen in hun land bestreden, wat een van de redenen is waarom gelijkaardige methoden in verschillende landen voorkomen in ongeveer dezelfde periode. Zo werden minstens ook politie-eenheden van Argentinië, Brazilië, Chili, Filipijnen, Griekenland, Guatemala, Iran, Portugal en Uruguay getraind in Amerikaanse scholen.¹⁰¹ Zoals we in dit onderzoek hieronder aantonen, werd dan ook niet toevallig specifiek muziek als ondervragingsmethode gebruikt in Chili, Griekenland, Iran, Portugal en Uruguay. Tegen 1971 werden al meer dan honderdduizend buitenlandse politie-eenheden getraind in de SERE-technieken.¹⁰²

Hoewel de koude oorlog eindigde op het einde van de jaren 80, bleef de SERE-training bestaan. Aan het begin van de ‘war on terror’ namen militairen die de opleiding zelf hadden gevolgd de ondervragingstechnieken mee naar Afghanistan, Cuba en Irak.¹⁰³ Wat dus initieel diende om ondervragingen te weerstaan, zou nu dienen om zelf te gebruiken tijdens ondervragingen van anderen. Dit toont zich bijvoorbeeld in een memo van 11 oktober 2002, waar luitenant-kolonel Jerald Phifer aan de commandant van de Joint Task Force 170 in Guantánamo Bay het gebruik van auditieve stimulus aanraadde.¹⁰⁴ Een ander voorbeeld is de memo van luitenant-generaal Ricardo Sanchez van 14 september 2003 omtrent de

⁹⁷ L. HIRSCH, *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 121.

⁹⁸ S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 3.

⁹⁹ CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY VERENIGDE STATEN, *KUBARK counterintelligence interrogation*, Langley, x juli 1963, 87.

¹⁰⁰ M. J. GRANT, “Pathways to music torture”, *Transposition* 2014, afl. 4, (2) 5.

¹⁰¹ M. OTTERMAN, *American torture*, Melbourne, Melbourne University Press, 2007, 11; W. BLUM, *Killing hope: US military and CIA interventions since WWII*, Monroe, Common Courage Press, 1995, 217; A. DUARTE, “Acousmatic and acoustic violence and torture in the Estado Novo: the notorious revelations of the PIDE/DGS trial in 1957”, *Music and Politics* 2015, afl. 9, (1) 6.

¹⁰² M. OTTERMAN, *American torture*, Melbourne, Melbourne University Press, 2007, 12.

¹⁰³ M. ACCATTATIS, *Music, violence, and militarism*, New Brunswick, Rutgers University, 2014, 6; M. OTTERMAN, *American torture*, Melbourne, Melbourne University Press, 2007, 12.

¹⁰⁴ S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 3.

ondervragingstechnieken in Irak waar Sanchez expliciet “geschreeuw en luide muziek” aanbeval.¹⁰⁵ Het waren echter niet enkel militairen die de ondervragingstechnieken naar de Amerikaanse detentiecentra brachten. Zo werd in december 2002 een team van recent opgeleide CIA-ondervragers naar de ‘dark prison’ in Afghanistan gestuurd. In hun ondervragingsplannen stond het gebruik van onderbroken slaap en luide muziek.¹⁰⁶ Ook de algemene CIA-ondervragingsrichtlijnen van januari 2003 vermelden het gebruik van muziek.¹⁰⁷

3. Slaapdeprivatie alvorens ondervraging

3.1 Amerikaanse detentiecentra

Een eerste vorm van muziek in de context van ondervragingen is wanneer luide muziek gebruikt wordt om een gevangene systematisch van zijn slaap te depriveren in de periode voorafgaand aan een ondervraging. Dit zou volgens de KUBARK-handleiding een extreem snelle manier zijn om het oriënteringsvermogen en het vermogen om een ondervraging te weerstaan te breken, omdat dit het moeilijk maakt hallucinaties te onderscheiden van de realiteit. De handleiding beschrijft het doel van de ondervragingstechniek als volgt: “Er is een moment, wat heel kort kan zijn, van schijndood, psychologische schok of psychologische verlamming. Het wordt veroorzaakt door een traumatische of subtraumatische ervaring die als het ware de wereld bekend voor de persoon alsook het beeld van zichzelf binnen die wereld vernietigt.”¹⁰⁸ En: “Het resultaat is een versterking van het subject zijn neiging om mee te werken.”¹⁰⁹

Deze methode werd extensief gebruikt in de Amerikaanse detentiecentra, voornamelijk deze in Afghanistan. Zo werd muziek in Bagram Air Force Base vanaf het einde van 2002 voor deze reden gebruikt. In een interview met musicologe Susanne Cusick vertelde gevangene Moazzam Begg over het veelvuldige gebruik: “Dingen waren enorm veranderd sinds ik er eerst was aangekomen. Nu hadden ze isolatiekamers gebouwd en was het beleid dusdanig veranderd, zodat elke persoon die naar hier werd gebracht op een programma van slaapdeprivatie werd gezet. Wat later bouwden ze ook cellen specifiek voor slaapdeprivatie,

¹⁰⁵ L. HIRSCH, *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 115.

¹⁰⁶ SENAAT VERENIGDE STATEN, *Committee study of the central intelligence agency’s detention and interrogation program*, Washington D.C., 9 december 2014, 429.

¹⁰⁷ Ibid., 88.

¹⁰⁸ CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY VERENIGDE STATEN, *KUBARK counterintelligence interrogation*, Langley, x juli 1963, 66.

¹⁰⁹ Ibid., 90.

waar constant oorverdovende heavy metal van Marilyn Manson werd afgespeeld om nieuwe gevangenen te breken.”¹¹⁰ Over de cellen van 2m² zei hij: “Het was er verschrikkelijk, er was helemaal geen licht, het was er zo krap, zo warm, zo verstikkend. Je kon er niets zien, niets doen, en dan was er de luide muziek die weergalmd. Ik ontmoette verschillende personen die er gezeten hadden, die bereid waren te vertellen aan de Amerikanen wat ze wilden horen, of het nu waar was of niet.”¹¹¹

Hij herinnerde zich de muziek elke nacht te horen. “Hierdoor werd het bijna onmogelijk te slapen. Als zelfs voetstappen al luid weergalmden doorheen het gebouw, kan je je wel voorstellen hoe Marilyn Manson op volle kracht moet geklonken hebben. Je verloor de mogelijkheid om iets van routine in je slaap te hebben. Het andere ding wat ze deden was muziek spelen op verscheidene momenten. Het willekeurige aspect van niet weten wanneer het zou beginnen of eindigen was frustrerend, vermoeiend en angstwekkend. Veel mensen hadden last van allerlei soorten paniekaanvallen. Mensen hyperventileerden, verloren de controle, gooien met hun fles tegen de muur, tegen andere mensen, schraaptten met hun handen tegen de muur, stortten in en begonnen te wenen.”¹¹² Deze constante aanwezigheid van luide muziek wordt ook bevestigd in getuigenissen van Mohammed al-Asad, Samer al-Barq, Mamdouh Habib en Ahmed al-Darbi.¹¹³

In de ‘dark prison’ die gelokaliseerd was net buiten Kaboel hield men gedetineerden in volledige duisternis terwijl er continu muziek speelde.¹¹⁴ In een artikel van Human Rights Watch getuigen acht gevangenen hoe ze er vastgebonden werden aan muren, gedepriveerd werden van eten en water en onderworpen werden aan luide heavy metal en rap die voor weken aan een stuk weerklonk.¹¹⁵ Gevangene Abu Bakr Boulghiti beschreef het als een plek “waar er vier maanden lang constant muziek werd afgespeeld”.¹¹⁶ Gevangene Bisher al-Rawi beschreef het dan weer als de plek waar “het geschreeuw van andere gevangenen enkel verstoord werd door het weergalmen van luide Westerse muziek doorheen de dag en nacht”.¹¹⁷ Ook andere getuigenissen tussen 2002 en 2006 van Wasid-al-Qasadi, Saleh Di’iki,

¹¹⁰ S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 6.

¹¹¹ Ibid., 7.

¹¹² Ibid., 9.

¹¹³ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, *Globalizing torture*, New York, Open Society Foundations, 2013, 32, 35 en 37; M. OTTERMAN, *American torture*, Melbourne, Melbourne University Press, 2007, 8.

¹¹⁴ SENAAT VERENIGDE STATEN, *Committee study of the central intelligence agency’s detention and interrogation program*, Washington D.C., 9 december 2014, 75.

¹¹⁵ HUMAN RIGHTS WATCH, *U.S. operated secret ‘dark prison’ in Kabul*, 19 december 2005, www.hrw.org/news/2005/12/19/us-operated-secret-dark-prison-kabul (geraadpleegd op: 24 april 2017).

¹¹⁶ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, *Globalizing torture*, New York, Open Society Foundations, 2013, 37.

¹¹⁷ Ibid., 54.

Rafiq al-Hami, Ayoub al-Libi, Majid al-Maghrebi, Abu Sharqawi en Saleiman Salim beschrijven de luide muziek die er weergalmde.¹¹⁸

Ook in Guantánamo Bay in Cuba werd muziek om deze reden gebruikt. Ibrohim Nasriddinov, die er meer dan een jaar gevangene was, getuigde hoe: “Ik werd onderworpen aan luide muziek, verschillende marsen en geschreeuw. Dit alles was mentaal enorm belastend. Ik kon mijn eigen lichaam niet voelen. Wanneer ik mezelf aanraakte, merkte ik mijn gevoelloos lichaam op. Sommigen kunnen een pak slaag weerstaan, maar niemand kan deze psychologische foltering weerstaan.”¹¹⁹ Gevangene Shafiq Rasul getuigde hoe luid de muziek was en welk effect dit op hem had: “Zelfs als je riep, zou niemand je kunnen horen. De muziek was te luid. Je zit er uren en uren en ze spelen continu dezelfde muziek. Dat stapelt zich allemaal op. Je begint te hallucineren.”¹²⁰ Ook gevangene Mamdouh Habib beschreef het effect dat deze methode had op zijn lichaam: “Ze probeerden me gek te maken. Zelfs wanneer ik vandaag een luid geluid hoor, panikeer ik.”¹²¹ Tot slot zijn er ook aanwijzingen dat muziek werd gebruikt in de andere Amerikaanse detentiecentra. Zo getuigde Binyam Mohamed hoe hij dag en nacht onderworpen werd aan onophoudelijke muziek in Rabat in Marokko. We concludeerden ook al eerder uit het feitenmateriaal van de arresten voor het EHRM hoe dit ook voorkwam in de detentiecentra in Letland, Roemenië en Polen.¹²²

3.2 Israël

Zoals we hierboven in hoofdstuk 2 reeds aanhaalden, werd muziek als slaapdeprivatie in Israël in de periode voor de uitspraak van het Hooggerechtshof gebruikt via het ‘gewone’ afspelen van luide muziek en via muziek als deel van de shabach-positie.¹²³ Gevangene Falah Abu-Rumeila getuigde hierover in 1998: “Het zitten op die manier in combinatie met de luide muziek liet me denken dat ik elk moment gek kon worden. Ik voelde me vaak als iemand die mentaal en fysiek verlamd was.”¹²⁴ Een getuigenis van Felah Ramila in 1997 haalde dit slopende effect van muziek ook aan: “Vooral voor gedetineerden uit het Midden-Oosten die

¹¹⁸ OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, *Globalizing torture*, New York, Open Society Foundations, 2013, 38, 42, 46, 47, 52 en 56.

¹¹⁹ L. HIRSCH, *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 110.

¹²⁰ D. PEISNER, *Music as torture: war is loud*, 30 november 2006, www.spin.com/articles/music-torture-war-loud (geraadpleegd op: 7 augustus 2016).

¹²¹ Ibid.

¹²² OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, *Globalizing torture*, New York, Open Society Foundations, 2013, 49; EHRM, *Abu Zubaydah/Letland*, nr. 46454/11 (hangende), overw. 17; EHRM, *Al Nashiri/Roemenië*, nr. 33234/12 (hangende), overw. 13; EHRM, *Al Nashiri/Polen*, 24 juli 2014, nr. 28761/11, overw. 55.

¹²³ Y. GINBAR, *Legitimizing torture*, Jeruzalem, B’Tselem, 1997, 12.

¹²⁴ B’TSELEM, *Legislation allowing the use of physical force and mental coercion in interrogations by the General Security Service*, Jeruzalem, B’Tselem, 2000, 36.

deze muziek niet gewoon zijn, is het extra zenuwslopend.”¹²⁵ Hani Muzheir vertelde in een getuigenis van 1994 over de slaapdeprivatie: “De eerste 18 dagen kon ik helemaal niet slapen. Ze speelden continu muziek en een bewaker kwam om het kwartier naar mij kijken om mij te verplaatsen om mij zo van slaap te weerhouden.”¹²⁶ Dat luide, onophoudelijke muziek in deze periode algemeen gebruikt werd voor ondervragingen, blijkt uit de vele vermeldingen in getuigenissen tussen 1992 en 1998 van Salem Ali en Hanan Ali, Jamal al-Hindi, Abed Al-Rahman, Raji Saba, Asam Nahal en Samir Al-Qadi.¹²⁷

Minder eensgezindheid bestaat erover wat voor soort muziek er dan net gebruikt werd. Zo zei Hassan Zebeideh (Tulkarm, 1993): “Uit de speakers klonken meisjes schreeuwend in het Hebreeuws. Het was geroep, geen muziek.” S. Z. (Ramallah, 1992) getuigde over “geluiden van vrouwen die speelden met kinderen” en “muziek die uit een horrorfilm leek te komen. Het begint stil en gaat dan plots heel luid, met vijftig instrumenten die tegelijk spelen, elk met een ander tempo.”¹²⁸ Volgens B. Ah. (Hebron, 1994) speelde er muziek “zoals klassieke muziek, maar dan verschrikkelijk. Ik heb nog nooit zulke muziek gehoord, niet op televisie, noch op de radio. Het werd afgespeeld van een cassette. Dat kon ik horen, want wanneer het gedaan was draaiden ze hem om en begon alles opnieuw. Ik hoorde drum, gitaar en ik weet niet wat nog.”¹²⁹ Tot slot is er nog een getuigenis van Abed Ghanimat (Ashkelon, 1997) die soms Arabisch, Hebreeuws, Westerse muziek en soms zelfs enkel onverstaanbare geluiden hoorde.¹³⁰ Op basis van deze beschrijvingen, zouden we kunnen concluderen dat de soort muziek sterk afhankelijk was van locatie en mogelijk ook tijd.

3.3 Griekenland

In onderzoek van musicologe Anna Papaeti vinden we verschillende getuigenissen over het gebruik van muziek als slaapdeprivatie voor ondervragingen in Griekenland. De detenties waarover getuigd worden, vonden allemaal plaats op het hoofdkwartier van het kolonelsregime in Athene tijdens de junta in 1973. Zo beschreef voormalig gevangene

¹²⁵ A. PACHECO, *The case against torture in Israel*, Jeruzalem, The Public Committee Against Torture in Israel, 1999, 54.

¹²⁶ Y. GINBAR en Y. STEIN, *Torture during interrogations: testimony of Palestinian detainees, testimony of interrogators*, Jeruzalem, B’Tselem, 1994, 13.

¹²⁷ Y. GINBAR, *Detention and interrogation of Salem and Hanan 'Ali*, Jeruzalem, B’Tselem, 1995, 8; R. CAPELLA en Y. LEIN, *Cooperating against Justice*, Jeruzalem, B’Tselem, 1999, 5; A. PACHECO, *The Case Against Torture in Israel*, Jeruzalem, The Public Committee Against Torture in Israel, 1999, 54, 57 en 58.

¹²⁸ HUMAN RIGHTS WATCH, *Torture and ill-treatment: Israel's interrogation of Palestinians from the occupied territories*, New York, Human Rights Watch, 1994, 193.

¹²⁹ Ibid., 194.

¹³⁰ A. PACHECO, *The Case Against Torture in Israel*, Jeruzalem, The Public Committee Against Torture in Israel, 1999, 77.

Constantine Engolfopoulos dat hij voor zijn ondervraging twee dagen in volledige isolatie geplaatst werd, waar vervolgens de luidspreker luide muziek begon te spelen.¹³¹ Voormalig gevangene Nikolaos Stappas getuigde hoe hij niet kon slapen door het kloppen op de deuren, het roepen, maar ook van een radio op het maximale volume. Specifiek vermeldde hij hier dat het lied *Charon is on the prowl* vaak werd geroepen en afgespeeld.¹³² In een interview met Papaeti vertelde een andere voormalige gevangene hoe het lied *Tarzan* van Yannis Markopoulos dag en nacht op maximaal volume gespeeld werd.¹³³

3.4 Chili, Portugal en Joegoslavië

Volgens het verslag van de *Comisión nacional sobre prisión política y tortura* (Nationale commissie voor politiek gevangenschap en foltering) over het misbruik van agenten onder Pinochet tussen 1973 en 1990 werd muziek ook ter slaapdeprivatie gebruikt in Chili. Hier wordt gewag gemaakt van heel luide, dag in dag uit constant spelende muziek zowel in Arica, Curicó, Concepción, Lautaro, Cerrillos, Londres 38 als Irán 3037.¹³⁴ Volgens musicologe Anabela Duarte kwam deze functie van muziek ook in de cellen tijdens de Portugese Estado Novo voor.¹³⁵ Het gebruik vermeerderde volgens haar vanaf de jaren 70 omwille van politieke redenen en de groei van geluidstechnologie.¹³⁶ Tot slot is ook in de annex van een resolutie van de Veiligheidsraad over de conflicten bij het uiteenvallen van Joegoslavië een vermelding te vinden van muziek in de context van ondervraging. Zo verklaarde een man over het detentiecentrum in Zenica, waar Bosnische moslims Kroatische mannen gevangen hielden, dat hij 45 dagen in een kamer zonder licht opgesloten zat en dat bewakers non-stop muziek speelden zodat ze niet konden slapen.¹³⁷

¹³¹ A. PAPAETI, “Music, torture, testimony: reopening the case of the Greek military junta (1967–74)”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (67) 74.

¹³² Ibid., 75.

¹³³ Ibid., 77.

¹³⁴ MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN CHILI, *Comisión nacional sobre prisión política y tortura*, Santiago, 29 november 2004, 273, 362, 375, 383, 433, 442 en 443.

¹³⁵ A. DUARTE, “Acousmatic and acoustic violence and torture in the Estado Novo: the notorious revelations of the PIDE/DGS trial in 1957”, *Music and Politics* 2015, afl. 9, (1) 6.

¹³⁶ Ibid., 4.

¹³⁷ Resolutie 780 (IV) van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (27 mei 1994), UN. Doc S/1994/674 (1994), annex VIII, overw. 4503.

4. Drukmiddel tijdens ondervraging

4.1 Amerikaanse detentiecentra

Een tweede vorm van muziek in de context van ondervragingen is wanneer luide muziek gebruikt wordt tijdens de ondervraging zelf als een extra sensorisch druksmiddel. Dit gebeurde voornamelijk in Irak. Zo maakt een getuigenis van een ondervrager die in het begin van 2004 voor de Task Force 6-26¹³⁸ werkte duidelijk hoe luide muziek in Camp Nama een geïntegreerd deel was van de ondervragingen. Eén van de vier ondervragingskamers werd hier gebruikt voor ‘harde ondervragingen’ en stond bekend als de ‘black room’. Hij beschrijft de kamer als: “drie op drie meter. De deur was zwart, de vloer en het plafond waren zwart, alles was zwart. In alle vier hoeken van de kamers stonden luidsprekers. Er stond een klein tafeltje in een hoek, maar in deze kamer stond iedereen recht. De tafel werd gebruikt om de muziekinstallatie of computer op te zetten die werd aangesloten aan de luidsprekers.”¹³⁹

Terwijl muziek in Camp Nama voornamelijk gebruikt werd voor de ‘harde ondervragingen’ was het in Forward Operating Base Tiger veelvoorkomend. Een bewaker getuigde hoe: “De eerste ondervraging bestond meestal uit heel luide heavy metal, een stroboscoop en het schreeuwen van vragen tot ze bezweken en zeiden ‘Ik weet niets...’ Dan begonnen de mensen die aan het bureau zaten vragen te stellen. Deze werden altijd geroepen, dat was nodig om boven de muziek uit te komen. Ze stelden vragen, vragen en nog meer vragen.”¹⁴⁰ Dezelfde bewaker vertelde hoe de muziek in de ondervragingskamer zo luid was, dat soldaten die negen meter verder stonden moesten roepen om elkaar te verstaan.¹⁴¹ Volgens voormalig militair ondervrager Tony Lagouranis was muziek ook een standaardprocedure in de ondervragingskamer de ‘disco’ van Mosul Air Force Base. Hij zei in zijn periode daar van 2004 tot 2005 vooral heavy metal gespeeld te hebben tijdens ondervragingen.¹⁴² Tot slot getuigde gevangene Donald Vance hoe ook in Camp Cropper continue luide muziek bij de ondervragingen speelde zoals *Mr. self-destruct* en *March of the pigs* van Nine Inch Nails.¹⁴³

¹³⁸ Met leden van zowel de marine, het leger, de CIA als de FBI.

¹³⁹ HUMAN RIGHTS WATCH, “No blood, no foul: soldiers’ accounts of detainee abuse in Iraq”, *Human Rights Watch* 2006, afl. 18, (1) 9.

¹⁴⁰ Ibid., 28.

¹⁴¹ Ibid., 29.

¹⁴² T. LAGOURANIS en A. MIKAELIAN, *Fear up harsh: an army interrogator’s dark journey through Iraq*, New York, Caliber, 2007, 131.

¹⁴³ S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 23.

Net als in Irak werd ook in Guantánamo Bay luide muziek gebruikt tijdens de ondervragingen. Dit blijkt onder meer uit het verslag van een intern onderzoek van de FBI dat gestart werd na klachten van eigen agenten omtrent ondervragingstechnieken waarvan ze getuige waren. Hierin lezen we hoe minstens tussen juli 2002 en oktober 2004, gedetineerden onderworpen werden aan luide muziek tijdens ondervragingen. Bijna elke geïnterviewde gaf namelijk te kennen dat luide muziek hiervoor gebruikt werd. Volgens het verslag werden gedetineerden ook alleen gelaten in de ondervragingskamer voor een onbepaalde tijd, terwijl er muziek speelde en een stroboscoop aanstond.¹⁴⁴

4.2 Uruguay, Iran, Griekenland en Chili

Voor het Mensenrechtencomité van de Verenigde Naties wordt een ander geval van muziek tijdens ondervragingen vermeld. Raúl Cariboni, die in april 1976 werd gearresteerd en meegenomen naar een militaire basis in Montevideo, verklaarde hierover voor het Mensenrechtencomité: “Voor uren aan stuk kon ik doordringende kreten horen die leken te komen van een ondervraging waar gefolterd werd. De kreten gingen gepaard met luide geluiden en muziek afgespeeld op een heel hoog volume.”¹⁴⁵

Een volgend geval vinden we in een interview met Farzad Haghshenas, afgenomen door The Ferret, een Schotse website met onafhankelijke onderzoeksjournalistiek. Hierin lezen we hoe de Iraanse veiligheidsdienst hem op 18 mei 2011 arresteerde en naar een faciliteit in Marivan bracht. In het interview zei hij hoe na tien dagen de foltering begon. Twee tot drie keer per week werd hij 's nachts gehandboeid en met een kap over het hoofd naar de ondervragingskamer gebracht. Hier werd hij onderworpen aan fysieke foltering zoals elektrische schokken. Verderop in het interview staat echter ook hoe in de ondervragingskamer urenlang luide muziek gespeeld werd, wat door het contrast met zijn stille cel voor hem des te meer als ondraaglijk werd ervaren.¹⁴⁶

In het onderzoek van Papaeti over het Griekse junta verklaarde een ander voormalig gevangene hoe tijdens ondervragingen ook het eerder vermelde *Tarzan* te horen was en *We will all live* van Giorgos Kinousis onophoudelijk en luid werden afgespeeld. Hij gelooft niet dat de keuze voor deze liederen toevallig was. In het lied *Tarzan* was voor hem de analogie

¹⁴⁴ FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION VERENIGDE STATEN, *Army regulation 15-6: final report*, Washington D.C., 1 april 2005, 9.

¹⁴⁵ VN-Mensenrechtencomité, *Cariboni/Uruguay*, 27 oktober 1987, nr. 159/1983, overw. 4.

¹⁴⁶ B. BRIGGS, *UK 'distorts' torture evidence putting lives at risk*, 21 mei 2016, www.theferret.scot/tortured (geraadpleegd op: 15 september 2016).

met verslindende wilde beesten duidelijk en het lied *We all live* betekende volgens hem: “beken, zeg alles en dan kan je gaan”.¹⁴⁷

Tot slot is uit het interview van musicologe Katia Chornik met een voormalig adjudant-onderofficier van Pinochet zijn geheime dienst (DINA), die werkzaam was in verschillende kampen gedurende 1973-1975, duidelijk hoe luide muziek in Chili ook werd gebruikt tijdens ondervragingen.¹⁴⁸ Over het gebruik ervan in Villa Grimaldi in Peñalolén vertelde hij hoe de agent van dienst koos welke plaat werd afgespeeld.¹⁴⁹ Als uitleg van hoe ze aan de uitrusting en platen kwamen zei hij: “Ik zou bijvoorbeeld in jouw huis inbreken en alles nemen wat je had, waaronder platenspelers en platen. Dan zouden we jouw muziek spelen, eender wat je had. Wat er dus gespeeld werd, hing af van wat er populair was, welke dingen er op de radio werden gespeeld. Ze hadden bijvoorbeeld ingebroken bij iemand die een grote luidspreker had, deze hadden ze dan meegenomen en in de folterkamer geplaatst.”¹⁵⁰

5. Aankondiging van fysieke foltering

Een derde en laatste vorm is wanneer “buitengewoon luide muziek” in de Amerikaanse detentiecentra werd gebruikt om aan de gedetineerde duidelijk te maken dat een volgende ondervraging zou beginnen. Dit kwam voort uit het omvangrijke rapport van de Amerikaanse senaat over de detentie- en ondervragingsmethoden van de CIA. Hiervoor werd voor elke gedetineerde consistent hetzelfde lied gebruikt. Het rapport geeft als voorbeeld hoe bij gevangene Ramzi bin al-Shibh *Rawhide* van The Blues Brothers werd gebruikt en dat uit de CIA-verslagen duidelijk is hoe al-Shibh’s reactie op het horen van het lied bewijs was voor zijn conditionering, aangezien “hij wist naar waar hij ging wanneer hij de muziek hoorde en wat daar zou gebeuren”.¹⁵¹

Een mogelijk ander voorbeeld hiervan vinden we in Mexico, waar foltering en mishandeling wijdverspreid blijft onder rechtshandhavers en maar weinig vooruitgang wordt geboekt om dit te stoppen.¹⁵² In augustus 2012 arresteerden mariniers Claudia Tamariz en beschuldigden ze haar van georganiseerde misdaad en bezit van wapens. In haar getuigenis met Amnesty

¹⁴⁷ A. PAPAETI, “Music, torture, testimony: reopening the case of the Greek military junta (1967–74)”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (67) 79.

¹⁴⁸ K. CHORNIK, “Music and torture in Chilean detention centers: conversations with an ex-agent of Pinochet’s secret police”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (51) 52.

¹⁴⁹ *Ibid.*, 57.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 60.

¹⁵¹ SENAAT VERENIGDE STATEN, *Committee study of the central intelligence agency’s detention and interrogation program*, Washington D.C., 9 december 2014, 429.

¹⁵² AMNESTY INTERNATIONAL, *The state of the world’s human rights*, Londen, Amnesty International, 2016, 256.

International vertelde ze: “Ze plaatsten elektrische kabels op mijn tenen en zeiden ‘Ga je praten?’ waarop ik antwoordde ‘Wat wil je dat ik zeg?’ Dan hoorde ik de muziek. Wanneer de muziek speelde, gaven ze me elektrische schokken.” Hierna werd ze opnieuw ondervraagd. Een marinier dwong haar om een verklaring te ondertekenen die ze niet mocht lezen. De week erna werd ze voor de rechtbank gebracht, waar ze haar verklaring introk en het misbruik beschreef van tijdens haar detentie. Alle aanklachten werden ingetrokken en ze werd op borgtocht vrijgelaten. Tot op heden is er nooit iemand voor aansprakelijk gesteld.¹⁵³ Op deze manier wordt muziek geassocieerd met foltering. Wanneer dit gebeurt, veroorzaakt het spelen van de muziek anticipatie, wat op zijn beurt angst teweegbrengt.

6. Gebruikte muziek

Omdat muziek als mishandeling in de context van ondervraging het best gedocumenteerd is, kunnen we hier ook dieper ingaan op de muziek die voor deze praktijk werd gebruikt. Uit de getuigenissen uit de Amerikaanse detentiecentra kwam reeds naar voor hoe voornamelijk heavy metal en in mindere mate rap gebruikt werd. De twee populairste liedjes tijdens ondervragingen waren dan ook *Fuck your God* van Deicide en *Bodies* van Drowning Pool.¹⁵⁴ Over het succes van het gebruik van heavy metal in deze context zegt sergeant Mark Hadsell: “Als je het vierentwintig uur lang speelt, beginnen je hersenen en lichaamsfuncties te vervagen, je gedachtegang vertraagt en je wil is gebroken. Dat is wanneer wij binnenkomen en met ze praten.”¹⁵⁵ Dit genre werd volgens musicoloog Jonathan Pieslak dan ook gebruikt omwille van zijn kracht en meedogenloosheid.¹⁵⁶ Musicologen Bruce Johnson en Martin Cloonan suggereren dat het eerder gebruikt werd omwille van de agressieve reputatie.¹⁵⁷ Hoewel de getuigenissen uit Israël niet duidelijk maken welk genre van muziek er gebruikt werd, tonen ze wel aan hoe ook hier agressie in de muziek voorkwam, zoals in de getuigenis over de muziek die uit een horrorfilm leek te komen met vijftig instrumenten die tegelijk speelden.¹⁵⁸

¹⁵³ AMNESTY INTERNATIONAL, *Torture in Mexico: Claudia's story*, 18 september 2014, www.amnesty.org.uk/torture-mexico-claudia-medina (geraadpleegd op: 16 september 2016).

¹⁵⁴ C. SMITH, *Welcome to the Disco*, 18 juni 2008, www.theguardian.com/world/2008/jun/19/usa.guantanamo (geraadpleegd op: 30 mei 2017).

¹⁵⁵ J. PIESLAK, *Sound targets: American soldiers and music in the Iraq war*, Bloomington, Indiana University Press, 2009, 86.

¹⁵⁶ *Ibid.*, 170.

¹⁵⁷ B. JOHNSON en M. CLOONAN, *Dark side of the tune: popular music and violence*, Surrey, Ashgate Publishing, 2008, 153.

¹⁵⁸ HUMAN RIGHTS WATCH, *Torture and ill-treatment: Israel's interrogation of Palestinians from the occupied territories*, New York, Human Rights Watch, 1994, 193.

Ondervragers in de Amerikaanse detentiecentra kozen naast heavy metal en rap, ook kinderliederen met een bepaalde betekenis van onderwerping en dominantie.¹⁵⁹ Dit thema van onderwerping en dominantie blijkt ook uit de titels zoals bij *Hit me baby one more time* van Britney Spears, *We are the champions* van Queen, *Born in the USA* van Bruce Springsteen en zelfs *White America* van Eminem.¹⁶⁰ De keuze voor muziek met een bepaalde betekenis kwam volgens een voormalig gevangene ook voor tijdens het Griekse junta, wanneer hij vertelde hoe *Tarzan* van Yannis Markopoulos en *We will all live* van Giorgos Kinousis ook een onderliggende betekenis van dominantie en onderwerping aanhaalden.¹⁶¹

Onzes inziens speelde vooral de manier waarop ze aan deze muziek kwamen een grote rol in de keuze. Een ondervrager werkzaam in Guantánamo in 2002 vertelde namelijk hoe ze de muziek kozen uit hun eigen cd's of mp3-speler.¹⁶² Dezelfde mp3-spelers gebruiken ze om te ontspannen, te ontsnappen of om zich op te peppen voor, tijdens en na een gevechtsoopdracht.¹⁶³ Vanuit dit opzicht is het geen toeval dat heavy metal het meest gebruikte genre blijkt te zijn. Dit contrasteert echter met de getuigenis over de praktijk in Chili, waar de adjudant-onderofficier vertelde hoe bewakers hier de muziek bepaalden afhankelijk van de platen die ze meenamen uit het huis van de gevangene. Wat ze hier speelden, hing dus af van wat er op dat moment populair was.¹⁶⁴ Hiermee contrasteert het ook op dit vlak met zowel de Griekse als de Amerikaanse praktijk door geen muziek te gebruiken met een onderliggende betekenis. Hier werd iets geliefd omgedraaid tot iets verschrikkelijk. Dit is iets dat we in het volgende hoofdstuk zullen zien terugkomen wanneer we het hebben over het gedwongen spelen van muziek.

7. Effecten

Uit de getuigenissen van de gevangenen kwam naar voor hoe muziek als verschrikkelijk leed ervaren werd. Slachtoffers vergelijken hun ervaringen ook wel met “geslagen worden met een hamer” waarbij “elk bot in het lichaam gebombardeerd wordt met geluid” en dat het lichaam

¹⁵⁹ A. PIORE, *The love's not mutual*, 25 mei 2003, www.newsweek.com/loves-not-mutual-137471 (geraadpleegd op: 30 mei 2017).

¹⁶⁰ L. HIRSCH, *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 118.

¹⁶¹ A. PAPAETI, “Music, torture, testimony: reopening the case of the Greek military junta (1967–74)”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (67) 79.

¹⁶² D. PEISNER, *Music as torture: war is loud*, 30 november 2006, www.spin.com/articles/music-torture-war-loud (geraadpleegd op: 7 augustus 2016).

¹⁶³ M. ACCATTATIS, *Music, violence, and militarism*, New Brunswick, Rutgers University, 2014, 8.

¹⁶⁴ K. CHORNIK, “Music and torture in Chilean detention centers: conversations with an ex-agent of Pinochet's secret police”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (51) 60.

“niet anders kan dan mee te vibreren met het geluid”.¹⁶⁵ Psycholoog Michal Kosinski, die al meer dan twintig jaar met slachtoffers van foltering werkt, geeft hiervoor als verklaring hoe we evolutionair gezien erg georiënteerd zijn op geluid, aangezien er een periode in de geschiedenis was wanneer geluid cruciaal was voor de vlucht-of-vechtreactie in een vroeg stadium van de hersenen.¹⁶⁶ Dit maakt duidelijk hoe er geen manier was voor de slachtoffers om zich ertegen te verdedigen, aangezien het zenuwstelsel er niet van kan vluchten noch tegen vechten. Hierdoor geraakt het uiteindelijk overweldigd en stopt het met werken.

De impact van muziek op het menselijk lichaam kan daarom niet onderschat worden. De gevolgen van muziekfoltering ervaren door de gevangenen bestonden uit heftige fysieke reacties zoals braken, maar blootstelling aan luide muziek is verder ook geassocieerd met oorpijn, versnelde ademhaling en hartslag, gastro-intestinale en metabolische klachten en vertraagde spijsvertering.¹⁶⁷ Het is echter de impact van de overmatige muziek op de menselijke psyche waarin het destructieve potentieel van muziek als folteringmethode schuilt.

Slaapdeprivatie kan reeds na enkele dagen hallucinaties en psychoses opwekken.¹⁶⁸ Dit zagen we terugkomen in de getuigenis van Shafiq Rasul.¹⁶⁹ Onderzoek toont verder verminderde cognitieve prestaties, stemmingsstoornissen en desoriëntatie aan, maar ook hoe stress veroorzaakt door muziekfoltering kan leiden tot posttraumatische stressstoornis en andere psychiatrische aandoeningen waaronder depressie en angststoornissen.¹⁷⁰ Dit laatste zagen we ook duidelijk terugkomen in de getuigenis van Mamdouh Habib wanneer hij zegt nog altijd te panikereren wanneer hij een luid geluid hoort.¹⁷¹ Het meest verontrustend is echter hoe getuigenissen pogingen tot zelfverminking en zelfdoding aan het licht brachten als gevolg van

¹⁶⁵ S. CUSICK en B. JOSEPH, “Across an invisible line: a conversation about music and torture”, *Grey Room* 2011, afl. 42, (6) 13.

¹⁶⁶ BBC, *Music by torture*, 19 maart 2012, www.bbc.co.uk/programmes/p00ph36x (geraadpleegd op: 16 februari 2017).

¹⁶⁷ F. LYONS, “The physical and psychological effects of music torture on Guantanamo Bay detainees”, *The Official Journal of the Georgia Communication Association* 2014, afl. 83, (37) 39; A. BUROW, H. DAY en S. CAMPEAU, “A detailed characterization of loud noise stress intensity”, *Brain Research* 2005, afl. 1062, (63) 70; R. EGGERTSEN, A. SVENSSON, M. MAGNUSSON en L. ANDREN, “Hemodynamic effects of loud noise before and after central sympathetic nervous system stimulation”, *Acta Medica Scandinavica* 1987, afl. 221, (159) 161.

¹⁶⁸ P. MEERLO, A. SGOIFO en D. SUCHECKI, “Restricted and disrupted sleep: effects on autonomic function, neuroendocrine stress systems and stress responsivity”, *Sleep Medicine Review* 2008, afl. 12, (197) 201.

¹⁶⁹ D. PEISNER, *Music as torture: war is loud*, 30 november 2006, www.spin.com/articles/music-torture-war-loud (geraadpleegd op: 7 augustus 2016).

¹⁷⁰ F. LYONS, “The physical and psychological effects of music torture on Guantanamo Bay detainees”, *The Official Journal of the Georgia Communication Association* 2014, afl. 83, (37) 39; D. BREH en G. SEIDLER, “Is peritraumatic dissociation a risk factor for PTSD”, *Journal of Trauma & Dissociation* 2007, afl. 8, (53) 57.

¹⁷¹ D. PEISNER, *Music as torture: war is loud*, 30 november 2006, www.spin.com/articles/music-torture-war-loud (geraadpleegd op: 7 augustus 2016).

het psychologische onevenwicht die de slachtoffers ervoeren als gevolg van deze ondervragingsmethode.¹⁷²

Dat deze vorm van psychologische druk niet te onderschatten gevolgen kan hebben, wordt ook beaamd door onderzoek van psycholoog Metin Başoğlu naar het verband tussen de verschillende vormen van foltering en vernederende en onmenselijke behandeling enerzijds en gevallen van posttraumatische stressstoornis anderzijds. Hierin toonde hij consistent aan hoe de mate van leed ervaren tijdens de foltering en de mate van posttraumatische stressstoornis achteraf vaak niet samenhangt met fysieke methodes, maar eerder met psychologische.¹⁷³ De belangrijkste factor in het bijdragen van stress was hier de perceptie van hulpeloosheid en het verlies van controle. Deze bevinding kwam ook voor in de getuigenis van Moazzam Begg over de stress van niet te weten wanneer de muziek opnieuw zou starten of stoppen.¹⁷⁴ Hoewel het continue gebruik van luide muziek dus verregaande gevolgen kan hebben voor een gevangene, laat dit gebruik echter weinig sporen na die forensisch onderzoekers op zoek naar foltering zouden kunnen ontdekken.

8. Bekentenissen

Tot slot gaan we wat dieper in op het einddoel van deze praktijk. Muziek in de context van ondervragingen probeerde nu eenmaal via slaapdeprivatie en mentale druk informatie of bekentenissen van de gevangenen te verkrijgen. Moazzam Begg haalt echter in zijn getuigenis een hekel punt aan wanneer hij zegt: “En dan was er de luide muziek die weergalmde... Ik ontmoette verschillende personen die er hadden gezeten, die bereid waren te vertellen aan de Amerikanen wat ze wilden horen, of het nu waar was of niet.”¹⁷⁵

Los van de morele verwerpelijkheid van foltering zijn er namelijk argumenten die betwisten dat er al met al baten bij zijn. Zo is de ‘efficiëntie’ van foltering zeer onzeker. Het wordt door wetenschappelijk onderzoek bekritiseerd als onbetrouwbaar in het produceren van tijdige

¹⁷² I. HILL, “Not quite bleeding from the ears: amplifying sonic torture”, *Western Journal of Communication* 2012, afl. 76, (217) 227; N. LIN, *De-trivialising music torture as torture-lite*, Carlton, Melbourne University Publishing, 2012, 36.

¹⁷³ M. BAŞOĞLU, M. PAKER, O. PAKER, E. OZMEN, I. MARKS, C. INCESU en D. SAHIN, “Psychological effects of torture: a comparison of tortured with nontortured political activists in Turkey”, *American Journal of Psychiatry* 1994, afl. 151, (76) 78; M. BAŞOĞLU, “A multivariate contextual analysis of torture and cruel, inhuman and degrading treatments”, *American Journal of Orthopsychiatry* 2009, afl. 79, (135) 142.

¹⁷⁴ S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 7.

¹⁷⁵ Ibid.

levensreddende informatie.¹⁷⁶ Zo ondermijnen stress, angst en pijn hersenfuncties als herinnering en herkenning, waardoor het geheugen feilbaar wordt en individuen zelfs verhalen beginnen verzinnen die ze zelf geloven.¹⁷⁷ Herinneringen worden ook niet chronologisch opgeslagen. Ze zijn fragiel, verminderen doorheen de tijd en zijn onderhevig aan herziening, suggestie en nieuwe informatie. Geheugen reconstrueert, het reproduceert niet.¹⁷⁸

Dat foltering leugens reproduceert in plaats van de waarheid was zelfs een van de bevindingen van het rapport van de Amerikaanse senaat over de detentie- en ondervragingsmethoden van de CIA. Hier gaat het regelrecht in tegen de beweringen dat de CIA-ondervragingsmethoden informatie opleverden waarmee ze verdere terroristische aanvallen vrijdelden.¹⁷⁹ Het rapport vond niet één situatie waarin dit het geval was.¹⁸⁰ Uit hun onderzoek blijkt zelfs hoe CIA-officieren regelmatig de effectiviteit van het gebruik van muziek in vraag stelden, wanneer ze vaststelden hoe het faalde om accurate informatie of samenwerking op te leveren.¹⁸¹

Foltering laat mensen zaken doen die ze niet willen doen, maar dit wilt dus niet zeggen dat het betrouwbare informatie oplevert.¹⁸² Onderzoek stelt zelfs dat het niet gebruiken van foltering effectiever is dan dit wel te gebruiken.¹⁸³ De waarheid achterhalen vereist samenwerking, wat niet kan voortvloeien uit aversieve therapie en het schenden van sociale normen. Mensen zijn namelijk meer geneigd waarheidsgetrouwe informatie te onthullen wanneer er actief naar geluisterd wordt.¹⁸⁴ Onderzoek omtrent politieondervragingen, waar foltering niet mogelijk is, toont dit ook aan. Hier bekennen de meeste verdachten namelijk dankzij het opbouwen van een verstandhouding, het vragen naar gebeurtenissen in de omgekeerde volgorde, door

¹⁷⁶ P. RUMNEY, “The effectiveness of coercive interrogation: scholarly and judicial responses”, *Crime, Law and Social Change* 2005, afl. 44, (465) 478; H. KOH, “A world without torture”, *Columbia Journal of Transnational Law* 2005, afl. 43, (641) 653.

¹⁷⁷ S. O’MARA, *Why torture doesn’t work: the neuroscience of interrogation*, Cambridge, Harvard University Press, 2015, 53.

¹⁷⁸ *Ibid.*, 112.

¹⁷⁹ SENAAT VERENIGDE STATEN, *Committee study of the central intelligence agency’s detention and interrogation program*, Washington D.C., 9 december 2014, 10.

¹⁸⁰ *Ibid.*, 11.

¹⁸¹ *Ibid.*, 13.

¹⁸² R. LEO, “False confessions: causes, consequences, and implications”, *Journal of the American Academy of Psychiatry* 2009, afl. 79, (332) 338.

¹⁸³ J. BELL, “Behind this mortal bone: the (in)effectiveness of torture”, *Indiana Law Journal* 2008, afl. 83, (339) 360.

¹⁸⁴ S. O’MARA, *Why torture doesn’t work: the neuroscience of interrogation*, Cambridge, Harvard University Press, 2015, 242.

irrelevante vragen toe te voegen en door oogcontact te houden.¹⁸⁵ Een gepaste opleiding van ondervragers gebaseerd op zowel wetenschappelijk onderzoek als ethiek verdient daarom de voorkeur. Ondervragers zijn misschien niet altijd geneigd om vriendelijk te zijn tegen verdachten, maar het verhoogt de kans op bruikbare informatie zonder hierbij hun moraliteit aan te tasten.

9. Conclusie

In dit hoofdstuk onderzochten we hoe muziek als mishandeling werd gebruikt in het kader van ondervragingen. Hier zagen we eerst hoe deze functie zijn oorsprong vond in psychologisch onderzoek gefinancierd door verschillende veiligheidsdiensten enerzijds en in de gespecialiseerde opleiding ‘Survive, Evade, Resist, Escape’ anderzijds. Deze opleiding, waarvan weerstaan aan luide muziek deel uitmaakte, werd nadien aan verschillende andere landen aangeboden. We toonden hier aan hoe net in deze landen, muziek voorkwam in de context van ondervraging. Militairen die de opleiding hadden gevolgd, namen de methoden mee naar de Amerikaanse detentiecentra, waar ze op ironische wijze de technieken zelf zouden toepassen. Onder invloed van het psychologisch onderzoek, dook de methode ook op in verschillende CIA-richtlijnen.

We onderzochten verschillende vormen van muziek als mishandeling in de context van ondervraging. De *eerste vorm* is wanneer bewakers en ondervragers luide muziek systematisch gebruiken om een gevangene van zijn slaap te depriveren in de periode voorafgaand aan ondervraging. Ze doen dit vanuit het idee dat dit een snelle manier is om de weerstand van de gevangene te breken om samenwerking en informatie te bekomen. Deze methode werd extensief gebruikt in verschillende Amerikaanse detentiecentra, maar voornamelijk in Afghanistan waar de ‘dark prison’ zelfs beschreven werd als een plek waar er vier maanden lang constant muziek werd afgespeeld. Deze vorm kwam verder voor in Griekenland, Chili, Israël, Portugal en Joegoslavië.

De *tweede vorm* van muziek als mishandeling in de context van ondervragingen die uit ons onderzoek naar voor kwam, is wanneer ondervragers luide muziek gebruiken tijdens de ondervraging zelf als een extra sensorisch drukmiddel. Dit gebeurde voornamelijk in de Amerikaanse detentiecentra in Irak. Dat muziek hier erg luid stond, bleek onder meer uit een getuigenis die zei hoe de militairen zelfs negen meter verwijderd van de ondervragingskamer moesten roepen na elkaar. Deze vorm kwam ook voor in Uruguay, Iran, Griekenland en Chili.

¹⁸⁵ S. MOSTON en T. ENGELBERG, “Police questioning techniques in tape recorded interviews with criminal suspects”, *Policing and Society* 1999, afl. 3, (61) 73.

De *derde* en laatste *vorm* die we onderzochten, is wanneer bewakers en ondervragers luide muziek gebruiken om aan de gedetineerde duidelijk te maken dat een volgende ondervraging zou beginnen. Dit kwam voor in de Amerikaanse detentiecentra, waar per gedetineerde consistent hetzelfde lied voor gebruikt werd. Gelijkaardig hieraan werd in Mexico tijdens een ondervraging muziek gebruikt om specifiek fysieke foltering aan te kondigen. Op deze manier wordt muziek geassocieerd met fysieke foltering, waardoor het spelen van de muziek angst teweegbrengt.

Zowel in de Amerikaanse detentiecentra als in Israël werd muziek gebruikt die agressie uitstraalde. Daarnaast werden zowel in Griekenland als in de Amerikaanse detentiecentra liederen gekozen met een onderliggende betekenis van onderwerping en dominantie. Dit is in tegenstelling tot de Chileense praktijk, waar muziek werd bepaald op basis van welke platen er in het huis van de gevangene lagen. Wat hier dus speelde, werd bepaald door wat populair was. Hiermee onderscheidt Chili zich ook nog op een tweede manier van de muziek in de Amerikaanse detentiecentra, aangezien deze werd gekozen uit de eigen cd's of mp3-spelers van de ondervragers. Hiermee wordt een eerste reden duidelijk waarom net muziek gebruikt wordt als mishandeling, eerder dan andere soorten geluid. Opnames van muziek zijn nu eenmaal relatief makkelijk beschikbaar via platen, cd's en mp3-spelers, terwijl een geluidsgenerator niet zo evident is.

Vervolgens onderzochten we de fysieke en psychologische effecten voor de gevangenen. De impact van luide muziek op het menselijk lichaam mag niet onderschat worden, er is dan ook geen manier voor het slachtoffer om zich ertegen te verdedigen. De gevolgen ervaren door de gevangenen waren verschillende fysieke reacties, maar het destructieve potentieel schuilt in de impact op de menselijke psyche. Dit kan namelijk leiden tot onder meer hallucinaties, psychoses, posttraumatische stressstoornis, angststoornissen en zelfs pogingen tot zelfverminking en zelfdoding.

Tot slot gingen we dieper in op de effectiviteit van deze functie. Muziek probeert hier namelijk informatie of bekentenissen van de gevangenen te verkrijgen, maar foltering wordt door wetenschappelijk onderzoek bestempeld als onbetrouwbaar in het produceren van waarheidsgetrouwe informatie. Dit is zelfs een van de vaststellingen van de Amerikaanse senaat specifiek over de ondervragingsmethoden van de CIA. Sterker nog, het lijkt er zelfs op dat geen foltering gebruiken effectiever is dan dit wel te doen. Het gebruik van muziek in de context van ondervraging is dus niet alleen een onbetrouwbare methode om de waarheid te achterhalen, maar probeert paradoxaal de waarheid zelf te verbergen door het leed van

HOOFDSTUK 3.

gevangenen voor forensische onderzoekers op zoek naar bewijsmateriaal van mishandeling en foltering te verhullen.

HOOFDSTUK 4. VERNEDERING EN MACHTSVERTOON

1. Inleiding

Naast muziek als een sonische kracht in de context van ondervragingen, wordt muziek prominent gebruikt om macht te vertonen over gevangenen en deze te vernederen. Muziek versterkt in deze gevallen de controle die men had op de gevangenen. Specifieker onderzoeken we in dit hoofdstuk eerst hoe muziek als vernedering van gevangenen mogelijk reeds voorkwam in de middeleeuwen. Vervolgens delen we deze functie op in drie gevallen. Hier onderzoeken we eerst hoe muziek wordt gebruikt als begeleiding bij vernederende contexten, omwille van het contrast tussen de vrolijke muziek en de lugubere situaties. Vervolgens onderzoeken we hoe het gedwongen zingen voorkomt in fysiek zware omstandigheden. Tot slot onderzoeken we hoe muziek ook als culturele vernedering wordt gebruikt.

2. Lange geschiedenis

Onderzoek van musicologe Marie Louise Herzfeld-Schild impliceert dat het gebruik van muziek als vernedering voor gevangenen reeds een lange geschiedenis heeft. In 2013 voerde ze namelijk onderzoek naar het gebruik van muziek in de context van bestraffing in de middeleeuwen en vroegmoderne tijd.¹⁸⁶ Mensen waren toen erg inventief in het uitvinden van ijzeren of houten voorwerpen die op de schandpaal het misdrijf weerspiegelden, zoals bijvoorbeeld een viool of fluit om te dragen rond de nek. De nekviool werd voornamelijk gebruikt bij overtreders van verbale overtredingen zoals godslastering of waarzeggerij. De nekfluit werd dan weer vooral gebruikt bij slechte muzikanten.¹⁸⁷ Nekviolen en nekfluiten fungeerden als spiegelstraf en als vrijheid berovend middel aangezien hierin ook de handen werden vastgemaakt, wat de delinquent weerloos liet voor aanvallen van passanten. Door de publieke vernedering, verloor de delinquent zijn of haar maatschappelijke positie, wat destijds verregaande gevolgen had.¹⁸⁸

Herzfeld-Schild beweert echter, mede gebaseerd op het werk van rechtshistoricus Herbert Fischer, dat het mogelijk is dat dit gebruik van nekviolen en nekfluiten als straf zijn oorsprong

¹⁸⁶ M. L., HERZFELD-SCHILD, "He plays on the pillory: the use of musical instruments for punishment in the Middle Ages and the early Modern Era", *Torture* 2013, afl. 23, (14) 14.

¹⁸⁷ *Ibid.*, 16.

¹⁸⁸ *Ibid.*, 18.

vindt in eerdere rechtsgeschiedenis.¹⁸⁹ Zo is het volgens haar mogelijk dat (niet-muzikale) delinquenten echte instrumenten op de schandpaal dienden te spelen, wat erg dissonante klanken zou opgeleverd hebben. Gezien gelijkaardige concepten voorkomen in aangetoonde oude tradities zoals de ‘Katzenmusik’, ‘Charivari’ of ‘Skimmington’, zou er wel een grond van waarheid in kunnen zitten.¹⁹⁰ In dit geval werden delinquenten gedwongen om zichzelf te vernederen door het spelen van geluiden die hun daden weerspiegelden.

3. Begeleiding bij vernederende contexten

Gedwongen muziek in vernederende en bespottende contexten, omwille van het contrast tussen de vrolijke muziek en de soms erg lugubere situaties, kwam zowel voor in de Sovjet-Unie¹⁹¹, waar na de Oktoberrevolutie in 1918 de eerste strafkampen werden opgericht, als in de gevangenkampen van Nazi-Duitsland. Hiermee benadrukten de bewakers de macht die ze hadden over de gevangenen. Dit kwam voor via het gedwongen spelen van muziek door de kamporkesten en het gedwongen zingen.

Zo moest een kamporkest in de 2de helft van de jaren 20 op de Solovetski-eilanden ook op andere gelegenheden dan concerten muziek spelen, zoals wanneer gevangenen oude kruisen moesten neerzagen op het kerkhof.¹⁹² Hier werden de muzikanten dus gedwongen om op cynische wijze een godslasterende behandeling te begeleiden met ongepaste muziek. Een ander voorbeeld vinden we in het rapport van een parlementaire onderzoekscommissie, die in 1930 naar de Solovetski-eilanden gestuurd werd als reactie op de buitenlandse pers die rapporteerde over de onmenselijke leefomstandigheden in het kamp. In een passage hiervan lezen we hoe de leider van een kampeenheid de gevangenen trapte met laarzen met stalen tip, terwijl een gevangene er accordeon bij moest spelen.¹⁹³ Ook in de vernietigingskampen Sobibor en Treblinka werd het gedwongen spelen van muziek gebruikt als begeleiding voor een cynische situatie. Hier lieten Schutzstaffel-officieren (hierna: SS) de gevangenen namelijk boksen. Wanneer iemand niet hard genoeg sloeg, werd hij gezeseld. Hierbij werd vaak een orkest gehaald die dit ‘entertainment’ diende te begeleiden.¹⁹⁴ Ook het gedwongen zingen

¹⁸⁹ M. L., HERZFELD-SCHILD, “He plays on the pillory: the use of musical instruments for punishment in the Middle Ages and the early Modern Era”, *Torture* 2013, afl. 23, (14) 20; Zie ook FISCHER, H., “Musikinstrumente in der alten Strafrechtspflege”, *Antaios* 1971, afl. 12, 321-331.

¹⁹⁰ M. L., HERZFELD-SCHILD, “He plays on the pillory: the use of musical instruments for punishment in the Middle Ages and the early Modern Era”, *Torture* 2013, afl. 23, (14) 21.

¹⁹¹ Pas vanaf 28 december 1922 ‘Sovjet-Unie’. Voorheen ‘Russische Socialistische Federatieve Sovjetrepubliek’.

¹⁹² I. KLAUSE, “Music and ‘re-education’ in the Soviet Gulag”, *Torture* 2013, afl. 23, (24) 27.

¹⁹³ *Ibid.*, 29.

¹⁹⁴ K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (31) 43.

diende soms als macabere achtergrondmuziek bij het straffen. Zo moest Joseph Drexel in het Mauthausen concentratiekamp, verplicht het kerklied *O hoofd vol bloed en wonden* brengen terwijl hij gezeseld werd tot het punt van bewusteloosheid.¹⁹⁵

Gedwongen muziek kwam ook voor in de context van dood en executies. Zo stierven in 1940 in Sachsenhausen een aantal gevangenen toen SS-officieren ze in een kast van ongeveer 2m² duwden, waarna ze alle openingen blokkeerden waardoor de meesten verstikten. Eén van hen was Georg Adler, een operazanger. Hij werd, terwijl hij stikte, gedwongen door de SS om het lied *Es gibt im Volksmund der Märchen viele Zahl* te zingen.¹⁹⁶ De kamporkesten in de vernietigingskampen dienden ook om een ‘muzikaal welkom’ te brengen aan de nieuwe gevangenen. Esther Bejarano benadrukte de enorme psychologische belasting dat dit had: “Voor ons muzikanten was dit bijzonder erg. We wisten dat de personen die uit de wagons stroomden niet veel later naar de gaskamers zouden gaan. En wij moesten er vrolijke muziek voor spelen.”¹⁹⁷ Bovendien speelden enkele orkestleden nabij de crematoria op bevel van de SS.¹⁹⁸

Gevangene Eda Lichtman beschreef hoe in Sobibor alle 72 Nederlandse mannelijke gevangenen geëxecuteerd werden, nadat plannen om te ontsnappen aan het licht kwamen. “Gedurende deze tijd moesten we op één lijn staan. De executies duurden wel een half uur. Terwijl werden hun vrouwen bevolen liederen te zingen. Een serie van schoten vermengde met de tonen van gedwongen liederen, wat de gezichten van de zussen en vrouwen van de slachtoffers die tegelijkertijd vermoord werden deed verwringen van kweuling. Onbezonnen beval Frank Frenzel¹⁹⁹ om planken te regelen die als dansvloer moesten dienen. Hij organiseerde een orkest en we moesten allemaal dansen en zingen, hoewel onze gezichten nat waren van tranen en onze lippen verwrongen met pijn.”²⁰⁰ Ook wanneer Hans Bonarewitz opnieuw gevangen genomen werd na een ontsnappingspoging in 1942 in Mauthausen, werd hij voorgeleid door het kamporkest terwijl hij naar zijn executie wandelde.²⁰¹ Tot slot kwam deze gedwongen muziek in een cynische context ook voor op de ziekenboegen van de kampen. De kampcommandant zond muzikanten hier met regelmaat naartoe om muziek te

¹⁹⁵ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics*, 2007 afl. 1, (1) 2.

¹⁹⁶ J. BRAUER, *Musik im Konzentrationslager Sachsenhausen*, Berlin, Metropol Verlag, 2008, 290.

¹⁹⁷ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 18.

¹⁹⁸ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 10.

¹⁹⁹ De kampcommandant.

²⁰⁰ K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (31) 40.

²⁰¹ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 9.

spelen, meestal vlak voor er een selectie voor de gaskamer werd gemaakt.²⁰² Muzikanten fungeerden hier dus als voorbode van de dood.

Dit gedwongen muziek spelen in een cynische, vernederende en lugubere context viel bewust de identiteit van de muzikant aan. Hiermee versterkten ze het proces van het breken van de wil van gevangenen en de degradatie van hun mens-zijn. Herinneringen aan hun vorige levens, waarin muziek was gekoppeld aan geluk werden door deze vorm van muziek maken vernietigd. Esther Bejarano verwoordde dit goed in een andere getuigenis: “Muziek was niet langer een plezier. We speelden enkel omwille van het bevel, nooit voor onszelf. Ik hield altijd van muziek, maar muziek werd verpest voor mij in Auschwitz.”²⁰³

4. Gedwongen zingen in fysiek zware omstandigheden

4.1 Nazi-Duitsland

Een tweede vorm van muziek als vernedering en machtsvertoon was via het gedwongen zingen in fysiek zware omstandigheden. Het gedwongen zingen kwam voor in Nazi-Duitsland, Turkije, Griekenland, Chili, Sovjet-Unie en in Joegoslavië. Zo verklaarde een gevangene hoe hij op het hoofdkwartier van het kolonelsregime in Athene ten tijde van het Griekse junta in 1973 gedwongen moest zingen. Ook de annex van de resolutie van de Veiligheidsraad over de conflicten bij het uiteenvallen van Joegoslavië beschrijft hoe in de stad Sanski Most Bosnische moslims en Kroaten werden gevangen en gedwongen om liederen te zingen.²⁰⁴ Of dit zingen hier ook werd gebruikt in een context van vernedering en machtsvertoon is bij gebrek aan meer informatie echter niet duidelijk. In Chili en de Sovjet kwam het gedwongen zingen voor in een context van ‘heropvoeding’ eerder dan vernedering en machtsvertoon, waarover hieronder in hoofdstuk 5 meer.

In Turkije en Nazi-Duitsland kwam het gedwongen zingen wel voor in een context van vernedering en machtsvertoon. In dit laatste was het zelfs de meest voorkomende vorm van gedwongen muziek. Dit zingen vond plaats op verschillende gelegenheden: tijdens het marcheren naar en van het werk, tijdens het appel, tijdens fysieke oefeningen en vaak ook tijdens de dwangarbeid. Deze praktijk kwam al voor vanaf 1933 in de eerste

²⁰² J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 22.

²⁰³ Ibid., 20.

²⁰⁴ A. PAPAETI, “Music, torture, testimony: reopening the case of the Greek military junta (1967–74)”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (67) 75; Resolutie 780 (IV) van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (27 mei 1994), UN. Doc S/1994/674 (1994), annex VIII, overw. 3625.

concentratiekampen, maar nadien ook in vernietigingskampen zoals Treblinka en Sobibor.²⁰⁵ Duits gevangene Berthold Quade beaamde hoe de kampcommandant in Sachsenhausen elke dag een lied toewees, dat de gevangenen dienden te zingen tijdens het marcheren van en naar het werk.²⁰⁶ In zowat elke neergeschreven herinnering van gevangenen in Sachsenhausen is wel een beschrijving van deze praktijk terug te vinden.²⁰⁷ Het omnipresent karakter in de kampen werd door gevangene Richard Glazar in 1942 beschreven als: “Je kon geen vogels horen zingen in Treblinka, enkel de geluiden van geroep, gekreun, gehuil en muziek.”²⁰⁸ Dit was dan ook het meest gebruikte middel om hun macht te tonen en om de gevangenen collectief te vernederen. Dit bevestigde een getuigenis van voormalig gevangene Hans Haase: “Het herhaaldelijke zingen was hun manier om hun absolute macht over onze lichamen te tonen, ons ongekennde pijn te veroorzaken en ons helemaal te vernederen.”²⁰⁹

Gevangenen ervoeren het verplicht zingen ook als een vorm van geweld omdat het hun gevoel van eigenwaarde op verschillende manieren aantastte. Wanneer een gevangene niet in de mogelijkheid was om te zingen, werd het avondappel verlengd. Er kwam alleen een einde aan wanneer de kampcommandant tevreden was met de prestatie van zijn soms twintigduizendstemmen-tellende koor, een beslissing die bijna niets te maken had met de echte kwaliteit van het zingen. Na een lange dag van harde arbeid, betekende het verplicht zingen een enorme fysieke inspanning voor de reeds verzwakte gevangenen. Deze praktijk zorgde dan ook vaak voor de fatale instorting van de reeds uitgeputte gevangenen.²¹⁰

Wanneer de gevangenen zelf zangliederen dienden te kiezen, kozen ze in het algemeen liederen die de bewakers niet onnodig provoecerden. Daarom werden op deze momenten, omwille van de populariteit ervan bij de SS, vooral Duitse volksliederen met landelijke, banale of naïeve teksten gezongen. Deze liederen stonden natuurlijk in sterk contrast met de hopeloze en fysiek slopende situatie waarin de gevangenen zich bevonden. Daarom was

²⁰⁵ G. FACKLER, *Des Lagers Stimme: Musik im KZ*, Bremen, Edition Temmen, 2000, 130; K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (31) 34.

²⁰⁶ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 11.

²⁰⁷ *Ibid.*, 12.

²⁰⁸ K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (31) 42.

²⁰⁹ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 14.

²¹⁰ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 12.

volgens Eugen Kogon, gevangene in Buchenwald, een gradatie van “stoïcisme en ongevoeligheid” nodig om deze liederen te kunnen verdragen.²¹¹

Hans Reichmann, gevangene in Sachsenhausen vanaf 1938, beschreef hoe het verplicht zingen functioneerde als een effectief instrument voor fysieke en mentale foltering: “We zongen *Juivalera* niet luid genoeg. We voelden ons dan ook niet *Juivalera* met temperaturen van -5 of -10. Dus moesten we het tweemaal zingen. We zongen met gezichten als maskers, gevoelloos. Hoeveel langer moesten we blijven, tot de strofes gedaan waren? Hoeveel liederen zou hij ons nog laten roepen? Het was folterend bedoeld en zo ervoeren we het ook. Als er nog maar een beetje twijfel overbleef over hun kwade bedoelingen, namen de SS-bewakers dit weg.”²¹² In een getuigenis van voormalig gevangene Karl Röder komt ook naar voor hoe dit werd ervaren: “Ik weet niet hoeveel uren ik heb gezongen in het kamp. Het moeten er duizenden zijn. We zongen wanneer we naar de werkplek gingen en wanneer we terug naar het kamp gingen. Na uren zingen konden we vaak geen geluid meer voortbrengen. Ze wisten dat we dit zingen zagen als straf. Ik kon de liederen nooit zingen zonder nadenken. Haat en woede verstikten me altijd. Ik had liever fysiek misbruik gehad.”²¹³ Dit laatste gevoel werd ook gedeeld door Jankiel Wiernik, gevangene te Treblinka: “Hoewel de fysieke foltering moeilijk te verdragen was, was het minder kwellend dan psychologische foltering.”²¹⁴

Gevangenen die niet volledig voldeden aan de wensen van de SS werden slachtoffer van willekeurige afranselingen, zo schreef ook Eberhard Schmidt, gevangene in Sachsenhausen, “Iedereen die het lied niet kende, werd geslagen. Iedereen die te zacht zong, werd geslagen. Iedereen die te luid zong, werd geslagen. De SS haalde woest uit.”²¹⁵ Ook het niet kennen van de Duitse liederen was op zichzelf al voldoende om bestraft te worden. De gedetineerden werden eerst geslagen door de SS-bewakers voor het niet kennen van de liederen en nadien voor het, naar de mening van de bewakers, onvoldoende goed zingen.²¹⁶

De vele getuigenissen laten geen twijfel meer bestaan over de bedoelde vernedering die volgde uit het gedwongen zingen. Deze praktijken werden gemotiveerd door een drang om de gevangenen zowel fysiek als mentaal te straffen. Het gedwongen zingen in situaties

²¹¹ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 3.

²¹² J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 13.

²¹³ G. FACKLER, “Musik im KZ Dachau” in J. FOCHT EN U. NAUDERER (eds.), *Musik in Dachau*, Dachau, Zweckverband Dachauer Galerien und Museen, 2002, (179) 190.

²¹⁴ K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music*, 2013 afl. 2, (31) 35.

²¹⁵ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 2.

²¹⁶ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 14.

gekenmerkt door honger, pijn, ziekte, angst en hulpeloosheid bespot de originele intentie en betekenis van het collectieve zingen. Plezier wordt hier vervangen door pijn en het gevoel van vertrouwdheid met angst.

4.2 Turkije

Op basis van duizenden rapporten over en door gevangenen in Turkije concludeert Amnesty International dat foltering in Turkije minstens tussen 1970 en 1985 wijdverspreid en systematisch was. Eender wie toen in het land gevangen zat omwille van politieke redenen liep het risico om gefolterd te worden, zowel in de politiekantoren, ondervragings- en detentiecentrums van de veiligheidsdienst als in de gevangenissen.²¹⁷ Volgens Amnesty International speelde machtsvertoon en vernedering van de gevangenen een grote rol in de militaire gevangenissen.²¹⁸ In getuigenissen vinden we dan ook enkele vermeldingen van gedwongen muziek in deze context. Zo beschreef Enver Karagöz hoe hij en de andere gevangenen in de militaire gevangenis van Erzurum in 1980 maandenlang elke dag een half uur militaire marcheerliederen op het binnenplein dienden te zingen.²¹⁹ Een andere gevangene die in 1982 twee weken werd vastgehouden in de militaire gevangenis van Mamak getuigt hierover anoniem: “We moesten dag en nacht bevelen opvolgen. ‘Zit. Sta recht. Zing dit marcheerlied. Zing dat marcheerlied.’ Ze sloegen ons als we niet luid genoeg zongen.”²²⁰

Hier toont zich een *eerste* gelijkenis met het schijnbaar willekeurige gebruik van fysiek geweld bij het zingen in Nazi-Duitsland. Dit komt ook duidelijk naar voor in een getuigenis van Yavuz Bukdak, een politiek gevangene die tussen 1980 en 1981 in de militaire gevangenis van Baglar zat. Hierin staat hoe: “Wanneer een gevangene niet goed of luid genoeg zong, werd deze geslagen in het zicht van de andere gevangenen tot deze ineens stortte of flauwviel.”²²¹ Ook Sahabeddin Buz, die in 1982 gevangen werd gehouden op een onbekende locatie schreef hoe hij gefolterd werd “omdat ik het volkslied niet luid genoeg gezongen had.”²²²

Een *tweede* gelijkenis met de getuigenissen uit Nazi-Duitsland is de fysieke vermoeidheid die vaak gepaard ging met het zingen. Dit lezen we in een andere getuigenis van Yavuz Bukdak: “Commando’s namen de gevangenen mee naar het binnenplein en lieten ze urenlang op

²¹⁷ AMNESTY INTERNATIONAL, *Turkey: testimony on torture*, Londen, Amnesty International, 1985, 3.

²¹⁸ *Ibid.*, 4.

²¹⁹ *Ibid.*, 16.

²²⁰ *Ibid.*, 32.

²²¹ *Ibid.*, 37.

²²² *Ibid.*, 60.

handen en voeten kruipen terwijl ze militaire marcheerliederen dienden te zingen. Hierna werden veel gevangenen bewusteloos naar de slaapzalen gedragen.”²²³ Gezien deze gelijkenissen met de praktijk in Nazi-Duitsland, is het niet ondenkbaar dat Turkije hier zijn inspiratie haalde. Een anonieme vermelding van een gevangene zou ook in deze richting kunnen wijzen: “Een van de folteraars sprak met een luide en ruwe stem: ik ben Kapitein Gestapo. Hebben jullie al gehoord van de naam Gestapo? Jullie zullen spoedig allemaal sterven.”²²⁴

5. Culturele vernedering

Een laatste vorm van vernedering en machtsvertoon is het gebruik van muziek om de culturele identiteit van de gevangene te vernederen en vernietigen. Zowel volgens historica Juliane Brauer als volgens musicologe Ruth HaCohen is er geen twijfel mogelijk dat de bewakers in Nazi-Duitsland de Joodse gevangenen anders behandelden omwille van diepe ideologische en culturele vooroordelen. Door muziek te gebruiken, probeerden de bewakers volgens hen een belangrijk aspect van de Duits-Joodse culturele identiteit aan te vallen.²²⁵ Ook volgens historicus Guido Fackler werden bewust bepaalde groepen vernederd door hen verplicht liederen te laten zingen met een bepaalde betekenis voor die groep en toonden bewakers “een enorm besef van hoe mensen te verontwaardigen door het breken van taboes en het misbruiken van symbolen”.²²⁶ Dit komt ook voort uit een getuigenis van Wenzel Rubner, gevangene in Dachau: “Voor ons was de radio geen entertainment, maar een nieuwe vorm van foltering van onze zielen. We werden gedwongen naar toespraken van de Führer te luisteren en hoe hij ons en onze kameraden brutaal beledigde. We werden gedwongen te luisteren naar liederen die evenzeer ons geloof bespotten.”²²⁷

Dit gebruik van muziek als foltering specifiek op Joden vindt volgens Brauer mogelijk zijn oorsprong in het geloof gepropageerd door antisemitische bourgeoisie op het einde van de 19^e eeuw dat de Duits-Joodse muzikanten het Duitse muzikale leven ondermijnden. Dit was gebaseerd op de overtuiging dat Duitsers een speciale connectie hadden met muziek, wat een van de voornaamste beweringen was waarop de Duitse bourgeoisie hun gevoel van morele superioriteit baseerde. De Duitse pers deed volgens Brauer veel om dit idee breder te

²²³ AMNESTY INTERNATIONAL, *Turkey: testimony on torture*, Londen, Amnesty International, 1985, 36.

²²⁴ Ibid., 62.

²²⁵ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 16; R. HACOEN, *Music libel against the Jews*, New Haven, Yale University Press, 2011, 42.

²²⁶ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 4.

²²⁷ G. FACKLER, “Musik im KZ Dachau” in J. FOCHT EN U. NAUDERER (eds.), *Musik in Dachau*, Dachau, Zweckverband Dachauer Galerien und Museen, 2002, (179) 181.

verspreiden onder de Duitse bevolking, wat het aannemelijk maakt dat de Duitse bewakers in de concentratiekampen daarom gebruik maakten van muziek die specifiek de Joodse muzikanten vernederden.²²⁸

Net als in Nazi-Duitsland, werd ook de culturele identiteit van de gevangenen in de Amerikaanse detentiecentra gebruikt om te mishandelen. De Amerikaanse soldaten hadden dan ook een ruime grondslag voor een psychologisch offensief via muziek tegen de gedetineerde moslims, gezien de gecontesteerde plek van vrouwen in muziek, genres geassocieerd met het Westen en zelfs muziek in het algemeen.

Deze praktijk had dan ook alles te maken met de plaats van muziek binnen de islamitische samenlevingen waar dit plaatsvond. Hoewel muziek er algemeen gesproken minstens controversieel is, is er vanuit historisch perspectief in heilige teksten geen consensus te vinden. Theoloog en jurist Ibn Abi al-Dunyā schreef een van de eerste verhandelingen die een verbod op muziek uitsprak. Hij noemde muziek een afleiding voor de toewijding. Religieus hervormer Abu Hamid al-Ghazālī aanvaardde muziek echter als een manier om het meest innerlijke zijn te bereiken.²²⁹ De Koran zelf biedt geen oordeel omtrent de plaats van muziek. Desondanks worden enkele Koranverzen geïnterpreteerd om muziek te veroordelen, terwijl anderen net geïnterpreteerd worden om muziek te ondersteunen.²³⁰ Ook Ben Abel, woordvoerder van de psychologische eenheid van het Amerikaanse leger, stelde dat ‘Westerse muziek’ niet welkom was en zich zo dus temeer schikte als middel.²³¹

Een duidelijk voorbeeld hiervan vinden we in het logboek van al-Qahtani over zijn gevangenschap in Guantánamo. Ondervragers kozen hier bewust voor het afspelen van de sensueel getinte muziek van een vrouw, Christina Aguilera, om al-Qahtani te enerveren als een ‘goed moslim man’.²³² Naast het onderbreken van zijn gebeden met voormelde muziek, werden om hem nog meer te schofferen zijn toewijding aan Islam en inzicht hieromtrent in vraag gesteld. Zo staat in het logboek dat wanneer al-Qahtani nog eens protesteerde bij zijn ondervragers over het gebruik van muziek, hij door een ondervrager die op de hoogte was van de betwisting omtrent muziek in de Koran werd uitgedaagd om een vers te vinden dat muziek

²²⁸ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 16.

²²⁹ L. HIRSCH, *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 118.

²³⁰ Ibid., 116.

²³¹ J. PIESLAK, *Sound targets: American soldiers and music in the Iraq war*, Bloomington, Indiana University Press, 2009, 84.

²³² S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 11.

duidelijk verbod. Verder lezen we hoe: “Onderwerp muziek werd aangehaald samen met verzen die steunen dat muziek niet verboden is.” Na verdere discussie begon al-Qahtani te wenen en vroeg Allah om vergiffenis.²³³

6. Conclusie

In dit hoofdstuk zagen we hoe muziek via vernedering en machtsvertoon de controle van de bewakers op de gevangene versterkte. We onderzochten vooreerst hoe volgens onderzoek van Herzfeld-Schild muziek als vernedering voor gevangenen mogelijks reeds voorkwam in de vroege middeleeuwen, wanneer niet-muzikale delinquenten echte instrumenten op de schandpaal moesten spelen.

Vervolgens onderzochten we als *eerste vorm* hoe gedwongen muziek voorkomt in vernederende contexten, omwille van het contrast tussen de vrolijke muziek en de soms erg lugubere situaties. In zowel de Sovjet-Unie tijdens de jaren 20 als in Nazi-Duitsland kwam dit voor via het gedwongen spelen van muziek door kamporkesten en het gedwongen zingen. Dit gebeurde in beide landen als begeleiding bij godslasterende handelingen, straffen en geweld. In Nazi-Duitsland gebruikten ze het ook als begeleiding bij executies en de nakende dood. Hiermee vielen ze bewust de identiteit van de muzikant aan, waardoor herinneringen aan hun vorige levens, waarin muziek was gekoppeld aan geluk vernietigd werden. In deze aanval op de identiteit van de muzikant toont zich een tweede reden waarom muziek wordt gebruikt als mishandeling eerder dan andere vormen van geluiden.

De *tweede vorm* van muziek als vernedering en machtsvertoon die we onderzochten was via het gedwongen zingen in fysiek zware omstandigheden. Dit kwam minstens voor in Nazi-Duitsland en Turkije, want hoewel gedwongen zingen ook voorkwam in Griekenland en Joegoslavië, is het niet zeker of dat ook in een context van vernedering en machtsvertoon gebeurde. In Nazi-Duitsland vond dit plaats op verschillende gelegenheden: tijdens het marcheren naar en van het werk, tijdens het appel, tijdens fysieke oefeningen en vaak ook tijdens de dwangarbeid. Dit was dan ook het meest gebruikte middel om hun macht te tonen en om de gevangenen collectief te vernederen. Getuigenissen brachten zelfs naar voor hoe gevangenen fysieke foltering prefereerden boven dit verplichte zingen. In Turkije vond dit minstens plaats in militaire gevangnissen op het begin van de jaren 80.

Dit zingen betekende voor de reeds verzwakte gevangenen in de beide landen een zware fysieke inspanning en leidde soms zelfs tot de fatale instorting. Verder was niet kennen of het

²³³ L. HIRSCH, *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 118.

niet goed of luid genoeg zingen van de liederen op beide plekken voldoende voor de schijnbaar willekeurige afranselingen. Gebaseerd op de gelijkenissen en een getuigenis, achten we het mogelijk dat Turkije zijn inspiratie voor deze praktijk haalde bij Nazi-Duitsland. Deze praktijken worden gemotiveerd door de drang om de gevangenen zowel fysiek als mentaal te straffen via vernedering. Deze combinatie tast de menselijkheid van de gevangenen aan op een manier wat met alleen fysieke vormen van foltering niet mogelijk zou zijn.

Tot slot onderzochten we een *derde vorm* van vernedering en machtsvertoon, namelijk het gebruik van muziek om de culturele identiteit van de gevangene te vernederen en vernietigen. Zo zagen we hoe in de Amerikaanse detentiecentra de culturele identiteit van de gevangenen werd gebruikt om te mishandelen. De Amerikaanse soldaten hadden dan ook een ruime grondslag voor een psychologisch offensief via muziek tegen de gedetineerde moslims, gezien de gecontesteerde plek van vrouwen in muziek, genres geassocieerd met het Westen en zelfs muziek in het algemeen. In Nazi-Duitsland behandelden bewakers de Joodse gevangenen anders omwille van diepe ideologische en culturele vooroordelen en probeerden ze via muziek een belangrijk aspect van de Duits-Joodse culturele identiteit aan te vallen. Hier werden ze verplicht liederen te zingen met een bepaalde betekenis. Dit gebruik van muziek met een betekenis zagen we al eerder bij de analyse van de gebruikte muziek in het kader van ondervragingen. In de mogelijkheid van muziek om een bepaalde betekenis uit te dragen, komt een derde reden naar voor waarom net muziek en geen andere geluiden worden gebruikt.

HOOFDSTUK 5. HEROPVOEDING

1. Inleiding

Heropvoedingsprogramma's komen vaak voor in politieke regimes gericht op het controleren of zelfs elimineren van een element binnen de maatschappij dat als gevaarlijk of nutteloos wordt geacht. Zoals we in dit hoofdstuk aantonen, beperken de heropvoedingsprogramma's zich zelden tot het aanbieden van constructieve elementen aan gevangenen. Deze 'heropvoeding' bestaat eerder uit het opleggen van een staatsideologie en doctrine om de tegenstanders systematisch te breken tot het punt waar ze geen dreiging meer uitmaken voor de maatschappij. Muzikale praktijken en activiteiten maken hier vaak een centrale component van uit.²³⁴ In dit hoofdstuk onderzoeken we dan ook op welke manier muziek werd gebruikt als 'heropvoeding' in Griekenland, Nazi-Duitsland, Verenigde Arabische Emiraten, Chili en de Sovjet-Unie.

2. Griekenland

Op het Griekse eiland Makronisos werden in 1947, middenin de Griekse burgeroorlog, kampen opgericht en gebruikt als rehabilitatieplekken voor Grieken 'geïnfecteerd' door communisme. De kampen werden initieel opgericht als barakken waar tienduizenden verdacht van communisme zouden worden heropgevoed door zware arbeid, lezingen, muziek en speeches afkomstig van een radiostation, maar er werd ook gegrepen naar brutale fysieke foltering.²³⁵ Het militaire radiostation van Makronisos was een van de eersten van zijn soort. De uitzendingen weerklonken over luidsprekers in de kampen. In een interview met Anna Papaeti vertelde een voormalig gedetineerde hoe muziek voor hem een van de slechtste ervaringen van het gevangenschap was: "In alle kampen stonden rijen van luidsprekers die al van 's ochtends begonnen spelen. Vanuit een centraal station speelden ze nationalistische liederen, nationalistische speeches en dergelijke. Vanaf je dus 's ochtends om zes uur wakker werd, hoorde je enkel muziek en speeches. Om eraan te ontsnappen had je al de zee in moeten gaan. Om deze muziek te vermijden ging ik bij een vuilnisophaaldienst. We moesten natuurlijk op muizen jagen en vuilnis verzamelen, maar dit was beter dan naar de muziek te luisteren. De luidsprekers weerklonken tot negen uur 's avonds. Dit was natuurlijk om

²³⁴ M. J. GRANT, "Pathways to music torture", *Transposition* 2014, afl. 4, (2) 9.

²³⁵ A. PAPAETI, "Music and 're-education' in Greek prison camps: from Makronisos (1947-1955) to Giaros (1967-1968)", *Torture* 2013, afl. 23, (34) 38.

gevangenen te doen breken, om ze verklaringen van trouw te doen ondertekenen enzovoort.”²³⁶

Deze heropvoedingspraktijk uit de burgeroorlog keert twintig jaar later terug tijdens het junta, voornamelijk op Gyaros tijdens zijn eerste operationele periode van 1967 tot 1968.²³⁷ Net als tijdens de burgeroorlog, werden ook hier communisten gezien als burgers die hun Grieks karakter hadden verloren of opgegeven. Heropvoeding werd hier opnieuw nodig geacht om dit te herstellen. Ook op Gyaros werden gevangenen gebombardeerd met patriottische liederen, marsen en speeches. Een andere voormalige gevangene vertelde in een interview aan Papaeti hoe muziek de ergste foltering was die ze er gedurende haar jaar opsluiting had meegemaakt. Zo getuigde ze hoe: “Muziek werd gespeeld 12 uur aan een stuk. We sliepen met 150 vrouwen op matrassen van stro in één kamer zonder ramen, hoofden op elkaars benen als sardientjes. Maar het ergste was de muziek, het begon ’s ochtends en hield maar niet op. Tussendoor werden slogans omgeroepen als ‘Vergeet niet dat je je onder de bescherming van Griekse officieren bevindt die je zullen transformeren in echte Grieken.”²³⁸ Ook hier was het doel van muziek in het kader van heropvoeding opnieuw om de gevangenen te demoraliseren op een manier zodat ze verklaringen van trouw aan de overheid zouden ondertekenen.²³⁹

3. Nazi-Duitsland

In Nazi-Duitsland werden in 1933 in Dachau ook luidsprekers gebruikt om gevangenen te heropvoeden. In deze periode bestonden de gevangenen voornamelijk uit politieke tegenstanders van het regime. Dit gebeurde met propaganda, toespraken en zogenaamde nationalistische muziek zoals bijvoorbeeld van de Duitse en antisemitische componist Richard Wagner.²⁴⁰ Voormalig gevangene Walter Hornung zei hierover in een getuigenis: “Wanneer de eerste geluiden uit de speakers kwamen, waren we er zeker van dat het beetje rust en stilte dat de avond normaal bracht voorgoed verdwenen was. Het aantal verschillende platen die gespeeld werden was laag, maar de muziek had een doordringende kracht.”²⁴¹ In latere jaren werden deze luidsprekers echter voornamelijk gebruikt om de gevangenen te demoraliseren.

²³⁶ A. PAPAETI, “Music and ‘re-education’ in Greek prison camps: from Makronisos (1947-1955) to Giaros (1967-1968)”, *Torture* 2013, afl. 23, (34) 39.

²³⁷ *Ibid.*, 36.

²³⁸ *Ibid.*, 37.

²³⁹ *Ibid.*, 38.

²⁴⁰ G. FACKLER, *Des Lagers Stimme: Musik im KZ*, Bremen, Edition Temmen, 2000, 176.

²⁴¹ G. FACKLER, “Musik im KZ Dachau” in J. FOCHT EN U. NAUDERER (eds.), *Musik in Dachau*, Dachau, Zweckverband Dachauer Galerien und Museen, 2002, (179) 180.

Zo werden er overwinningaankondigingen afgespeeld vanuit het radiostation om de mentale weerstand van de gevangenen verder te breken.²⁴²

4. Verenigde Arabische Emiraten

In een oproep van Amnesty International van 2015 om te stoppen met muziek te gebruiken als foltering in de Verenigde Arabische Emiraten vinden we een mogelijk recenter voorbeeld van deze functie en gelijkaardig aan de vorige twee gevallen. Hierin wordt vermeld hoe “recent luidsprekers werden geïnstalleerd in de gevangenis van al-Razeen” om “heel luide muziek te spelen tussen 22u en 02u” waaronder afwisselend het nationaal volkslied en de nationale belofte van trouw.²⁴³ Gezien de relatief vroege periode in de nacht, relatief korte duur, aangezien de Verenigde Arabische Emiraten voor redenen van slaapdeprivatie consequent knipperlichten gebruikte²⁴⁴ en ondervragingen niet meer nodig waren aangezien de gevangenen hier allemaal reeds veroordeeld waren, is slaapdeprivatie hier wellicht niet de reden voor de luide muziek. De keuze voor het volkslied en de nationale trouwbelofte doen eerder vermoeden dat ze muziek hier ook als ‘heropvoeding’ gebruiken, temeer omdat in al-Razeen enkel gewetensgevangenen zaten die al veroordeeld waren omwille van “de overheid omver te willen werpen”.²⁴⁵

5. Chili

‘Heropvoeding’ werd ook nagestreefd via het gedwongen zingen. Uit het interview van Chornik met de voormalige adjudant-onderofficier blijkt hoe de bewakers minstens in de periode van 1973 tot 1974 in de Chileense gevangenkampen Chacabuco en Tejas Verdes muziek via verplicht zingen gebruikten om de linkse politieke gevangenen ‘herop te voeden’. Zo moesten de gevangenen in Chacabuco elke ochtend het volkslied zingen en de *Juramento a la Bandera* (militaire trouwzwering) opzeggen. Elke avond werden ze gedwongen opnieuw het volkslied te zingen samen met militaire marsen.²⁴⁶ Gelijkaardig hieraan moesten in Tejas Verdes de gevangenen elke ochtend en middag het volkslied en in de namiddag liederen van verschillende militaire regimenten zingen.²⁴⁷ De adjudant-onderofficier bevestigde in het

²⁴² G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 6.

²⁴³ AMNESTY INTERNATIONAL, *Urgent action: end the use of music to torture prisoners*, 27 november 2015, www.amnesty.org/en/documents/mde25/2944/2015 (geraadpleegd op: 1 mei 2017).

²⁴⁴ AMNESTY INTERNATIONAL, *There is no freedom here*, Londen, Amnesty International, 2014, 27.

²⁴⁵ AMNESTY INTERNATIONAL, *Urgent action: end the use of music to torture prisoners*, 27 november 2015, www.amnesty.org/en/documents/mde25/2944/2015 (geraadpleegd op: 1 mei 2017).

²⁴⁶ K. CHORNIK, “Music and torture in Chilean detention centers: conversations with an ex-agent of Pinochet’s secret police”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (51) 54.

²⁴⁷ *Ibid.*, 56.

interview: “Dit deden de gevangenen niet uit eigen beweging, maar omdat het werd opgelegd. Het doel was ze herop te voeden.”²⁴⁸

6. Sovjet-Unie

Dit gedwongen collectieve zingen van het volkslied kwam, samen met verplichte kamporkesten en optredens, ook voor in de Sovjet-Unie wanneer de cultuureducatie voor gevangenen werd ingevoerd in de jaren 20. Dit had als doel het intellectueel niveau en de ontwikkeling van gevangenen als burgers te verbeteren. Dit concept van heropvoeding moet hier volgens musicologe Inna Klause binnen een bredere context geplaatst worden. Het idee van een nieuwe mens was namelijk ook belangrijk buiten de kampen. Zo werd er gepropageerd dat alle Sovjetburgers nieuwe mensen moesten worden en was de term ‘heropvoeding’ dan ook alomtegenwoordig in de jaren 20.²⁴⁹ Dit is een onderscheid met de hierboven besproken gevallen van ‘heropvoeding’. Hier was het doel niet om via ‘heropvoeding’ de politieke strekking of idealen te veranderen via indoctrinatie, maar vanuit een welgemeende bedoeling om de gevangenen te verbeteren in hun menszijn. Althans binnen deze beginperiode, want op het hoogtepunt van de Grote Zuiveringen in 1937 kwam er een einde aan het idee van de heropvoeding. Een ongeziene regimeverzwaring werd doorgevoerd in de Goelag, waar de politieke gevangenen nu officieel beschreven werden als vijanden van de revolutie.

Een tweede onderscheid tussen de hierboven besproken gevallen is hoe volgens onderzoek van Klause vele gevangenen, en vooral de muzikanten zelf, getuigen over de positieve effecten die muziek had op hun fysieke en psychische gezondheid.²⁵⁰ Volgens de luisterende gevangenen boden de concerten en voorstellingen namelijk een pauze van het dagelijkse leven in het kamp, een reden tot vreugde, een sprankel hoop.²⁵¹ En hoewel het leven als muziek spelende gevangene precair was, was dit wel beter dan de harde fysieke arbeid.²⁵² Daarenboven kregen de muzikanten goede uniformen, warme kledij in de winter en beter voedsel dan de andere gevangenen.²⁵³

²⁴⁸ K. CHORNIK, “Music and torture in Chilean detention centers: conversations with an ex-agent of Pinochet’s secret police”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (51) 55.

²⁴⁹ I. KLAUSE, “Music and ‘re-education’ in the Soviet Gulag”, *Torture* 2013, afl. 23, (24) 26.

²⁵⁰ *Ibid.*, 25.

²⁵¹ I. KLAUSE, “Musical activity of Gulag prisoners from the 1920s to 1950s”, *Colloque Musique et Camps de Concentration* 2013, afl. 1, (77) 82.

²⁵² *Ibid.*, 78.

²⁵³ I. KLAUSE, “Music and ‘re-education’ in the Soviet Gulag”, *Torture* 2013, afl. 23, (24) 30.

Er waren echter ook gevangenen die de concerten en voorstellingen vermeden. Dit deed namelijk herinneringen van hun vroegere leven bovenkomen en maakte hen net meer bewust van hun uitzichtloze situatie.²⁵⁴ Ook voor de muzikanten was het spelen van muziek niet altijd positief. Het betekende namelijk het constante balanceren tussen twee werelden: de illusoire wereld op het podium en de brutale wereld van het kamp. In een interview van Klause vertelde een voormalig gevangene dat deze moeilijke balans zelfs sterk bijdroeg tot zelfdodingen door muzikanten in de kampen.²⁵⁵ Onderzoek van Klause vermeldt ook een brief van een gevangene uit het kamp in Arkhangelsk aan het Rode Kruis uit 1921. Hierin staat over het gedwongen zingen geschreven hoe: “Het appel eindigde zoals altijd met het zingen van *de Internationale*²⁵⁶. De bewakers letten erop dat iedereen zong en min of meer de juiste noten raakte, anders dienden we langer te blijven. Het appél duurde langer dan een half uur en de koude herfstavonden zorgden ervoor dat veel mensen ziek werden.”²⁵⁷

7. Conclusie

Muziek onder het mom van ‘heropvoeding’ kwam dus in verschillende landen en vormen voor. Politieke tegenstanders werden in Griekenland, Nazi-Duitsland en vermoedelijk ook de Verenigde Arabische Emiraten door het gedwongen onophoudelijk luisteren naar muziek een staatsideologie opgelegd, terwijl dit in Chili gebeurde via het gedwongen collectieve zingen. Voormalige gevangenen in Griekenland bestempelden dit gebruik van muziek zelfs als de ergste foltering die ze er hadden meegemaakt.

In de Sovjet-Unie werd via optredens van kamporkesten en het gedwongen collectieve zingen getracht de gevangenen herop te voeden tot betere burgers. Dit werd, in tegenstelling tot in de voorgaande landen, echter helemaal niet door alle gevangenen op dezelfde manier ervaren. Sommige gevangenen vonden kracht in de kansen die ze kregen om muziek te maken of horen, terwijl anderen ditzelfde net als een vorm van foltering aanschouwden. Dit maakt duidelijk hoe de lijn tussen muziek en foltering in situaties van ‘heropvoeding’ in sommige gevallen erg hard van het individu afhing.

²⁵⁴ I. KLAUSE, “Musical activity of Gulag prisoners from the 1920s to 1950s”, *Colloque Musique et Camps de Concentration* 2013, afl. 1, (77) 85.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Toenmalig volkslied.

²⁵⁷ I. KLAUSE, “Music and ‘re-education’ in the Soviet Gulag”, *Torture* 2013, afl. 23, (24) 26.

HOOFDSTUK 6. MASKERING

1. Inleiding

In dit hoofdstuk onderzoeken we drie vormen van muziek als mishandeling in een context van maskering. De eerste vorm is wanneer muziek wordt gebruikt om fysieke foltering te maskeren. De tweede is wanneer het externe geluiden verhult die oriëntatie en comfort bieden. De laatste vorm die we onderzoeken is wanneer muziek de moraliteit van de eigen daden van de toebrenger van mishandeling maskeert.

2. Fysieke foltering

Een eerste vorm van maskering is het gebruik van luide muziek om het geschreeuw voortkomend uit fysieke foltering te verdoezelen. Getuigenissen uit Turkije, Griekenland, Chili, Israël, Nazi-Duitsland en Joegoslavië tonen het veelvuldige voorkomen van deze functie aan, maar aanwijzingen ervan gaan zelfs terug tot de 19^e eeuw. Uit onderzoek van musicologe Morag Josephine Grant blijkt namelijk dat in het Britse leger in de 19^e eeuw muziek al werd gebruikt om het geschreeuw te maskeren bij het toedienen van fysiek leed. Zo werden volgens haar bij het spitsroeden lopen, waar de veroordeelde soldaat tussen twee rijen soldaten liep en terwijl geslagen werd, de trommels bespeeld met als enige doel de maskering.²⁵⁸ Het is verder ook waarschijnlijk dat, gebaseerd op lezersbrieven uit 1834 en parlementaire debatten van 1824 en 1836, er getrommeld werd bij geseling specifiek om het geschreeuw te maskeren voor de mensen die in de buurt van de militaire barakken woonden.²⁵⁹ Dit is logisch in een periode van publieke consternatie waarin parlementaire debatten gehouden werden over het al dan niet verbannen van deze praktijk.²⁶⁰

Ook in de concentratiekampen in Nazi-Duitsland werd muziek om deze reden gebruikt. Zo werden in Majdanek luidsprekers geplaatst op speciale voertuigen van waaruit onophoudend dansmuziek (foxtrot) weerklonk tijdens executies. Dit had tot doel de slachtoffers van de genocide te verwarren, stillen en om het geschreeuw van de stervenden te maskeren. In Sachsenhausen werd dan weer marcheermuziek opgezet bij executies. Voormalig medisch

²⁵⁸ M. J. GRANT, "Music and punishment in the British army in the eighteenth and nineteenth centuries", *The World of Music* 2013, afl. 2, (9) 17.

²⁵⁹ Ibid., 19.

²⁶⁰ Ibid., 20.

directeur van de SS Heinz Baumkötter zei in een ondervraging nadien dat het doel hiervan was: “zodat de volgende gevangene het schot niet hoorde dat zijn voorganger doodde”.²⁶¹

Muziek werd ook gebruikt om foltering te maskeren in Dachau, waar op zondagochtenden individuele gevangenen naar een klein huisje achter de bewakers hun gebouw werden gebracht. Hier werden de gevangenen geslagen op de rug, handpalmen, voetzolen en andere lichaamsdelen met knuppels terwijl er muziek speelde. Voormalig gevangene Fritz Ecker getuigde over deze praktijk: “De muziek van de luidsprekers vermengden met het geschreeuw en gekreun van de gekwelden.”²⁶² Vaak volstonden een paar noten van deze muziek voor de ervaren gevangenen om te weten dat een van hun kameraden gefolterd werd. Maria Zieleniewska-Ginter die in 1941 in de Pawiak-gevangenis zat, getuigde dat terwijl ze wachtte om ondervraagd te worden, de radio onophoudelijk dansmelodieën speelde om het geluid van foltering te overstemmen. In de korte pauzes tussen de liederen door kon ze de geluiden van afranselingen horen.²⁶³

In Turkije werd muziek ook gebruikt om fysieke foltering te maskeren. Zo getuigde de eerder vermelde Yavuz Budak over zijn gevangenschap in Diyarbakir: “Soms werden de deuren van de folterkamers gesloten en werd er luide muziek gespeeld, zodat men de schreeuwen niet tot buiten zou horen.”²⁶⁴ Over deze praktijk in Griekenland getuigde een voormalig gevangene, gearresteerd in 1973, hoe er op het hoofdkwartier van het kolonelsregime in Athene ’s middags veel werd geslagen op gedetineerden. Volgens zijn verklaring speelde er op die momenten muziek, zodat ze de schreeuwen niet zouden horen.²⁶⁵ Over het Chileense folterhuis Irán 3037 in Santiago, wat bekend stond als *la discothèque* vanwege de constante muziek, getuigde de adjudant-onderofficier: “Het was zo luid, zo enorm luid. Ze speelden de muziek om het geschreeuw van de gevangenen te maskeren, zodat passanten in de straat niet zouden doorhebben dat er gefolterd werd. Het speelde de hele dag lang.”²⁶⁶ Volgens hem werd ook in het folterhuis José Domingo Cañas 1305 in Ñuñoa muziek afgespeeld om dezelfde reden.²⁶⁷

²⁶¹ G. FACKLER, “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, (1) 7.

²⁶² G. FACKLER, “Musik im KZ Dachau” in J. FOCHT EN U. NAUDERER (eds.), *Musik in Dachau*, Dachau, Zweckverband Dachauer Galerien und Museen, 2002, (179) 184.

²⁶³ K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (31) 43.

²⁶⁴ AMNESTY INTERNATIONAL, *Turkey: testimony on torture*, Londen, Amnesty International, 1985, 48.

²⁶⁵ A. PAPAETI, “Music, torture, testimony: reopening the case of the Greek military junta (1967–74)”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (67) 75.

²⁶⁶ K. CHORNIK, “Music and torture in Chilean detention centers: conversations with an ex-agent of Pinochet’s secret police”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (51) 60.

²⁶⁷ Ibid.

Ook in Israël werd volgens een getuigenis van gevangene Avigdor Askin in 1998 muziek gebruikt om foltering te maskeren: “Ik hoorde Arabieren vreselijk schreeuwen vanuit de aangrenzende verhoorkamers, daarna werd de muziek aangezet om het geschreeuw te overstemmen.”²⁶⁸ Tot slot worden in de annex van de resolutie van Veiligheidsraad over de conflicten bij het uiteenvallen van Joegoslavië verschillende gevallen van muziek als maskering voor het geschreeuw vermeld. Zo zouden in Kotor Varoš de Servische bewakers luide muziek gespeeld hebben, terwijl gevangenen in aangrenzende kamers werden geslagen.²⁶⁹ Eén van de vrouwen uit het gevangenkamp in Omarska verklaarde dat ze schreeuwen hoorde van de ondervragingskamers en dat de kampautoriteiten dit probeerden te verdoezelen met lawaai en muziek.²⁷⁰ Een andere gevangene van Omarska zei dat muziek er samenging met fysieke foltering. Hij verklaarde dat hoewel de muziek luid werd gespeeld, hij nog altijd het geschreeuw van de gevangenen kon horen.²⁷¹ En ook in Split werd een gevangene geslagen, terwijl luide muziek speelde om zijn geschreeuw te verdoezelen.²⁷² Dit maskeren van fysieke foltering voor zowel andere gevangenen als de buitenwereld, vergrootte het gevoel van hulpeloosheid voor de gevangenen.

3. Oriëntatie en comfort

Een tweede vorm van maskering is om externe geluiden te maskeren die kunnen dienen om zich te oriënteren of zelfs als comfort. Zoals Moazzam Begg in een interview met Cusick verklaarde: “Wanneer je zintuigen van je verwijderd zijn en je niets kan zien, is geluid hetgeen waarnaar je grijpt, om te bepalen waar je bent.”²⁷³ Hij schrijft later dat aangezien hem elke keer het zicht werd ontnomen wanneer hij naar een andere plek werd overgebracht, hij zich richtte tot geluid om zijn locatie te bepalen. “Ik kon de wind voelen op mijn gezicht, ik hoorde ventilatoren blazen in alle richtingen en hoorde stemmen in de verte, te ver om een taal te onderscheiden. Ik dacht dat dit Camp Delta wel moest zijn, het hoofdkamp.”²⁷⁴ Hier herinnert hij zich het comfort van geluid: “Eerst hoorde ik stemmen uit de luidsprekers buiten,

²⁶⁸ B'TSELEM, *Legislation allowing the use of physical force and mental coercion in interrogations by the General Security Service*, Jeruzalem, B'Tselem, 2000, 37.

²⁶⁹ Resolutie 780 (IV) van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (27 mei 1994), UN. Doc S/1994/674 (1994), annex VIII, overw. 1954.

²⁷⁰ Ibid., overw. 2237.

²⁷¹ Ibid., overw. 2381.

²⁷² Ibid., overw. 5099.

²⁷³ S. CUSICK, “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, (1) 5.

²⁷⁴ M. BEGG en V. BRITAIN, *Enemy combatant: my imprisonment at Guantánamo, Bagram, and Kandahar*, New York, New Press, 2007, 288.

nadien hoorde ik gebeden van andere gevangenen. Het was zo mooi, zo lang het duurde.”²⁷⁵ Het gebruik van muziek kan dus auditieve signalen verbergen geassocieerd met plaats en troost. Muziek vreemd voor de gevangene verwijderd deze dan des te meer van een gevoel met de realiteit en buitenwereld. Het afspelen van luide muziek maskeert dus zowel de interne als externe dialoog door het wegnemen van elk referentiepunt of verbinding tussen zichzelf en de wereld.

4. Moraliteit van daden

Tot slot maskeert muziek ook de eigen daden van de ondervrager, de toebrenger. Zo suggereert historicus Alfred McCoy dat de evolutie van ondervragingsmethoden, waar de groeiende toepassing van psychologische methoden het fysiek contact tussen ondervrager en gevangene doet verdwijnen, het bijkomende effect van een machtsillusie voor de ondervrager teweegbrengt. Het gebruik van zintuigelijke deprivatie via een draai aan de knop, laat de ondervrager toe zichzelf te misleiden dat hij geen echte kracht of dwang gebruikt.²⁷⁶ Filosofe Jessica Wolfendale schrijft in dit verband dat een folteraar die zich niet verantwoordelijk voelt voor de pijn van het slachtoffer, meer geneigd is om verder te folteren en minder om de eigen moraliteit van zijn acties in vraag te stellen.²⁷⁷ Ook Susanne Cusick treedt dit bij door te stellen dat bij akoestisch bombardement, je de gevangene achterlaat om gebroken te worden. De handeling van het weggaan, waarmee de een-op-eenrelatie met de gevangene verbroken wordt, laat het toebrenkend individu toe zichzelf niet te beschouwen als folteraar.²⁷⁸

Dit leidt ons tot de stelling dat het gebruik van muziek als foltering misschien wel uniek is binnen folteringen in de zin dat het mogelijk baten biedt voor de toebrenger, terwijl het tegelijkertijd pijn en leed toebrengt aan de gevangene. Het woord baten is relatief aan de situatie waarin de folteraars zichzelf bevinden, namelijk een waar ze opzettelijk geweld moeten toebrengen op een menselijk wezen. Ze moeten daarom niet enkel een sociale en culturele, maar mogelijk ook een biologische en emotionele weerstand overwinnen om dit geweld te plegen. Het gebruik van muziek dient daarom volgens Grant als een soort techniek om deze handelingen te proberen faciliteren.²⁷⁹ Volgens musicologe Catherine Hoad vertegenwoordigt het gebruik van muziek op gedetineerden in gevangenenkampen van de

²⁷⁵ M. BEGG en V. BRITAIN, *Enemy combatant: my imprisonment at Guantánamo, Bagram, and Kandahar*, New York, New Press, 2007, 290.

²⁷⁶ A. MCCOY, *A question of torture: CIA interrogation from the cold war to the war on terror*, New York, Metropolitan Books, 2006, 47.

²⁷⁷ J. WOLFENDALE, “The myth of torture lite”, *Ethics & International Affairs* 2007, afl. 23, (47) 56.

²⁷⁸ S. CUSICK en B. JOSEPH, “Across an invisible line: a conversation about music and torture”, *Grey Room* 2011, afl. 42, (6) 14.

²⁷⁹ M. J. GRANT, “Pathways to music torture”, *Transposition* 2014, afl. 4, (2) 12.

‘war on terror’ ook een herschikking van trauma’s, een poging om het psychologisch leed ondervonden door de Amerikaanse troepen (versterkt) door te geven aan de gevangenen. Dit zijn volgens haar dus pogingen om de pijn en het lijden om te keren.²⁸⁰

Gelijkaardig hieraan werden kamporkesten in Nazi-Duitsland vaak gedwongen muziek te spelen voor het plezier van de hooggeranke SS-bewakers. Hoewel de bewakers op eender welk moment, dag en nacht, een optreden konden eisen, werd dit het vaakst geëist nadat ze deelgenomen hadden aan massamoorden.²⁸¹ Zo getuigde Helena Dunicz-Niwinska, gevangene van Auschwitz-Birkenau over deze optredens: “De vreselijke, dronken schreeuwen van de SS-bewakers: ‘Breng het orkest! Speel!’ De SS-bewakers eisten muziek in de avond, wanneer ze klaar waren met hun werk in de twee crematoria, zodat ze konden ontspannen.”²⁸² Jechiel Rajchman, gevangene in Treblinka die het haar van vrouwen knipte vlak voor de vergassing, beschreef hoe nadat de vrouwen in de gaskamer werden gebracht, een aantal bewakers binnenkwamen. “Ze bevelen ons te zingen. We moesten zingen om de moordenaars op te vrolijken zodat ze zich goed voelden. Zo nu en dan ging een van hen in de gang door een klein raampje kijken of ze al dood waren. Ik was verbijsterd, ze vermoordden mensen daar, in die kamer, en wij moesten zingen.”²⁸³ Hiermee toont zich een heel andere kant van het gebruik van muziek, waardoor de complexe realiteit van deze materie duidelijk wordt.

5. Conclusie

In dit hoofdstuk onderzochten we drie vormen van muziek als mishandeling in een context van maskering. Een *eerste vorm* is het gebruik van luide muziek om het geschreeuw voortkomend uit fysieke foltering te verdoezelen. Dit kwam reeds voor in het Britse leger in de 19^e eeuw, waar voor deze reden bij het spitsroeden lopen en geseling trommels bespeeld werden. Uit getuigenissen van gevangenen blijkt hoe dit nadien ook extensief werd gebruikt in Nazi-Duitsland, Turkije, Griekenland, Chili, Israël en Joegoslavië. Muziek werd niet enkel gebruikt om fysieke foltering te maskeren voor de andere gevangenen, maar werd in Chili en Groot-Brittannië ook gebruikt om dit te verhullen voor passanten en omwonenden. Op deze manier wordt het gevoel van hulpeloosheid ervaren door de gevangenen vergroot.

²⁸⁰ D. HOAD, *Fucking hostile: transforming spaces through music torture*, Sydney, Macquarie University, 2013, 5.

²⁸¹ J. BRAUER, “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, (1) 24.

²⁸² *Ibid.*, 25.

²⁸³ K. NALIWAJEK-MAZUREK, “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, (31) 37.

Een getuigenis uit een Amerikaans detentiecentrum maakt een *tweede vorm* van maskering als mishandeling duidelijk, namelijk hoe muziek externe geluiden verhult die oriëntatie en comfort bieden. Op deze manier verbergt dit auditieve signalen geassocieerd met plaats en troost en verwijderd dit gevangenen enkel verder van een gevoel met de realiteit en buitenwereld.

De *derde* en laatste *vorm* van maskering is die van de eigen daden van de toebrenger van mishandeling. Hier zagen we dat doordat muziek als mishandeling geen fysiek contact vereist, dit een machtsillusie met zich meebrengt. Door het gebruik van muziek voelt de toebrenger zich minder verantwoordelijkheid voor de pijn en is hij op deze manier meer geneigd om verder te folteren. Dit bracht ons tot de stelling dat het gebruik van muziek als mishandeling ook baten meebrengt voor de toebrenger, waarmee de complexe realiteit ervan duidelijk wordt. Het bood de SS-bewakers een vorm van afleiding en ontspanning. Voor de Amerikaanse soldaten gaf het enerzijds een coping-strategie voor de gruwel die ze meemaakten buiten de militaire kampen en vergemakkelijkte het anderzijds het toedienen van leed op de gevangenen.

HOOFDSTUK 7. CONCLUSIE

We begonnen dit onderzoek met het internationaal rechtskader rond foltering. Hier zagen we hoe verschillende internationale en regionale verdragen niet-derogeerbare bescherming bieden. Foltering wordt hierin gedefinieerd als een opzettelijke handeling die hevig lichamelijk of geestelijk leed toebrengt met een specifiek oogmerk waarvan de overheid dader of minstens verantwoordelijk voor is. Deze constitutieve elementen worden hierin breed gedefinieerd. Zo is ten eerste zowel direct als indirect opzet voldoende. Ten tweede volstaat hierbij eender welk oogmerk en moet dit daarbij zelfs niet bereikt worden. Ten derde volstaat een verband tussen de dader en een persoon die handelde in een officiële hoedanigheid, wat zelfs gebaseerd mag zijn op een de facto autoriteit.

Het criterium om foltering te onderscheiden van onmenselijke en vernederende behandeling is de ernst van het lichamelijk en psychologisch leed, met foltering als de zwaarste vorm van mishandeling en vernederende behandeling de lichtste. Toch worden alle drie de vormen op een gelijke wijze verboden. Praktijken die op zichzelf de minimumgrens voor foltering niet bereiken, kunnen dit halen wanneer ze samen beoordeeld werden. Deze minimumgrens evolueert in tijd en wordt steeds lager.

Vervolgens kwamen we aan het corpus van dit onderzoek, waar we de onderzoeksvraag beantwoordden: “Welke verschillende functies en gevallen van muziek als foltering op gevangenen vonden plaats doorheen de geschiedenis?”

De *eerste functie* is wanneer luide muziek wordt gebruikt in het kader van ondervragingen. Dit kwam voor in Amerikaanse detentiecentra, Chili, Griekenland, Iran, Israël, Joegoslavië, Portugal, Uruguay. Deze praktijk wordt in drie vormen voltrokken: muziek ter slaapdeprivatie alvorens ondervraging, als drukmiddel tijdens een ondervraging en als aankondiging van fysieke foltering.

De *tweede functie* is die van muziek als vernedering en machtsvertoon. Dit kwam voor in de Sovjet-Unie, Nazi-Duitsland, Amerikaanse detentiecentra, Turkije en ging mogelijk zelfs terug tot in de vroege middeleeuwen. Volgende vormen kunnen worden onderscheiden: muziek als begeleiding bij vernederende contexten, het gedwongen zingen in fysiek zware omstandigheden en als culturele vernedering.

De *derde functie* is muziek als foltering in de context van heropvoeding. Politieke tegenstanders werden in Griekenland, Nazi-Duitsland en Verenigde Arabische Emiraten door het gedwongen luisteren naar onophoudelijke muziek een staatsideologie opgelegd. In Chili

gebeurde dit via het gedwongen collectieve zingen en in de Sovjet-Unie via zowel het gedwongen spelen van muziek als het zingen.

De *vierde* en laatste *functie* is wanneer muziek wordt gebruikt in het kader van maskering. Dit kwam voor in Amerikaanse detentiecentra, Chili, Griekenland, Groot-Brittannië, Israël, Joegoslavië, Nazi-Duitsland en Turkije. Dit verdeelden we onder in drie vormen: maskering van fysieke foltering, van oriëntatie en comfort, en van de moraliteit van de daden van de toebrenger.

Gelet op het voorgaande, de ernst van het leed en de uitspraken van de besproken arresten *Akkoç/Turkije*, *Maritza Urratia/Guatemala* en *Al Nashiri/Polen* stellen we dat het gebruik van luide muziek in het kader van ondervragingen het vereiste leed bereikt om als foltering in juridische zin in aanmerking te komen. Bij muziek als vernedering en machtsvertoon komt een meer gemengd verhaal naar voor. Zo komt het leed van sommige gevallen van gedwongen zingen in zware omstandigheden en muziek als begeleiding bij vernederende contexten in aanmerking als foltering in juridische zin, terwijl de culturele vernedering eerder een onmenselijke of vernederende behandeling uitmaakt.

Moeilijker wordt het bij muziek als foltering in de context van heropvoeding. Sommige gevallen zoals Griekenland komen in aanmerking als onmenselijke behandeling, terwijl de gemengde meningen uit de Sovjet-Unie over de praktijk duidelijk maken hoe het hier eerder een vernederende behandeling uitmaakt. Muziek als maskering komt slechts in aanmerking als vernederende behandeling, maar deze vormen tonen dan ook voornamelijk het veelzijdige en complexe karakter van muziek als mishandeling aan. Hoewel niet alle gevallen van muziek dus een graad van ernst lijken te behalen die geïnclassificeerd kan worden als foltering, maken ze hoe dan ook een schending uit van het internationaal rechtskader.

De reden waarom muziek wordt gebruikt eerder dan een andere vorm van geluid is drieledig. Een *eerste reden* is pragmatisch, namelijk dat opnames van muziek nu eenmaal relatief makkelijk beschikbaar zijn via platen, cd's en mp3-spelers, terwijl een geluidsgenerator minder evident is. Een *tweede reden* is dat muziek het toelaat specifiek de identiteit van de muzikant-gevangene en meer algemeen verledens van muziek gekoppeld aan geluk aan te vallen. Een *derde reden* is dat muziek een betekenis kan dragen en een boodschap kan overbrengen. Dit zagen we wanneer muziek werd gebruikt om de culturele identiteit van de gevangene aan te vallen en om een betekenis van dominantie en onderwerping op te leggen aan de gevangene in een ondervragingcontext. Dit is dan ook de hoofdreden waarom muziek een dermate effectief instrument van mishandeling is: het drukt de karakteriserende

eigenschap van foltering uit, zijnde de absolute machteloosheid van een persoon tegenover de absolute macht van een andere.

Ondanks de schending van internationaal recht stellen we vast dat muziek als mishandeling zeer recent blijft terugkomen zoals in 2011 in Iran, in 2012 in Mexico en in 2015 in Israël en de Verenigde Arabische Emiraten. We kunnen dan ook argumenteren dat door een gebrek aan onmiddellijk helder fysiek bewijs voor deze mishandeling deze praktijk erg nuttig is, minstens voor zelfachtende democratische staten, aangezien deze staten er belang bij hebben om publieke steun te behouden. Via het gebruik van muziek kunnen ze typische associaties van wreedheid en tirannie vermijden, waardoor ze in essentie de verminderde publieke perceptie omtrent de ernst van de mishandeling in stand houden. Vanuit deze optiek is het belangrijk om publieke gewaarwording over deze praktijk te creëren, waarin dit onderzoek een stap voorwaarts vormt.

Als een extra minimumstandaard kan het nuttig zijn om een algemene richtlijn te hanteren die stelt dat elke muzikale activiteit en praktijk in een context van gevangenschap vrijwillig moet zijn, in de tijd beperkt en op geen enkele manier een aanval mag uitmaken op de waardigheid van de gevangene. Wanneer internationaal recht genegeerd wordt bij het gebruik van muziek als mishandeling, kan nationale rechtspraak een invloed uitoefenen zoals het arrest *Committee Against Torture et al./Israël et al.*, mits deze vertrekt vanuit een brede basis. Tegelijk moet men strenger optreden tegen het gebruik ervan. Het Europees Parlement riep al in verschillende resoluties de lidstaten op om hun betrokkenheid in de Amerikaanse detentiecentra te onderzoeken, maar dit kreeg amper tot geen navolging. Het verbaast ons dan ook allerminst dat uit alle hierboven besproken gevallen van muziek als mishandeling, niet één toebrenger ervan veroordeeld werd. Of dit de complexe en schijnbaar eeuwig wederkerende praktijk van muziek als foltering een halt zou toeroepen is twijfelachtig, maar het zou alleszins het einde signaleren van een praktijk van globale straffeloosheid.

BIBLIOGRAFIE

1. Literatuur

- ACCATTATIS, M., *Music, violence, and militarism*, New Brunswick, Rutgers University, 2014, 32 p.
- AMNESTY INTERNATIONAL, *Turkey: testimony on torture*, Londen, Amnesty International, 1985, 76 p.
- AMNESTY INTERNATIONAL, *Israel and the occupied territories*, Londen, Amnesty International, 1991, 75 p.
- AMNESTY INTERNATIONAL, *Israel and the occupied territories*, Londen, Amnesty International, 1997, 22 p.
- AMNESTY INTERNATIONAL, *There is no freedom here*, Londen, Amnesty International, 2014, 79 p.
- AMNESTY INTERNATIONAL, *Torture in Mexico: Claudia's story*, 18 september 2014, www.amnesty.org.uk/torture-mexico-claudia-medina (geraadpleegd op: 16 september 2016).
- AMNESTY INTERNATIONAL, *Urgent action: end the use of music to torture prisoners*, 27 november 2015, www.amnesty.org/en/documents/mde25/2944/2015 (geraadpleegd op: 1 mei 2017).
- AMNESTY INTERNATIONAL, *The state of the world's human rights*, Londen, Amnesty International, 2016, 408 p.
- BAŞOĞLU, M., PAKER, M., PAKER, O., OZMEN, E., MARKS, I., INCESU, C. en SAHIN, D., "Psychological effects of torture: a comparison of tortured with nontortured political activists in Turkey", *American Journal of Psychiatry* 1994, afl. 151, 76-81.
- BAŞOĞLU, M., "A multivariate contextual analysis of torture and cruel, inhuman and degrading treatments", *American Journal of Orthopsychiatry* 2009, afl. 79, 135-145.
- BBC, *Sesame street breaks Iraqi POWs*, 20 mei 2003, www.news.bbc.co.uk/2/hi/3042907.stm (geraadpleegd op: 5 juni 2017).
- BBC, *Music by torture*, 19 maart 2012, www.bbc.co.uk/programmes/p00ph36x (geraadpleegd op: 16 februari 2017).
- BBC, *British government authorised use of torture methods in NI in early 1970s*, 5 juni 2014, www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-27714715 (geraadpleegd op: 26 september 2016).

- BBC, *Hooded men: Irish government bid to reopen 'torture' case*, 2 december 2014, www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-30296397 (geraadpleegd op: 26 september 2016).
- BEGG, M. en BRITAIN, V., *Enemy combatant: my imprisonment at Guantánamo, Bagram, and Kandahar*, New York, New Press, 2007, 416 p.
- BELL, J., “Behind this mortal bone: the (in)effectiveness of torture”, *Indiana Law Journal* 2008, afl. 83, 339-361.
- BLUM, W., *Killing hope: US military and CIA interventions since WWII*, Monroe, Common Courage Press, 1995, 471 p.
- BRAUER, J., *Musik im Konzentrationslager Sachsenhausen*, Berlin, Metropol Verlag, 2008, 453 p.
- BRAUER, J., “How can music be torturous: music in nazi concentration and extermination camps”, *Music and Politics* 2016, afl. 10, 1-34.
- BREH, D. en SEIDLER, G., “Is peritraumatic dissociation a risk factor for PTSD”, *Journal of Trauma & Dissociation* 2007, afl. 8, 53–69.
- BRIGGS, B., *UK 'distorts' torture evidence putting lives at risk*, 21 mei 2016, www.theferret.scot/tortured (geraadpleegd op: 15 september 2016).
- B'TSELEM, *Legislation allowing the use of physical force and mental coercion in interrogations by the General Security Service*, Jeruzalem, B'Tselem, 2000, 83 p.
- B'TSELEM, *Three days of unchecked abuse: Israeli soldiers severely abuse six Gazan detainees*, 8 mei 2016, www.btselem.org/beatings_and_abuse/20160508_soldiers_abuse_gazan_detainees (geraadpleegd op: 12 augustus 2016).
- BUROW, A., DAY, H. en CAMPEAU, S., “A detailed characterization of loud noise stress intensity”, *Brain Research* 2005, afl. 1062, 63-73.
- CAPELLA, R. en LEIN, Y., *Cooperating against justice*, Jeruzalem, B'Tselem, 1999, 31 p.
- CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY VERENIGDE STATEN, *KUBARK counterintelligence interrogation*, Langley, x juli 1963, 128 p.
- CHORNIK, K., “Music and torture in Chilean detention centers: conversations with an ex-agent of Pinochet's secret police”, *The World of Music* 2013, afl. 2, 51-65.
- COHEN, S. en GOLAN, D., *The interrogation of Palestinians during the Intifada: ill-treatment, moderate physical pressure or torture?*, Jeruzalem, B'Tselem, 1991, 124 p.
- CUSICK, S., “You are in a place that is out of the world: music in the detention camps of the global war on terror”, *Journal of the Society for American Music* 2008, afl. 1, 1-26.

- CUSICK, S. en JOSEPH, B. “Across an invisible line: a conversation about music and torture”, *Grey Room* 2011, afl. 42, 6-21.
- DEWULF, S., *The signature of evil: (re)defining torture in international law*, Cambridge, Intersentia, 2011, 618 p.
- DUARTE, A., “Acousmatic and acoustic violence and torture in the Estado Novo: the notorious revelations of the PIDE/DGS trial in 1957”, *Music and Politics* 2015, afl. 9, 1-20.
- EGGERTSEN, R., SVENSSON, A., MAGNUSSON, M. en ANDREN, L., “Hemodynamic effects of loud noise before and after central sympathetic nervous system stimulation”, *Acta Medica Scandinavica* 1987, afl. 221, 159-164.
- FACKLER, G., *Des Lagers Stimme: Musik im KZ*, Bremen, Edition Temmen, 2000, 600 p.
- FACKLER, G., “Musik im KZ Dachau” in FOCHT, J. EN NAUDERER, U. (eds.), *Musik in Dachau*, Dachau, Zweckverband Dachauer Galerien und Museen, 2002, 179-192.
- FACKLER, G., “Music in concentration camps 1933–1945”, *Music and Politics* 2007, afl. 1, 1-25.
- FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION VERENIGDE STATEN, *Army regulation 15–6: final report*, Washington D.C., 1 april 2005, 29 p.
- FISCHER, H., “Musikinstrumente in der alten Strafrechtspflege”, *Antaios* 1971, afl. 12, 321-331.
- FLAM, G., *Singing for survival: songs of the Lodz ghetto 1940–45*, Chicago, University of Illinois Press, 1992, 224 p.
- FRANKEL, G., *Prison tactics a longtime dilemma for Israel*, 16 juni 2004, www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A44664-2004Jun15.html (geraadpleegd op: 23 augustus 2016).
- GINBAR, Y. en STEIN, Y., *Torture during interrogations: testimony of Palestinian detainees, testimony of interrogators*, Jeruzalem, B’Tselem, 1994, 40 p.
- GINBAR, Y., *Detention and interrogation of Salem and Hanan 'Ali*, Jeruzalem, B’Tselem, 1995, 14 p.
- GINBAR, Y., *Legitimizing torture*, Jeruzalem, B’Tselem, 1997, 34 p.
- GINBAR, Y., *Routine torture*, Jeruzalem, B’Tselem, 1998, 50 p.
- GINBAR, Y., *Torture and ill-treatment in GSS interrogations following the supreme court ruling*, Jeruzalem, Public Committee Against Torture, 2001, 55 p.
- GRANT, M. J., “Music and punishment in the British army in the eighteenth and nineteenth centuries”, *The World of Music* 2013, afl. 2, 9-30.

- GRANT, M. J., “Pathways to music torture”, *Transposition* 2014, afl. 4, 2-19.
- HACOHEN, R., *Music libel against the Jews*, New Haven, Yale University Press, 2011, 532 p.
- HERZFELD-SCHILD, M. L., “He plays on the pillory: the use of musical instruments for punishment in the Middle Ages and the early Modern Era”, *Torture* 2013, afl. 23, 14-23.
- HEYNDRICKX, I. en RUYSS, T., “Ondervragingstechnieken en het verbod op foltering onmenselijke en vernederende behandeling: een overzicht van internationale jurisprudentie”, *RBDI* 2006, afl. 39, 99-150.
- HILL, I., “Not quite bleeding from the ears: amplifying sonic torture”, *Western Journal of Communication* 2012, afl. 76, 217-235.
- HIRSCH, L., *Music in American crime prevention and punishment*, Ann Arbor, University of Michigan, 2012, 224 p.
- HOAD, D., *Fucking hostile: transforming spaces through music torture*, Sydney, Macquarie University, 2013, 12 p.
- HUMAN RIGHTS WATCH, *Torture and ill-treatment: Israel's interrogation of Palestinians from the occupied territories*, New York, Human Rights Watch, 1994, 309 p.
- HUMAN RIGHTS WATCH, *U.S. operated secret 'dark prison' in Kabul*, 19 december 2005, www.hrw.org/news/2005/12/19/us-operated-secret-dark-prison-kabul (geraadpleegd op: 24 april 2017).
- HUMAN RIGHTS WATCH, “No blood, no foul: soldiers' accounts of detainee abuse in Iraq”, *Human Rights Watch* 2006, afl. 18, 1-53.
- IMSEIS, A., “Moderate torture on trial: critical reflections on the Israeli supreme court judgement concerning the legality of general security service interrogation methods”, *Berkeley Journal of International Law* 2001, afl. 19, 328-349.
- JOHNSON, B. en CLOONAN, M., *Dark side of the tune: popular music and violence*, Surrey, Ashgate Publishing, 2008, 254 p.
- KLAUSE, I., “Music and ‘re-education’ in the Soviet Gulag”, *Torture* 2013, afl. 23, 24-33.
- KLAUSE, I., “Musical activity of Gulag prisoners from the 1920s to 1950s”, *Colloque Musique et Camps de Concentration* 2013, afl. 1, 77-99.
- KOH, H., “A world without torture”, *Columbia Journal of Transnational Law* 2005, afl. 43, 641-661.
- LAGOURANIS, T. en MIKAELIAN, A., *Fear up harsh: an army interrogator's dark journey through Iraq*, New York, Caliber, 2007, 272 p.

- LANDAU-COMMISSIE, *Report of the commission of inquiry into the methods of investigation of the general security service regarding hostile terrorist activities*, Jeruzalem, 30 oktober 1987, 98 p.
- LEIN, Y., *Absolute prohibition: the torture and ill-treatment of Palestinian detainees*, Jeruzalem, B'Tselem, 2007, 100 p.
- LEO, R., “False confessions: causes, consequences, and implications”, *Journal of the American Academy of Psychiatry* 2009, afl. 79, 332-343.
- LIN, N., *De-trivialising music torture as torture-lite*, Carlton, Melbourne University Publishing, 2012, 44 p.
- LYONS, F., “The physical and psychological effects of music torture on Guantanamo Bay detainees”, *The Official Journal of the Georgia Communication Association* 2014, afl. 83, 37-40.
- MCCOY, A., *A question of torture: CIA interrogation from the cold war to the war on terror*, New York, Metropolitan Books, 2006, 320 p.
- MEERLO, P., SGOIFO, A. en SUCHECKI, D., “Restricted and disrupted sleep: effects on autonomic function, neuroendocrine stress systems and stress responsivity”, *Sleep Medicine Review* 2008, afl. 12, 197–210.
- MINISTERIE VAN BINNENLANDSE ZAKEN CHILI, *Comisión nacional sobre prisión política y tortura*, Santiago, 29 november 2004, 1269 p.
- MINISTERIE VAN JUSTITIE VERENIGDE STATEN, *Memorandum for Alberto R. Gonzalez: counsel to the president*, Washington D.C., 1 augustus 2002, 50 p.
- MOSTON, S. en ENGELBERG, T., “Police questioning techniques in tape recorded interviews with criminal suspects”, *Policing and Society* 1999, afl. 3, 61-74.
- NALIWAJEK-MAZUREK, K., “Music and torture in nazi sites of persecution and genocide in occupied Poland 1939-1945”, *The World of Music* 2013, afl. 2, 31-50.
- O'MARA, S., *Why torture doesn't work: the neuroscience of interrogation*, Cambridge, Harvard University Press, 2015, 322 p.
- OPEN SOCIETY FOUNDATIONS, *Globalizing torture*, New York, Open Society Foundations, 2013, 212 p.
- O'REILLY, R., *Torture retold: how the 'hooded men' case has come back under the spotlight*, 12 juni 2014, www.irishtimes.com/news/crime-and-law/torture-retold-how-the-hooded-men-case-has-come-back-under-the-spotlight-1.1829676 (geraadpleegd op: 26 september 2016).
- OTTERMAN, M., *American torture*, Melbourne, Melbourne University Press, 2007, 285 p.

- PACHECO, A., *The case against torture in Israel*, Jeruzalem, The Public Committee Against Torture in Israel, 1999, 92 p.
- PAPAETI, A., “Music, torture, testimony: reopening the case of the Greek military junta (1967–74)”, *The World of Music* 2013, afl. 2, 67-90.
- PAPAETI, A., “Music and ‘re-education’ in Greek prison camps: from Makronisos (1947-1955) to Giaros (1967-1968)”, *Torture* 2013, afl. 23, 34-43.
- PEISNER, D., *Music as torture: war is loud*, 30 november 2006, www.spin.com/articles/music-torture-war-loud (geraadpleegd op: 7 augustus 2016).
- PHILLIPS, M., *Torture for security: the systematic torture and ill-treatment of Palestinians by Israel*, Ramallah, Al-Haq, 1995, 139 p.
- PIESLAK, J., *Sound targets: American soldiers and music in the Iraq war*, Bloomington, Indiana University Press, 2009, 240 p.
- RTÉ, *The Torture Files*, 4 juni 2014, www.rte.ie/news/player/prime-time-web/2014/0604, (geraadpleegd op: 26 september 2016).
- RUMNEY, P., “The effectiveness of coercive interrogation: scholarly and judicial responses”, *Crime, Law and Social Change* 2005, afl. 44, 465-489.
- SENAAT VERENIGDE STATEN, *Committee study of the central intelligence agency’s detention and interrogation program*, Washington D.C., 9 december 2014, 525 p.
- SHUE, H., “Torture”, *Philosophy and Public Affairs* 1978, afl. 7, 124-143.
- SMITH, C., *Welcome to the Disco*, 18 juni 2008, www.theguardian.com/world/2008/jun/19/usa.guantanamo (geraadpleegd op: 30 mei 2017).
- WOLFENDALE, J., “The myth of torture lite”, *Ethics & International Affairs* 2007, afl. 23, 47-61.
- WOLFSON, Y., *Kept in the dark*, Jeruzalem, HaMoked, 2010, 71 p.

2. Wetgeving

- Verenigde Naties verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of onterende behandeling of bestraffing van 10 december 1984, BS 28 oktober 1999, 40678.
- Resolutie 3452 (XXX) van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (9 december 1975), UN Doc. A/RES/3452 (1975).
- Resolutie 34/169 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (17 december 1979), UN Doc. A/RES/34/169 (1979).

Resolutie 663C (XXIV) van de Economische en Sociale raad van de Verenigde Naties (31 juli 1957), UN Doc. A/CONF/611 (1957).

Resolutie 780 (IV) van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (27 mei 1994), UN. Doc S/1994/674 (1994).

Universele verklaring van de rechten van de mens van 31 maart 1949, *BS* 31 maart 1949, 2488.

Internationale overeenkomst voor de verbetering van het lot der gewonden en zieken, zich bevindende bij de strijdkrachten te velde van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822.

Internationale overeenkomst voor de verbetering van het lot der gewonden, zieken en schipbreukelingen van de strijdkrachten ter zee van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822.

Internationale overeenkomst betreffende de behandeling van krijgsgevangenen van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822.

Internationale overeenkomst betreffende de bescherming van burgers in oorlogstijd van 12 augustus 1949, *BS* 26 september 1952, 6822.

Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten van 19 december 1966, *BS* 6 juli 1983, 8815.

Aanvullend protocol bij de conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977, *BS* 7 november 1986, 15196.

Aanvullend protocol bij de conventies van Genève van 12 augustus 1949 inzake de bescherming van slachtoffers van niet-internationale gewapende conflicten, 8 juni 1977, *BS* 7 november 1986, 15196.

Statuut van Rome inzake het internationale strafregister van 17 juli 1998, *BS* 1 januari 2000, 40368.

Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden van 4 november 1950, *BS* 19 augustus 1955, 5029.

Resolutie 2006/2200(INI) van het Europees Parlement (14 februari 2007), nr. P6_TA(2007)0032 (2007).

Resolutie 2014/2997(RSP) van het Europees Parlement (11 februari 2015), nr. P8_TA(2015)0031 (2015).

Resolutie 2016/2573(RSP) van het Europees Parlement (8 juni 2016), nr. P8_TA(2016)0266 (2016).

Inter-Amerikaans verdrag ter voorkoming en bestraffing van marteling van 9 december 1985, *International Legal Materials* 1986, 519.

Amerikaans verdrag inzake de rechten van de mens van 22 november 1969, *International Legal Materials* 1970, 673.

Afrikaans handvest voor de mensen- en volkerenrechten van 27 juni 1981, *International Legal Materials* 1982, 58.

3. Rechtspraak

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Akayesu*, 2 september 1998, nr. ICTR-96-4-T.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Delalić et al.*, 16 november 1998, nr. IT-96-21.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Furundžija*, 21 juli 2000, nr. IT-95-17/1.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Kunarac et al.*, 22 februari 2001, nr. IT-96-23&23/1.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Kvočka et al.*, 2 november 2001, nr. IT-98-30/1-T.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Krnojelac*, 15 maart 2002, nr. IT-97-25.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Semanza*, 15 mei 2003, nr. ICTR-97-20-T.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Brđanin*, 1 september 2004, nr. IT-99-36-T.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Limaj et al.*, 30 november 2005, nr. IT-03-66-T.

Joegoslaviëtribunaal, *Prosecutor v. Martić*, 21 juni 2007, nr. IT-95-11-T.

VN-Mensenrechtencomité, *Bleier/Uruguay*, 29 maart 1983, nr. 30/1978.

VN-Mensenrechtencomité, *Cariboni/Uruguay*, 27 oktober 1987, nr. 159/1983.

VN-Mensenrechtencomité, *Vuolanne/Finland*, 7 april 1989, nr. 265/1987.

EHRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 18 januari 1978, nr. 5310/71.

EHRM, *Tyrrer/Verenigd Koninkrijk*, 25 april 1978, nr. 5856/72.

EHRM, *Soering/Verenigd Koninkrijk*, 7 juli 1989, nr. 14038/88.

EHRM, *Aksoy/Turkije*, 18 december 1996, nr. 21987/93.

EHRM, *Aydin/Turkije*, 25 september 1997, nr. 57/1996/676/866.

EHRM, *Selmouni/Frankrijk*, 28 juli 1999, nr. 25803/94.

EHRM, *Salman/Turkije*, 27 juni 2000, nr. 21986/93.

EHRM, *Akkoç/Turkije*, 10 oktober 2000, nr. 22947/93.

EHRM, *Nevmerzhitsky/Oekraïne*, 5 april 2005, nr. 54825/00.

EHRM, *Jalloh/Duitsland*, 11 juli 2006, nr. 54810/00.

EHRM, *Terzi en Erkmen/Turkije*, 28 juli 2009, nr. 31300/05.

EHRM, *Al Nashiri/Polen*, 24 juli 2014, nr. 28761/11.

EHRM, *Abu Zubaydah/Letland*, nr. 46454/11 (hangende).

EHRM, *Al Nashiri/Roemenië*, nr. 33234/12 (hangende).

ECRM, *Denemarken, Noorwegen, Zweden en Nederland/Griekenland*, 5 november 1969, nr. 3321/67.

ECRM, *Ierland/Verenigd Koninkrijk*, 25 januari 1976, nr. 5310/71.

IAHRM, *Loayza-Tamayo/Peru*, 17 september 1997, nr. 11.154.

IAHRM, *Maritza Urrutia/Guatemala*, 27 november 2003, nr. 11.043.

IACRM, *Mejía/Peru*, 1 maart 1996, nr. 10.970.

Hoogerechtshof (ISR), *Khader Mubarak/Sjabak*, 17 november 1996, nr. 3124/96.

Hoogerechtshof (ISR), *Committee Against Torture et al./Israël et al.*, 6 september, 1999, nr. 4054/95.

